

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Diplomová práce

POJETÍ MUŽSKÉ A ŽENSKÉ ROLE V SOUDOBÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Vedoucí práce: PaedDr. Petr Bauman
Autor práce: Bc. Renáta Hanusová
Studijní obor: Vychovatelství – Pedagogika volného času, kombinovaná forma
Ročník: 2.

2011

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské (diplomové) práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, březen 2011

.....

Bc. Renáta Hanusová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala PaedDr. Petru Baumanovi za odborné vedení mé práce, za jeho přístup, ochotu, cenné rady, připomínky a podporu, kterou mi věnoval po dobu vedení mé práce.

ÚVOD.....	5
1. TEORIE HODNOTOVÉ ORIENTACE A TRÁVENÍ VOLNÉHO ČASU.....	8
1.1. POJEM HODNOTY.....	8
1.1.1. Hodnotová orientace	14
1.1.2. Hierarchie hodnot.....	15
1.1.3. Druhy hodnot	19
1.2. VOLNÝ ČAS.....	23
1.3. ROLE MUŽŮ A ŽEN Z POHLEDU GENDER.....	30
2. MAPOVÁNÍ VÝZKUMŮ PROBLEMATIKY GENDER A PŘEHLED JEJICH ZÁVĚRŮ	35
2.1.1. Výzkumné šetření r. 1999	35
2.1.2. Role mužů a žen v rodině 2002.....	39
2.1.3. Rozdělení rolí v rodině r. 2003	44
2.1.4. Role mužů a žen r. 2006.....	49
2.1.5. Role mužů a žen r. 2009.....	52
3. INTEPRETACE PŘÍČIN GENDER ROZDÍLŮ	60
3.1. TEORIE STRUKTURÁLNÍHO FUNKCIONALISMU	60
3.2. TEORIE FEMINISTICKÉ SOCIOLOGIE	64
3.3. SOUHRNNÉ ZHODNOCENÍ PROVEDENÝCH VÝZKUMŮ.....	69
ZÁVĚR.....	73

Seznam použitých zdrojů:

Přílohy:

Abstrakt:

Abstract:

ÚVOD

Narodit se jako muž nebo žena je do značné míry stálá dispozice, která nás nechává v jistotě, že genderové role se týkají každého, jelikož postupným poznáváním okolního světa si uvědomujeme rozdělení na „mužské“ a „ženské“.

Právě již v okamžiku zrození se střetávají vlivy „přírody“ s vlivy společenskými, které nás důsledně seznamují s očekávanými a žádoucími vzory chování a společenského působení. Tyto kontexty obsahují návod k tomu, jací bychom měli být, jak se máme chovat, co je správné, a směřují k utváření vlastní identity.

Na identitu jedince má vliv mnoho faktorů, zejména prostředí, do kterého se člověk narodí – jeho rodina a blízké okolí. Rodiče často ještě před narozením svého potomka mají jasné představy a očekávání, jaké jejich dítě bude, a to po stránce fyzické i psychické. Těmito vnitřními pohnutkami formují právě genderově podmíněné představy, které se následně zrcadlí v postoji a chování k právě narozenému dítěti.

Gender představuje dle psychologického slovníku soubor rolí, jež daná společnost a kultura přisuzuje mužskému a ženskému biologickému pohlaví.¹ Pojem gender tedy označuje sociální role muže a ženy - mužské a ženské charakteristiky, přesvědčení, které nejsou dány fyzickými ani biologickými rozdíly, nýbrž psychickými a sociálními projevy, výchovou v určité společnosti, v dané kultuře a dané historické etapě vývoje společnosti. Tyto role nejsou vrozené, stávají se pouze dočasným vývojovým stupněm sociálních vztahů. Každá doba a každá kultura si vytváří svůj jasně vykonturovaný obraz mužství a ženství.

Naproti tomu pohlavím můžeme vymezit rozdíly mezi muži a ženami, které jsou biologicky podmíněné, tzn. fyzické rozdíly lidského těla zejména pohlavní orgány a reprodukční dispozice.

Vědní zkoumání se gender tématikou hlouběji zabývalo v 70. letech 20. století v souvislosti s rozlišením biologických a sociálních vazeb mezi muži a ženami. V České republice nalezneme první zmínky o genderu v 90. letech 20. století.; jedná se poměrně o mladý pojem.

Proces, jehož prostřednictvím se člověk stává členem společnosti, osvojuje si společensky uznávané normy a vyznávané hodnoty, označujeme socializací. Rodina je primárním socializačním činitelem. Na socializaci mají kromě rodiny vliv další sociální skupiny, ve kterých se dítě pohybuje. Člověk se celý život mění – vyvíjí, získává informace,

¹ HARTL, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, s. 73.

vyjadřuje své postoje, názory, cíle, potřeby, sdílí hodnotové orientace těchto skupin. Prostřednictvím těchto okolností, naplňující život člověka, můžeme rozjímat nad jednotlivými životními etapami a hodnotit tak, nakolik je (byl) náš život kvalitní, cenný, hoden satisfakce či naopak.

Kvalita života člověka závisí podle J. Horáka na charakteru jeho osobnosti, na činnostech které vykonává, na způsobu jak je vykonává, i na systému hodnot, které uznává. Lidský svět je charakteristický tím, že vystupuje jako svět hodnot.² Hodnoty jsou tedy neodmyslitelnou součástí každého jednotlivce, ať si to člověk připouští nebo ne, protože cílem každé kultury, každé společnosti je „formování“ členů (v pozitivním slova smyslu); tyto tendence se promítají do jejich myšlení, chování a způsobů jednání. Proces „tvorby“ hodnot jednotlivce, orientace v nich, jejich třídění, odmítání, popírání, přijímání, zvnitřnění, je spjatý s přisuzováním důležitosti jednotlivých hodnot a s následným vznikem hodnotového žebříčku. Hodnotovou orientaci podle J. Horáka³ si částečně vytváří člověk sám na základě subjektivního poznání, částečně také na základě již existujících hodnot sociálních skupin a jednotlivců, se kterými přichází do styku a na jejichž činnosti participuje. Tyto hodnoty člověk přejímá/přijímá za své z několika důvodů. První staví jedince do pozice, kdy touží stát se členem určité sociální skupiny. Tak, aby se dané skupině (partě) zalíbil, aby do ní patřil, ji bezhlavě napodobuje a aniž by si uvědomil význam, podstatu a důsledky vyznávaných hodnot, slepě je praktikuje a zajišťuje si tak vstupenku do party. Další přístup hovoří o automatickém přijímání hodnot bez svého vnitřního rozmyslu. Takový člověk nepřemýšlí nad hodnotami, svůj život „předává do rukou“ dané sociální skupině či jednotlivcům, hodnoty nepocházejí z jeho vnitřního poznání a přesvědčení, nýbrž pouze z okolních činitelů. Další příčinou přijímání hodnot sociálních skupin a jednotlivců je ztotožnění se s nimi, porozumění jim a následná „aplikace“. To, že člověk má určité hodnoty, vychází z jeho přesvědčení a víry. Jedná se také o trend, jakým se mladý člověk zaměřuje.

Z výše uvedeného vyplývá, že každá existence, každé etnikum, rozlišuje hodnoty žádoucí, významné, hodnoty negativní ohrožující, před kterými je nutno se varovat. V každém z nás se pravděpodobně hodnoty rodí, otázkou je, nakolik s nimi dokážeme pracovat, uchopit je a využít k vnitřnímu obohacení (nejen) našeho života. Je zajímavé, že antropologové dokazují svými objevy, že základní hodnoty, které udržují lidský život, jsou v mnoha kulturách podobné, ba téměř shodné, co do obsahu (např. manželství, mateřství,

² HORÁK, J.: *Problematika hodnot a hodnotové orientace*, s. 6.

³ Tamtéž, s. 26.

otcovství, vazba dítěte na matku, péče o děti, přátelství, služba, obětavost, věrnost, a na druhé straně např. odmítání lži, manželské nevěry, pohlavní nevázanosti, incestu, krádeže, vraždy apod.). Co do formy existuje velká variabilita vyjádření hodnot. Je podmíněna prostředím přírodním a společenským. Způsob vyjádření hodnot se mění také vlivem historických a neočekávaných okolností, které se odrážejí v přehodnocování našich priorit.

Každá společnost čelí okolním vlivům, které na ni působí a vedou k novým stanoviskům. Transformaci současné společnosti spatřujeme nejen v ekonomickém postavení rodin (ekonomická finanční náročnost vyžaduje zapojení obou partnerů do pracovního procesu), dochází k obratu na trhu práce (vysoká zaměstnanost žen, optimalizace pracovního trhu), ke změně v pojetí primární rodiny (neúplné rodiny, vysoká rozvodovost, opakovaná manželství, nesezdaná partnerství či single), v působení demografických faktorů (odkládání mateřství, snížení počtu narozených dětí) a ke změnám životního stylu a preferencí.

Všechny tyto změny ovlivňují vzájemnou interakci mezi rodinou, rodičovstvím, zaměstnáním a volným časem.

Předkládaná diplomová práce se zabývá problematikou rolí mužů a žen v soudobé české společnosti mj. s ohledem na hodnotovou orientaci a trávení volného času. Toto téma se stává velice aktuálním zejména dnes, ve světě strukturálních a hodnotových změn, probíhajících v (post)moderní společnosti, které možnosti sladění sféry rodinného, pracovního života a volného času velmi komplikují.

Cílem diplomové práce je zmapování a analýza výzkumů, které byly v této oblasti provedeny a nalézt odpovědi na otázky:

1. Jak se liší mužské a ženské role v soudobé české společnosti?
2. Jak se liší hodnotová orientace mužů a žen?
3. Jak se tyto odlišnosti projevují?
4. Čím jsou tyto rozdíly způsobeny?

První kapitola uvádí pro problematiky hodnot, teorií hodnotové orientace a trávení volného času, charakterizuje rodinu z hlediska životních hodnot s přesahem do volného času. Druhá kapitola mapuje již uskutečněné výzkumy z oblasti rolí mužů a žen v rodině s ohledem volného času a seznamuje s jejich závěry. Následující kapitola se hlouběji zabývá interpretacemi příčin gender rozdílů na základě teorií feministické sociologie a strukturálního funkcionalismu. Zmíněnou závěrečnou kapitolu můžeme považovat za shrnutí výsledků analýzy provedených výzkumů.

1. TEORIE HODNOTOVÉ ORIENTACE A TRÁVENÍ VOLNÉHO ČASU

Abychom se mohli podrobněji zabývat probíhajícími změnami v hodnotových orientacích a jejími vlivy, důsledky, příčinami, je potřeba si nejprve vymežit původ a problematiku hodnot.

Nietzsche: „*Hodnota je hodnotou pro někoho, kdo je ochoten za to něco obětovat.*“

1.1. POJEM HODNOTY

Lidský svět je podle Josefa Horáka charakteristický tím, že vystupuje jako svět hodnot. Každý jev, událost, lidský čin i vztahy mezi lidmi mají pro subjekt určitý smysl a kvalitu hodnoty.⁴

Co jsou to vlastně hodnoty? Odkud se hodnoty berou? Jak vznikají? Jak hodnoty poznáme a jak je hodnotíme? Čemu lidé přikládají svůj význam a co je pro ně méně důležité či bezvýznamné? Tázání po hodnotách, po tom, co je důležité, zvláště významné, je staré jako lidstvo samo.

Hodnoty můžeme chápat jako něco objektivně daného, všeobecně uznávaného, transcendentálně ukotveného, nepodléhajícího podstatným proměnám v čase.

Každý člověk, který je součástí určité společnosti, určitého kulturního prostředí, má vždy povědomí o tom, co je žádoucí, prioritní, smysluplné, ví, jakých cílů je potřeba dosahovat ve prospěch svůj i ve prospěch celé společnosti. Autoři knihy *Filosofie – výchova – hodnoty* vysvětlují, že toto vědomí je dokladem toho, že v průběhu života člověk vrostl nejen do sociálních rolí, ale také do určitých způsobů hodnocení toho, co jest. Neustále jsme svědky soupeření zastánců hodnot nových a starých, vznikajících a zanikajících, vědy a víry, tradičních a posttradičních, hodnot pospolitých a individuálních.⁵

Obdobné „zakotvení“ v mysli člověka nabízí J. Pelikán, který uvádí, že ve svém podvědomí si každý člověk postupně vytváří preferenční stupnice nejen hodnot, ale i lidí, s nimiž přichází do styku. V závislosti na tom, jak je ten, s kým komunikuje, zařazen na osobním preferenčním žebříčku, je subjekt ochoten akceptovat jeho postoje a názory, podle

⁴ HORÁK, J.: *Problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec – Technická univerzita v Liberci, 1996, s. 6.

⁵ DOROTÍKOVÁ, S., KOŤA, J., LIPERTOVIČ, P.: *Filosofie – výchova – hodnoty*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta. 1999, str. 43.

toho i řídí své jednání a chování. Současně si většina lidí učiní svoji subjektivní představu o tom, jak jsou sami zařazeni v preferenčním žebříčku toho druhého“.⁶

Hodnoty lze vyjádřit a vysvětlit mnoha způsoby. Uvědomme si, že neexistuje žádná skutečná definice, která by hovořila jednomyslně. Dokladem toho je Julius Sekera,⁷ který hovoří o nejednotě odborné literatury ve vymezení problematiky hodnot. Rozdíly spatřuje v přístupech jednotlivých vědních disciplín (přístupy filozofické, sociologické, psychologické, pedagogické, atd.), tak pochopitelně v interdisciplinárních pohledech.

Téma hodnot je multidisciplinární. Patří stejně tak k filosofii jako k politice, historii, estetice, ekologii, atd., fakticky ke každé společenskovědní disciplíně. Všechny tyto vědní obory vypovídají o povaze specifických hodnot, jsou v tomto smyslu hodnotovou reflexí.⁸

Hodnotu v sociologickém slovníku objasňuje Bohumil Geist jako „termín, patřící k jednomu z nejproblematictějších a obšírně diskutovaných termínů v psychologii, sociologii, filozofii. Termín hodnota je původně objevil v matematice a politické ekonomii. Poté vstoupil do filozofie jako obecnější pojem za pojem „Dobro“ a obdobné pojmy a posléze do psychologie a sociologie.“⁹

Malý sociologický slovník považuje hodnoty za „jevy lidského prostředí (tj. přírodní, umělé výtvořiny nebo ideje), tvořící základní blaha určité sociální skupiny. Každá společnost a každá sociální skupina si vytváří vlastní hierarchii hodnot, v níž se koncentrují její základní zájmy. Přijatá soustava hodnot určuje základní světonázorovou orientaci skupin i jednotlivců. Hodnoty jsou mezním problémem sociologie a filosofie.“¹⁰

Psychologický slovník vysvětluje hodnotu jako „vlastnost, kterou člověk přisuzuje určitému objektu, situaci, události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním svých potřeb a zájmů.“¹¹

J. Vláčil¹² charakterizuje hodnoty takto: „To, co je jedincem kladně hodnoceno, k čemu zaujímá pozitivní postoj, o co projevuje zájem, představuje pro něho určitou hodnotu. Hodnoty je z psychologického hlediska možno chápat jako výrazy vztahu mezi postojem a jeho objektem, jako osobní koncepce žádoucích, které se kromě uvědomělosti či alespoň uvědomovatelnosti a formulovatelnosti vyznačují též značnou vytrvalostí a obecností.“

⁶ PELIKÁN, J., HELUS, Z.: *Preferenční postoje žáků k učitelům a jejich vliv na účinnost výchovně vzdělávacího procesu*. Praha 1984, s. 39.

⁷ SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis, 1994, s. 4.

⁸ *Hodnoty a vzdělání*. Pedagogická fakulta UK, 1997, str. 13.

⁹ GEIST, Bohumil.: *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992, s. 102.

¹⁰ *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda, 1970. s. 106.

¹¹ HARTL, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, s. 81.

¹² VLÁČIL, J. (1977, s. 74) In SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis, 1994, s. 4.

Jinou charakteristiku hodnot uvádí např. A. Velehradský:¹³ „Hodnoty mohou být chápány jako hlubinná vrstva osobnosti, jako něco, co si člověk běžně uvědomuje, ale co významně jeho činnost ovlivňuje. Člověk převážně neuvažuje o tom, jaké hodnoty ve svém životě preferuje, uznává, jakých hodnot si váží apod. Když je lidem kladena tato otázka, velmi často si těžko vybavují a formulují to, co vlastně ve svém životě za hodnotu uznávají. Zdá se tedy, že hodnoty leží kdesi v podvědomí člověka. Při empirické analýze chování konkrétní osobnosti se však ukazuje, že vzorec jejího chování odpovídá zpravidla určitému vzorci přijatých hodnot, a navíc je zde fakt, že hodnoty nejsou něčím iracionálním, nepoznatelným, ale že se utvářejí v procesu společenské práce, jsou odrazem společenského bytí, výsledkem působení společenského vědomí na člověka. Zdá se tedy, že hodnoty takto chápané poskytují možnost vědeckého a objektivního vysvětlení principů a mechanismů činnosti člověka, odhruňují roušku tajemna z lidského podvědomí.“

Klíčový význam hodnot spatřujeme v lidském životě, v různých formách lidských činnosti, v rozhodování. Ladislav Tondl vysvětluje, že hodnoty nejsou věci, události, děje nebo situace, které by bylo možné bezprostředně registrovat nebo vnímat, ale abstraktní entity nebo artefakty intelektuální povahy, které vznikají z hodnotících postojů vyjádřených ve formě hodnotících atributů. Hodnoty mají svá východiska ve vlastnostech hodnocených entit, v jejich funkcích a také ve vztazích člověka k těmto východiskům. Soustavy hodnot nebo kritérií rozhodování jsou nedílnou složkou lidského intelektuálního vybavení.¹⁴

V. Levi vyjadřuje vztah mezi hodnotami a důležitostmi následovně. „Vnitřní hodnoty člověka a významy, které jim v určité době přikládá, jsou různé, třebaže vzájemně spjaté věci. Hodnota je uvědomovaná důležitost, zatímco důležitost je podvědomě akceptovaná hodnota.“¹⁵ Hodnota představuje něco, co je pro lidi v různých životních oblastech významné a smysluplné (svoboda, spása, obecné blaho, člověk, život, zdraví, čas, vlastnictví). Hodnoty formují život člověka a udávají směr, určují cestu. Pramení z morálky, jsou považovány za normativní standardy, které mají vliv na naše rozhodnutí pro jednu z možných alternativ jednání. Úspěch lidského života podstatně závisí na tom, zda se člověk osvědčí v jednotlivých hodnotových oblastech a svůj život uspořádá tak, aby odpovídal základním zákonům lidského bytí. Hodnoty působí tehdy, když jsou celostně zakotveny v nitru člověka. Hodnoty nejsou proměnlivé, ale během doby se mění naše cítění hodnot ve vztahu ke světu hodnot.

¹³ VELEHRADSKÝ, A.: *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha, 1978, s. 72-73.

¹⁴ TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty. Metodologický rozměr hodnocení*. Praha: Filosofia, 1999, s. 31.

¹⁵ LEVI, V.: *Umění sebevlády*. Praha 1981, s. 33.

V 5. – 4. století před Kristem Sofisté hlásali, že člověka vede v mravním rozhodování zřetel k účelnosti. Antičtí autoři poukazují na souvislost mravního cítění („zdeděných“ mravních norem a společenského původu. Morálka podle Sokrata neznamena jen dodržovat zákon, ale cosi mnohem duchovnějšiho. Jakmile jednou víme, kdo jsme, budeme vědět, jak správně máme jednat.¹⁶ Mravnost není něco, co by bylo možné někoho přímo naučit. Skutečné poznání se týká „podstaty“ věcí, jaké je „správné jednání“ či „spravedlnost“, které musí člověk vposledku objevit sám.¹⁷ Sokrates má sklon pojímat morálku jako jisté sebeobjevování.

Na přelomu 17. a 18. století transformace tradiční feudální společnosti ve společnost moderní přináší snahu nového založení našich mravních názorů, pokud možno po vzoru vznikající přírodovědy. Přírodovědecký důraz si u řady filosofů vyžádal „pátrání“ po původu naší mravnosti, z čehož vznikla britská filosofie mravního citu. Za její představitele jsou považováni David Hume, Antony Ashley, nebo Francis Hutcheson, kteří usilovali o nalezení původu našich mravních norem v citu.

Na sklonku 19. století filosofie poukazuje na nutnost pojmenovat hodnotu nejen jako problém etický, estetický, ekonomický, náboženský atd., ale také v obecné rovině.¹⁸

Uvědomění si priorit a jejich vývoj jde ruku v ruce s vývojem svědomí. Rodina je (obvykle) zdrojem cenných hodnot. Zde, v primárním socializačním prostředí, zpravidla dochází k poznání, pochopení, předávání a prohlubování hodnot, a to především hodnot morálních. Rodinu můžeme v tomto případě označit za hodnotového tvůrce či spolutvůrce. Rodina má své hodnoty, které uznává a jimiž se řídí, žije podle nich. Rodiče své hodnotové vnímání předávají dál na své děti a vytvářejí tak hodnotné prostředí. Závazné přijímání hodnot je ukotveno v našem svědomí, které vyžaduje odpovědné plnění dle našeho předaného mravního uvážení. Pokud je naše jednání v rozporu s mravním zákonem, promítne se bezesporu do našeho svědomí.¹⁹

Předdeslala jsem, že hodnoty se vyvíjejí společně s vývojem našeho svědomí. Za další vývojový faktor můžeme rovněž považovat vývoj hodnot v závislosti na vývoji společnosti. Současná kosmopolitní společnost je rozmanitá jak po stránce národnostní, tak po stránce hodnotové. Za rozdíly hodnotových orientací lidí pravděpodobně stojí geografická poloha,

¹⁶ DAVE ROBINSTO, CHRIS GARRATT: *Etika*. Praha: Protál, 2004, s. 32.

¹⁷ Tamtéž, s. 33.

¹⁸ DOROTÍKOVÁ, S., KOŤA, J., LIPERTOVÁ, P.: *Filosofie – výchova – hodnoty*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta. 1999, str. 26.

¹⁹ Srov. *Hodnoty a vzdělání*. Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 14.

kulturní a náboženské odlišnosti, historický vývoj, tradice, politická situace, ekonomická stránka společnosti, sociální zajištění a místo ve společnosti, aspekt gender, vzdělání a bezesporu také inteligence.²⁰ Zmíněné diference mohou vyvolat chaos či nedorozumění v rozpoznání mravně dobrého.

Rozlišení hodnot a orientace v nich je neustálý proces, který provází život člověka. Jak již bylo řečeno, hodnoty souvisí se svědomím jednotlivce, které mu pomáhá dospět k poznání mravně žádoucího či mravně špatného. Se smyslem pro hodnoty se však člověk nenarodí, vytváří si ho postupně od mládí po celý život. Zda má potřebu krásy, hudebních zážitků, kulturního stolování, ale i sociální angažovanosti, závisí především od toho, zda a nakolik zaznamenal funkci jevů, s nimiž jsou tyto hodnoty spojeny. Rozumět hodnotám, umět se mezi nimi orientovat, posoudit kvalitu platných či prosazovaných, eventuelně nově koncipovaných hodnotových systémů – této schopnosti se musí člověk učit stejně, jako se musí učit číst a psát.²¹

Pojmem „hodnoty“ se tak vyjadřuje celý souhrn vztahů člověka ke světu, který závisí na míře poznání skutečnosti a citovém vztahu ke skutečnosti, na zkušenostech vlastních a sociálních, nápodobě, vzorech a ideálech, cílech a příkladech. To se děje jen v procesu lidské činnosti. Hodnotový systém člověka pak závisí na míře zpředmětnění člověka. Čím větší úsilí člověk vynakládá v procesu své činnosti na přeměnu té části světa, která je objektem jeho působení, tím jasnější hodnotový systém si vytváří. Z tohoto aspektu jsou hodnoty základem pro hodnocení, i základem pro utváření hodnotových orientací. Hodnoty tak pomáhají člověku začlenit se do společnosti jako „ego“, tzn. zaujmout určitou pozici, vyjádřit své stanovisko, „vyjavit“ svůj charakter, angažovat se pro něco, co je pro člověka důležité.²²

Hodnotou se určité vlastnosti věcí stávají jen v případě, že uspokojují nějakou lidskou potřebu. Tuto skutečnost využívá instrumentalistické pojetí hodnot, které hodnoty pokládá za nástroje uspokojování potřeb. Člověk, aby byl úspěšný, si musí vytvořit takovou hierarchii hodnot, která vede k naplňování jeho životních cílů. Jedná se v podstatě o teleologické pojetí se všemi z tohoto vyplývajícími konsekvencemi.²³

Výše J. Horák nastínil, že ke vzniku hodnotové soustavy je potřeba uspokojování svých potřeb. Bez vlastního uvědomění si vnitřních požadavků není možné „odrazit“ se dále.

²⁰ Srov. RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 21.

²¹ *Hodnoty a vzdělání*. Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 14.

²² HORÁK, J.: *Problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec – Technická univerzita v Liberci, 1996, s. 15.

²³ Tamtéž, s. 16.

Pokud se ve svých pocitech, názorech, potřebách neorientujeme, nelze předpokládat, že by se naše osobnost ubírala smysluplným směrem. Hodnotový systém je reprezentován hodnotami, které člověk uznává a které se odrážejí v jeho mínění a stanoviscích.

Hodnoty, které člověk uznává nepředstavují náhodné seskupení, ale jsou navzájem spjaté a vytváření hodnotovou hierarchii, tzn. strukturu hodnot, která se nevztahuje ke všem objektivně existujícím hodnotám, ale k těm, které člověk nejen poznal, ale které i uznává.²⁴ Hodnoty jsou vymezeny jistými pravidly vycházejícími z dosažených poznatků.²⁵ Každá společnost má cíle, kterých chce dosahovat. Obvykle je naplňuje prostřednictvím svých členů. Tak, aby lidé uskutečňovali tyto vize, např. žili v míru, ve zdravém životním prostředí, je potřeba, aby dodržovali normy, zákony, které jsou společností zastřešeny, které společnost hlásá. Tím, že lidé budou znát zákony a normy, se předchází chaosu a nedorozumění či nepochopení jejich obsahu. Lidé mají být přesvědčeni o smysluplnosti svého jednání a myšlení. M. Városov²⁶ definuje normy následovně: „Norma je tedy postulát (předpis, zákon, touha, kritérium, míra, představa, myšlenka atd.), který kladně nebo záporně, někdy kladně i záporně určuje formu funkcionálního projevu. Nositelem anebo ustanovitelem normy může být individuum a všechny druhy společnosti. Normy mohou být uvědomělé, ale i neuvědomělé a instinktivní.“ Normy představují závaznost, informují o žádoucím jednáním, o tom, co společnost očekává. Pokud člověk dospěje k dostatečnému poznání, dokáže rozlišovat dobré či zlé, tzn. hodnoty.

Názory a hodnoty převládající v určité společnosti mají vliv na názory jednotlivce, jeho myšlení a jednání. Toto subjektivní hledisko nalezneme právě v klasifikaci jiných společností, protože člověk hodnotí jiná kulturní a společenská prostředí dle vlastních (známých) hodnot a obyčejů ze společnosti. Toto chování se nazývá etnocentrismus. Jako etnocentrismus²⁷ se označuje interpretace kulturních, společenských a životních jevů cizích kultur v pojmech vlastní společnosti.

²⁴ HORÁK, J.: *Problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec – Technická univerzita v Liberci, 1996, s. 21.

²⁵ TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty. Metodologický rozměr hodnocení*. Praha: Filosofia, 1999, s. 151.

²⁶ VÁROSS, M.: *Úvod do axiologie*. Bratislava, Epoque, 1970. s. 262.

²⁷ Otevřená encyklopedie. [online] poslední aktualizace 25.2.2011 [cit. 23. února 2011]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Etnocentrismus>.

1.1.1. HODNOTOVÁ ORIENTACE

„Hotová přesvědčení nelze vyprosit od dobrých známých ani koupit v knihkupectví. Je třeba si je vypracovat“.

D. J. Pisarev

V průběhu svého života si každý člověk (někdy neuvědoměle) utváří jak soustavu obecných názorů na svět a o světě, tak vlastní soustavu – stupnici hodnot. Obě tyto soustavy se navzájem ovlivňují a pronikají.²⁸ Upřednostňované hodnoty má každý člověk jinak uspořádané dle svého významu. Skutečné zažité okolnosti nejlépe vypovídají o uznávaných prioritách. Pro někoho je přední prioritou láska, zdraví, rodina, pro jiného práce, vzdělání nebo peníze, majetek.

Při vnímání hodnot nejde jen o nalezení vztahu k hodnotám, jež jsou považovány za pozitivní, ale také k hodnotám negativním. Schopnost rozlišovat mezi žádoucím a nežádoucím je z hlediska dětské psychiky základním kritériem hodnotové orientace.²⁹

Podle psychologického slovníku hodnotová orientace představuje „relativně stálý, sociálně podmíněný, volitelný vztah člověka k souhrnu materiálního a duchovního bohatství a ideálů, sloužících jako prostředky uspokojování jeho životních potřeb.“³⁰

Hodnotová orientace člověka se projevuje i ve vztahu k volnému času a jeho obsahu. Pro životní styl člověka je důležité, jak hodnotí význam volného času v osobním životě. Mohou nastat tři situace:

- Jedinec význam volného času podceňuje. Plnění povinností je hlavní a převažující náplň života. Odpočívat lze až po splnění všech povinností, což u některých osob znamená nikdy. Volnočasové aktivity jsou spojené s výčitkami svědomí a proto nevedou k psychickému uvolnění.
- Jedinec význam volného času přeceňuje. Za hlavní náplň života je považováno dělat to, co člověka baví. Někdy se stává, že povinnosti a zájmy člověka splývají. Je to pozitivní stav pouze do té doby, než člověk o povolání přijde.
- Jedinec chápe reálný význam volného času, nepřeceňuje ho ani nepodceňuje.³¹

²⁸ HORÁK, J.: *Problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec – Technická univerzita v Liberci, 1996, s. 9.

²⁹ *Hodnoty a vzdělání*. Pedagogická fakulta UK, 1997, s. 15.

³⁰ HARTL, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, s. 81.

³¹ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 23.

1.1.2. HIERARCHIE HODNOT

Hodnoty tvoří uspořádané soustavy, které označujeme hierarchiemi hodnot. Hierarchie hodnot představují seřazení hodnot jedince podle přikládání významu, důležitosti. Každý jedinec dokáže subjektivně srovnat hodnoty dle svých preferencí, správnosti. Charakterizuje nejobecnější postoje, životní styl, morálku každého člověka.

Přijatelnost hodnot podle Franka Herberta³² závisí vždy na jejich úspěchu. Každý, kdo se snaží dosáhnout falešné vyváženosti, destabilizuje společnost. Rozsudky musejí být váženy jen z toho hlediska, jaký mají význam pro udržení spořádané společnosti. Nesčetné dávné civilizace ztroskotaly právě na útesech spravedlnosti pro všechny. Taková pošetilost ničí přirozenou hierarchii, která je mnohem důležitější. Každý jedinec nabývá na významu jen ve vztahu k celé společnosti. Když společnost nebude uspořádána v logických krocích, nikdo v ní nemůže najít své místo - ani ten nejnižší, ani ten nejvyšší.

Tématem uspořádání hodnot se zabývá mnoho teorií. Mezi přední považujeme Maslowovu teorii hierarchie hodnot. Americký sociolog Abraham Harold Maslow seřadil hodnoty do tvaru pyramidy. Obecně platí, že níže položené potřeby jsou pro lidský život významnější a nezákladnější a musí být alespoň částečně uspokojeny tak, aby člověk mohl přejít k potřebám na vývojově vyšší úrovni. Jedná se o souběžný proces orientace hodnot a orientace na hodnoty.



Přestože je Maslowova teorie považována za obecně platnou, je zřejmé, že nerespektuje kulturní odlišnosti. Lze tak říci, že každá kultura má svůj vlastní systém hodnot.

³² MORAVEC, V.: *Spravedlnost – hierarchie hodnot*. [online] © 1999 - 2011, [cit. 23. února 2011]. Dostupné na WWW: <http://vaclavmoravec.blog.idnes.cz/c/71970/Spravedlnost-Hierarchie-hodnot.html>.

Stupně hodnot:

- **na nejnižším stupni** - např. podívaná působící zábavu
- **na druhém** něco, co je považováno za přínos – uzdravení, vzdělání
- **na třetím stupni** hovoříme o tom, co je významné samo o sobě - **tři stupně**:
 - I. hodnoty intelektuální – poznatek;
 - II. hodnoty estetické – krása;
 - III. hodnoty etické – ctnost, spravedlnost, přátelství.

Hierarchizace hodnot podle V. Brožíka:³³

1. *Srovnávání hodnot.* Nosné tehdy, když můžeme hodnoty měřit. Jsme schopni porovnávat jen aktuální fenomény, jen to, jak se potenciální hodnoty jeví ve světle příslušných norem. Např. při srovnávání dobra a krásy nejsou komparovány ani tak hodnoty jako normy. Především praktické potřeby subjekt nutí, aby v jednom případě preferoval etickou normu a jindy normu estetickou.
2. *Hierarchie hodnot vycházející z míry uspokojování zájmu subjektu.* Takováto hierarchie hodnot ovšem nezachycuje podle V. Brožíka objektivní význam té které hodnoty v lidském životě, ale stupeň potřeby uspokojení danou hodnotou. Špičku hierarchie tvoří nejvzácnější hodnoty, kdežto dolní část hodnoty, kterými je subjekt relativně nasycen. Tato hierarchie hodnot neodráží stupeň objektivní důležitosti hodnot pro subjekt.
3. *Hierarchie hodnot podle kritéria novosti znaků.* Při sestavování hierarchie hodnot se prosazují neočekávané, překvapující hodnoty do předních pozic, i když často reprezentují naprosto tradiční hodnoty. Novost je nejsnáze zachytitelná, proto se u respondentů výrazněji prosazuje.

V. Smékal³⁴, když z psychologického hlediska zkoumá zaměřenost osobnosti, uvádí v souvislosti s mravností člověka trojí zaměřenost a tím také trojí hodnotovou orientaci.

1. *Osobní zaměřenost.* Převládají motivy osobního úspěchu, potřeba úspěšného výkonu, úsilí o prestiž a převahu. Pro osobnost je charakteristický afektivní výbušnost, precitlivělost na všechno, co ohrožuje její osobní prestiž. Neúspěch ji neúměrně traumatizuje. Při činnosti se obvykle primárně nezaměřuje na reálný výsledek,

³³ BROŽÍK, V.: *Hodnoty, normy a projekty světa*. Bratislava: Epaoha. 1969, s. 120 – 122.

³⁴ SMÉKAL, V.: *Mravní složky charakteru*. In Kolektiv: *Mravní vývoj dítěte v socialismu*. Praha: Academia, 1977, s. 116 – 127.

ale na samotný proces a vnější efekt. Chce být středem pozornosti a být kladně oceňována, což považuje za nejvyšší hodnotu.

2. *Kolektivistická zaměřenost (přesněji spíše sociální zaměřenost)*. Chování osobnosti je především podmíněno zájmy a potřebami druhých. Základem je potřeba kontaktu. Na druhé straně tato osobnost nemusí vůbec vykazovat žádnou společenskou aktivitu. Hodnota se může realizovat např. pouze prožitky soucitu a spoluúčasti.
3. *Věcná zaměřenost*. Převládají motivy zrozené samotnou činností. Uspokojení je vázáno na silnou potřebu poznání a tvorby. Neúspěch zpravidla nevede k afektu, ale k tendenci konstruktivním způsobem neúspěch překonat.

Základní všelidské hodnoty

Základní všelidské hodnoty podle Milana Rosenzwiega³⁵ označujeme tímto způsobem, protože se vyvíjely po celé kulturní dějiny lidstva.

- a) *Humanismus* znamená lidskost, kladný poměr a úctu k druhému člověku, přesvědčení o tom, že člověk, jeho blaho a štěstí, je hlavním cílem celé společnosti. Humanismus předpokládá snášenlivost (toleranci), pochopení pro druhého, schopnost odpouštět, víru v člověka a jeho kladné vlastnosti.
- b) *Solidarita, vzájemná pomoc, spolupráce*. Solidarita vyjadřuje podstatu lidských vztahů ve společnosti – vzájemnou spolupráci, vzájemnou ochranu, úctu a přátelství. Být solidární, to znamená jednat vždy s ohledem na zájmy druhých.
- c) *Spravedlnost*. Velcí myslitelé všech dob zastávali názor, že ve spravedlivém jednání je podstata lidské mravnosti i podstata státu a řízení společnosti. Nejdůležitější zásady a požadavky spravedlnosti jsou zakotveny v zákonech a nad jejich dodržováním bdí nezávislé soudy.
- d) *Čestnost, pravdivost*. Základem čestného jednání je ve všech případech úcta a láska k pravdě.
- e) *Vztah k práci, pracovitost*. Výsledkem práce člověka je celá naše kultura, tj. soubor hmotných a duchovních hodnot, které současně lidstvo vlastní. Práce je jednou z nejdůležitějších mravních hodnot.
- f) *Láska k vlasti, vlastenectví*. Hovoříme-li o lásce k vlasti, nemáme tím na mysli jen krajinu, ve které žijeme, její krásy přírodní i umělecké. Vlastenectví znamená především lásku a oddanost národu, k němuž příslušíme, úctu k mateřskému jazyku,

³⁵ ROSENZWIEG, M.: *Základní mravní hodnoty*. Praha: Komenium. 1990, s. 9 – 15.

snahu přispívat všemi silami k rozkvětu naší země a k jejímu dobrému jménu na celém světě.

Pokud srovnáme výše uvedené základní všelidské hodnoty se současnou hladinou hodnot, nepřekvapí nás odklon od hodnot pojetí Milana Rosenzwiega.

Humanismus neboli lidskost se pozvolna vytrácí v každodenních rozhovorech, ty jsou typické sebestředností a snahou po získání úspěchu pouze pro sebe. Nelze jednostranně tvrdit, že lidskost neexistuje, naopak, pouze z vlastních zkušeností se s ní nesetkávám denně a proto ji považuji za vzácnou. Je málo lidí, kteří mají zájem a pochopení o druhé, a ještě méně těch, kteří dávají přednost zájmů druhých před sebou.

Solidarita, vzájemná pomoc i spolupráce souvisí s již zmíněnými tendencemi u humanismu, tedy, že nebývají na „programu dne“. Spolupráce se v současné době velmi prosazuje, ztratila však na vážnosti a svůj původní význam. Dnes si pod spoluprací nejčastěji představíme mladý (pracovní) kolektiv, tým odborníků, kteří kooperují za účelem dosažení společných cílů, při kterých ovšem může dojít k deformaci či potlačení lidskosti.

Spravedlnost, čestnost a pravdivost můžeme též spojit s již řečeným poklesem mravního úsudku některých lidí.

V současné době se klade velký důraz na pracovní nasazení, budování si pracovní pozice, kariéry a získání prestiže. V pojetí Milana Rosenzwiega vidíme práci jako soubor hmotných a duchovních hodnot. Rozdíly v obou přístupech vidíme ve změně člověka, jeho vývoji a přehodnocení svých preferencí. Nyní vztah k práci je na jedné straně charakteristický silným zájmem, na straně druhé vidíme odmítání a nechuť např. z důvodů politických. Mnozí z nás jsme na práci životně závislí, bez práce nejsme schopni finančně zajistit svou existenci. Proto se stává hlavním mottem práci si získat a udržet. Někdo pracuje za účelem seberealizace, pro radost, někdo práci považuje za přítěž, která pro něj nemá jiný přínos než finanční odměna, záměrem jiného je vypracovat se na prestižní pracovní pozici, která mu zajistí nezávislost, vysoký přísun financí a nepřeberné další možnosti vzdělávání, cestování, poznávání jiných kultur apod. V důsledku krize na pracovním trhu registrujeme i takovou skupinu občanů, kteří by rádi pracovali, ale v důsledku větší poptávky před nabídkou míst není reálné zapojit se do běžného pracovního života. Další skupinu doplňují ti, pro které práce nemá žádný význam, smysl a pracovat nechtějí. Z uvedeného jsou zřejmé výrazné změny v přístupu k pracovním záležitostem.

Poslední zmínka k vlastenectví odhalí, že v této oblasti nedošlo k výrazným změnám v postoji našich občanů.

J. Koziellecki³⁶ níže představuje dělení lidí podle hodnotové orientace.

1. *Dionýzovské hodnoty*. Konzumace, komfort, dobré živobytí. Ze světa berou co nejvíce, touží po luxusu, rádi vlastní věci. V krajním případě vede také hierarchie hodnot k egoismu a příživnictví. K tomuto typu lidí můžeme zařadit mnoho současníků zaměřených na spotřebu.
2. *Herkulovské hodnoty*. Dominance nad druhými, touha po vládě, slávě, společenském uznání. Chtějí mít vládu a kontrolu nad jinými jedinci, společenskými skupinami, nad prostředím.
3. *Hodnoty apollónské*. Tvořivost, poznání světa, rozvoj vědy, umění.
4. *Hodnoty prométheovské*. Boj za spravedlnost, proti zlu, bolesti, krutosti. Vysokou hodnotou je skupinová sounáležitost. Lidé s těmito hodnotami se nevyskytují příliš často.
5. *Hodnoty sokratovské*. Poznání sebe a porozumění sobě samému a zdokonalení vlastní osobnosti jsou nejvyšším dobrem. Stálý rozvoj a sebevýchova, sebezdokonalování, vytváření rozvinuté vlastní osobnosti je pramenem uspokojení. Sokratovské hodnoty (jak poznat a změnit sebe) úzce souvisí s apollónskými hodnotami (jak poznat a změnit svět).

1.1.3. DRUHY HODNOT

Lze rozlišovat hodnoty osobnostní, které tvoří mravní charakter osobnosti (pravdomluvnost, čestnost), a hodnoty cílové, které jsou postupné a programové.

Můžeme se setkat s takovými mravními hodnotami, které se obrací k člověku jako takovému a prostřednictvím kterých se člověk stává „dobrým člověkem“. Mravní hodnoty považujeme za nejvyšší absolutní hodnoty a nesou v sobě všechny hodnotové oblasti člověka. Klasifikace morálky je zúžena pouze na lidi a jejich jednání. Představy o dobrém a zlém se tedy objevují jednak jako morální požadavky, normy (to, co společnost od lidí vyžaduje), jednak jako morální hodnoty (to, co lidé sami pocítují jako správné a důležité).³⁷

Mezi hodnotami a normami nacházíme vzájemnou interakci – normy jsou charakteristické svou závazností a péčí o hodnoty, které mají být ochráněny.

³⁶ KOZIELECKY, J.: *Koncepcje psychologiczne czlowieka*. In SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis. 1994, s. 8.

³⁷ ROSENZWIEG, M.: *Základní mravní hodnoty*. Praha: Komenium. 1990, s. 8.

Psychologický slovník³⁸ nabízí následující rozdělení hodnot na:

- *Pozitivní a negativní.* Pozitivní hodnota je to, co obvykle nazýváme hodnotou, proti ní stojí negativní hodnota nebo-li nehodnota.
- absolutní a relativní;
- přímé a nepřímé;

dle obsahu:

- estetické;
- etické;
- logické; aj.

Klasifikace hodnot je podle Kučerové³⁹ prezentována v rovině antropologické, tzn. pokud hodnoty uspokojují lidské potřeby (funkční, předmětné), pak úloha je utřídit je právě řešena klasifikací těchto potřeb:

Přírodní hodnoty

a) *Hodnoty vitální, životní* – odpovídají potřebám přírodní podmíněnosti a existence. Jsou výrazem tendence udržet a prosadit, uchovat a rozvinout život organismu, jedince i druhu. Patří sem přírodní podmínky zdraví, zdatnosti, svěžesti, tělesného blaha a uspokojení smyslů. Hodnoty vitální jsou pocíťovány nejintenzivněji.

b) *Hodnoty sociální* – vyplývají z přírodou daného vztahu člověka k druhým lidem a k sobě samému mezi nimi. Člověk má potřebu asociace, touží po družnosti, vzájemnosti, citové odezvě, chce milovat a být milován. Má zároveň potřeby egotické, tendenci uplatnit se, být uznáván, oceňován, mít úspěch. Hodnotami jsou tu žádoucí mezilidské vztahy a city.

Civilizační hodnoty

Jsou podmínkou i výsledkem společenské organizace (od elementárních tlup, rodin a národů k státu a právnímu zřízení), komunikace (řeč, písmo, prostředky šíření informace), výroby a směny (různý stupeň a charakter techniky a ekonomie společnosti) a společenského akumulovaného poznání (kolektivní zkušenost, věda).

³⁸ HARTL, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, s. 81.

³⁹ KUČEROVÁ, S.: *Člověk, hodnoty, výchova*. Prešov: ManaCon. 1996, s. 72.

Sféra duchovních hodnot

Ve společnosti se objektivuje jako kultura v užším smyslu a subjektivuje jako lidská osobnost a její niterné bohatství, utváří potřeba hledat podstatu a smysl, zdůvodněný řád autentického lidského života, pravdu, dobro, krásu, svobodnou a uvědomělou lidskost.“

Připomeňme si, že hodnoty každého člověka se mohou (nejen) vlivem poznání měnit v čase. Hodnoty, které jsme dříve kategorizovali jako méně významné, si nyní ceníme jako hodnoty nejvyšší. Tím můžeme konstatovat skutečnost, že hodnotový systém je proměnlivý a vrtkavý, a proto i hodnoty budou podléhat těmto změnám.

Rozdělení hodnot podle M. Városose⁴⁰

1. *Ekonomické hodnoty.* Lze je považovat za hospodářské hodnoty, které slouží životním potřebám.
2. *Biologické hodnoty.* Představují životní hodnoty (vitální), zejména pak životní síla, tělesné zdraví, zdatnost a výkonnost.
3. *Mravní hodnoty.* Jsou spojeny s pojmy dobra, krásy, pravdy. Jsou přisuzovány či rozlišovány tehdy, jde-li o kvalitu funkcí, které se týkají dosahu a obsahu lidských činů z hlediska lidských vztahů. Jejich nositelkami nejsou věci, nýbrž vždy jen osoby, mají ráz absolutních požadavků platných pro všechny lidi a zasahují do všech oblastí života. *Morální hodnoty* znamená uskutečňovat Boží vůli; o tyto hodnoty je třeba usilovat svobodným a zodpovědným jednáním. Je to např. rostoucí vědomí vzájemné závislosti mezi lidmi a národy (např. díky ekologické otázce). Nějaká událost se promění ve věc svědomí a je zhodnocena morálně. Jde o vzájemnou propojenost chápanou jako systém určující vztahy v současném světě v jeho složkách hospodářské, kulturní, politické a náboženské. Je-li za takovou uznávána, pak jí odpovídá jako ctnost solidarita jako pevná a trvalá odhodlanost usilovat o obecné blaho, které zpětně umožňuje rozvinout a uskutečňovat lidské hodnoty.
4. *Náboženské a právní hodnoty.* Mají svá kritéria, ale obsahově i funkčně jsou úzce spjaty s mravními hodnotami. Svaté nebo božské je samo zvláštní a svébytnou hodnotou, je transcendentní, ale přitom i imanentní v tom smyslu, že je základem

⁴⁰ VÁROSS, M.: *Úvod do axiologie*. Bratislava: EPOCHA. 1970, s. 240 – 246.

a domovem všech hodnot, nemá povahu něčeho, co „má být“ a co by člověk měl „uskutečňovat“, svaté a božské *je* a může být jen hledáno, poznáváno a milováno.

5. *Estetické hodnoty*. Mohou náležet osobám i věcem, nemají ráz obecné platnosti a závaznosti, nejsou zcela samostatné;
6. *Umělecké hodnoty*.
7. *Noetické hodnoty*. Váží se k pojmu pravdy. Rozdíl mezi poznáním a hodnocením nebrání tomu, aby pravda neměla vážnou hodnotu. V praxi může existovat rozpor mezi hodnotou poznatku jako takového a jeho hodnotou pro život konkrétního člověka a společnosti.
8. *Výkonové hodnoty*. Jsou chápány šířeji „... jako kvality všech těch činností člověka, které mají funkci v procesu seberozvoje a sebeuplatnění. Jsou to hodnoty činů, kterými člověk překonává své dosavadní činy, kterými se zmocňuje nových oblastí a nových met ...“⁴¹. Tento druh hodnot se vztahuje na velmi širokou oblast lidské činnosti – např. sportovní, pracovní, uměleckou, vědeckou, vojenskou atd.
9. *Sebehodnoty*. Jsou především vyjádřením svébytnosti vlastních hodnot k hodnotám jiných osob.

Životní hodnoty z pohledu axiologie

Axiologie, nauka o hodnotách a hodnocení, se projevila ve druhé polovině 19. století jako samostatná filosofická disciplína. Její „činnost“ udává „...podstata hodnot, podíl subjektu a objektu na vzniku hodnot, dále subjektivní a objektivní, absolutní a relativní platnost hodnot, podstata procesu hodnocení, jeho vztah k poznání z hlediska logiky, gnoseologie a psychologie, podíl racionální a iracionální složky lidského vědomí na procesu hodnocení, hierarchie hodnot.“⁴²

Vlastní studium hodnot potom zprostředkovává pojmenování toho, co tvoří životní styl individua, rodiny, generace nebo sociální či konfesní skupiny, popřípadě celého národa nebo civilizace v kterékoli historické éře.

Každý jedinec v průběhu svého života hodnoty objevuje a nakonec i vytváří. Spolu s tím je nutné zohlednit fakt, že velké množství hodnot je hodnotami individuálními, které vznikají z individuálního vnímání světa a prožitků. Pro hodnoty neexistuje žádné univerzální obecně platné měřítko. Je možné některé hodnoty obecně chápat (například láska k rodičům),

⁴¹ VÁROSS, M.: *Úvod do axiologie*. Bratislava: Epoque. 1970, s. 245.

⁴² KUČEROVÁ, S.: *Člověk, hodnoty, výchova*. Prešov: ManaCon. 1996, s. 46.

ale vždy se jedná o individuální prožívání. Obecně uznávanou se hodnota stává až po poměrně dlouhé době.

Vedle hodnot jsou rozlišovány procesy hodnocení. V hodnocení jde o posuzování různých jevů (přírodní, společenské i duchovní oblasti) ve vztahu k potřebám a zájmům subjektu.

Hodnotová „výbava“ rodiny se nejvěrohodněji projeví při společně trávených chvílích, zejména ve způsobu trávení volného času.

Kant inspiroval vznik teorie hodnot nejen svou rozporuplnou koncepcí morálky, svým rozlišením rozumu teoretického a rozumu praktického ale, a snad ještě více, svou teorií estetické schopnosti souzení, kterou objevil a formuloval v *Kritice soudnosti*.⁴³

Inicioval vznik teorie hodnot jako zvláštní relativně samostatné filosofické disciplíny. Svým výkladem estetická jako sféry vztahu subjektu k objektu, sféry hledání a nacházení estetická subjektem v jeho specifickém, od poznávání odlišném vztahu k objektům..⁴⁴

J. Grác formuluje čtyři kategorie hodnot: Hodnoty nepoznané, hodnoty poznané, hodnoty uznávané (ale, neřídíme se jimi), hodnoty uznávané (řídíme se jimi, inspirují nás).⁴⁵

Velmi obecně můžeme přijmout tezi, že hodnoty jsou něčím, čeho si subjekt váží pro užitečnost, dobro či krásu. Je to určitá kvalita antropologické povahy. Pojem kvality v sobě nevyhnutelně obsahuje i pojem vztahu, přičemž hodnoty je možno chápat jako kvality funkcí objektu. Znamená to, že pojem hodnota se váže a je zpravidla definována pojmy funkce, kvalita, vztah.⁴⁶ Pokud si člověk hodnoty uvědomuje, hodnotí je za kvalitní a smysluplné, projeví se zajisté i v jeho praktickém životě, mj. ve volném čase.

1.2. VOLNÝ ČAS

Volný čas je chápán jako jedna z oblastí lidských činností. Někdy je definován jako čas, který zbývá po splnění pracovních i nepracovních povinností, tzn. zbytkový čas.⁴⁷

Lze jej posuzovat z aspektu pedagogického, psychologického, sociologického, ekonomického, zdravotně-hygienického, politického i dalších hledisek, které na vzájemně ovlivňují a doplňují. J. Průcha definuje volný čas jako „čas, se kterým může člověk nakládat podle svého uvážení a na základě svých zájmů. Doba, jež zůstane po odečtení času

⁴³ *Hodnoty a vzdělání*. Pedagogická fakulta UK, 1997, s. 33.

⁴⁴ Tamtéž, s. 35.

⁴⁵ GRÁC, J.: *Persuázia, ovplyvňovanie človeka človekom*. Bratislava 1985, s. 62 – 63.

⁴⁶ VÁROSS, M.: *Úvod do axiológie*. Bratislava: EPOCHA. 1970, s. 248.

⁴⁷ Srov. HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 13.

věnovanému práci, péči o rodinu a domácnost, o vlastní fyzické potřeby včetně spánku.“⁴⁸ B. Hofbauer vysvětluje volný čas jako „čas, kdy člověk nevykonává činnosti pod tlakem závazků, jež vyplývají z jeho sociálních rolí, zvláště z dělby práce a nutnosti zachovat a rozvíjet svůj život.“⁴⁹ Malý sociologický slovník doplňuje, že „jeho interpretace osciluje mezi velmi úzkým pojetím volného času jako prostoru pro hru, zábavu, rekreaci, a pojetím širokým, jež zahrnuje i všechny společenské aspekty a funkce volného času.“⁵⁰

Základní tendencí volného času je pochopení volného času jako významného, komplexního a výrazně specifického jevu. Můžeme jím označit činnosti, přinášející příjemné zážitky a očekávání, kam člověk vstupuje a kde se jí účastní na základě svého svobodného rozhodování.⁵¹ Přesnější a úplnější je podle Hofbauera jeho charakteristika jako činnosti, do níž člověk vstupuje s očekáváními, účastní se jí na základě svého svobodného rozhodnutí a která mu přináší příjemné zážitky a uspokojení.⁵²

Volný čas je doba, která je určena pro člověka, jeho přání, touhy a satisfakci. Malý sociologický slovník dále rozvíjí, že se jedná o „čas, který může člověk využít bezprostředně pro sebe, ve kterém maximálně patří sám sobě, v němž může – více než kdykoli jindy – dělat to, co jej baví a co mu přímo přináší potěšení, zábavu, odpočinek. Vztah člověka, času, činnosti i hodnot je tu bezprostřednější než v jakékoli jiné sféře.“⁵³ Do volného času nepatří povinnosti ani závazky, naopak, volný čas je typický možnostmi volby, svobodným rozhodováním a dobrovolností.

Komplexnost problematiky volného času podle Hofbauera⁵⁴ vyžaduje, abychom brali v úvahu četné souvislosti a vazby, ve kterých se výchovné působení uskutečňuje, zejména:

- společenské podmínky umožňující vznik a rozvoj volného času i jeho výchovné zhodnocování;
- přístupy jednotlivých dětí a mladých lidí, jejich skupin a celé generace, jimiž reagují na možnosti a podněty, avšak také čelí překážkám ztěžujícím vstup do této oblasti;
- různost sociálních – zejména výchovných – prostředí, v nichž děti a mládež uskutečňují svůj volný čas (od rodiny po stát a občanskou společnost v národním i mezinárodním rozměru).

⁴⁸ PRŮCHA, J.: *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál. 2000. s. 273.

⁴⁹ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 13.

⁵⁰ *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda, 1970. s. 548.

⁵¹ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 12 – 13.

⁵² HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 13.

⁵³ *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda, 1970. s. 552.

⁵⁴ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 9 – 10.

Volný čas jedinec zpravidla tráví záměrně, tzn., že činnosti mají svůj cíl, řád, stávají se smysluplné. Pokud volnočasové aktivity opakovaně nemají žádný úmysl, ani zájem, mohou vést k nežádoucím, v krajním případě až patologickým jevům.

Rozumné využívání volného času přispívá k tělesnému i duševnímu zdraví, podporuje pozitivní mezilidské vztahy. Je proto ve všeobecném zájmu, aby se lidé už v mládí naučili s volným časem dobře hospodařit.⁵⁵

Volný čas prošel ve 20. století prudkým vývojem: podstatně vzrostl jeho rozsah a dosah, vliv a význam pro život jednotlivce, věkových a sociálních skupin, celé mladé generace i společnosti.⁵⁶ Vývoj volného času a jeho výchovné zhodnocování probíhal a probíhá v časové i prostorové dimenzi. Uskutečňuje se v individuálním čase lidského života a jeho jednotlivých fází od dětství po věk seniora. Rozvíjí se rovněž v trvale se rozšiřujícím a diferencujícím sociálním prostoru.⁵⁷

Volný čas poskytuje dnes jednotlivci i společnosti možnosti, jež nikdy předtím nebyly v takové míře k dispozici; současně je však také výzvou, s níž se každý musí učit vyrovnávat.⁵⁸ Volnočasové aktivity se záměrem harmonického všestranného rozvoje bezesporu formují osobnost člověka, zpravidla uspokojují jeho potřeby, poskytují mu fyzickou i psychickou regeneraci a slouží i jako prevence před patologickými jevy.

Přední francouzský sociolog volného času Joffre Dumazedier za základní rysy volného času pokládá: svobodnou volbu účasti na jeho aktivitách, bezprostřední „neužitečnost“ a poskytování radosti i uspokojování osobních potřeb.⁵⁹ Jako základní funkce volného času se někdy uvádějí:

- odpočinek (regenerace pracovní síly);
- zábava (obnova duševních sil);
- rozvoj osobnosti (spoluúčast na vytváření kultury).⁶⁰

Funkce a možnosti volného času vymezuje komplexně H. W. Opaschowski:

- rekreace (zotavení a uvolnění);
- kompenzace (odstraňování zklamání a frustrací);
- výchova a další vzdělávání (učení o svobodě a ve svobodě, sociální učení);

⁵⁵ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 19.

⁵⁶ Tamtéž, s. 3.

⁵⁷ Tamtéž, s. 88.

⁵⁸ Tamtéž, s. 4.

⁵⁹ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 11 – 12.

⁶⁰ Tamtéž, s. 13.

- kontemplace (hledání smyslu života a jeho duchovní výstavby);
- komunikace (sociální kontakty a partnerství);
- participace (angažování se na vývoji společnosti);
- integrace (stabilizace života rodiny a vrůstání do společenských organismů);
- enkulturace (kulturní rozvoj sebe sama, kreativita v umění, sportu, technických a dalších činnostech).⁶¹

Hofbauer⁶² dále rozvíjí funkce volného času o pojetí francouzského sociologa Rogera Sue.

- *Funkce psychosociologická* zahrnující uvolnění a zábavu.
- *Funkce sociální* projevující se v socializaci v různých prostředích.
- *Funkce terapeutická* obsahující zdravotní hledisko, prevenci chorob, zdravý životní styl.
- *Funkce ekonomická*, která docenjuje pozitivní vliv trávení volného času jako uplatnění člověka v profesní činnosti.

Další vymezení funkcí volného času podle Filipcové představuje ve své knize Vážanský:⁶³

- *Odpočinek a rekreace* prezentuje funkci, kterou považují za základní. Obsahuje shromažďování nových sil, uvolnění se, relaxaci, zotavení a osvěžení.
- *Kompenzace jednostranných zátěží* stojí v rozporu ke studiu či práci, zahrnuje potřeby rozptýlení a vyrovnání.
- *Informace a orientace* tvoří touha po zážitku, po poznání, potvrzení sebe sama.

České oficiální dokumenty za funkce volného času pokládají relaxaci, regeneraci, kompenzaci, sociální prevenci a výchovu.⁶⁴

Za poslední desetiletí volnočasové aktivity změnilu svou podobu. Vystupují jako obšírné, výrazně se diferencující spektrum činnosti různých obsahů a realizačních způsobů, odlišné odborné specializace a výchovné náročnosti. Pronikají svou všudypřítomností do života dětí i dospělých, v pracovních dnech, víkendech, prázdninách v průběhu školního

⁶¹ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 14 – 15.

⁶² Tamtéž, s. 14.

⁶³ VÁŽANSKÝ, M.: *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Print-Typia. 2001, s. 32.

⁶⁴ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 15.

roku i v létě do dovolených. Představují neoddělitelný element všech životních etap od dětství, dospívání, dospělost až po seniorský věk.⁶⁵

Způsob využívání volného času je jedním z ukazatelů životního stylu. Pojem životní styl je složitý, komplikovaný, zahrnuje množství jevů. Je ovlivňován velmi rozmanitými faktory, např. věkem jedince, jeho vzděláním, schopnostmi, zájmy, rodinným stavem, místem bydlení, zdravotním stavem, ekonomickou situací apod. Zjednodušeně se dá říci, že se životní styl člověka projevuje ve třech oblastech:

- ✓ ve způsobu využívání materiálních i sociálních podmínek;
- ✓ v hodnotové orientaci jedince;
- ✓ ve způsobu jednání, v aktivitě člověka.⁶⁶

Cílem výchovy ve volném čase je naučit jedince dobře a kvalitně využívat svůj volný čas, chápat jej jako významnou životní hodnotu.⁶⁷

Pokud se zaměříme na využití volného času, zjistíme, že existují značné rozdíly ve volném čase dětí i dospělých, co se způsobů a struktury volnočasových aktivit týče.⁶⁸ Děti zpravidla disponují větším časovým úsekem volného času oproti dospělým. Záleží především na rodině, jak je schopná či ochotná s kvalitou volného času svých členů naložit. Některé děti v důsledku nepříznivé sociální situace v rodině nemohou svůj volný čas využívat hodnotně a smysluplně a to buď z nedostatku potřebných finančních prostředků nebo z lhostejnosti rodičů, plynoucí z přikládané bezvýznamnosti. Skutečnost, která znemožňuje dětem a mladým lidem využívat svůj volný čas, způsobuje prohlubování společenských nerovností a nedostatečné sociální ochrany nejmladších příslušníků společnosti.⁶⁹ Můžeme s jistotou konstatovat, že v takovém případě dítě strádá jak po stránce vědomostní, dovednostní, komunikační, tak i vztahové. Kromě skutečného nebo údajného nedostatku času některých rodičů, jejich nezájmu a neznalosti, nepochopení, nerespektování potřeb a zájmů dětí nebo nevyužívání existujících možností projevují také další negativní skutečnosti. Mezi ně patří toxikomanie a další závislosti, domácí šikana, fyzické a psychické násilí a týrání dítěte.⁷⁰ Děti a mladí lidé, kteří se účastí na volnočasových aktivitách, si osvojují nový obsah a získávají novou sociální zkušenost.⁷¹ Prostřednictvím aktivit volného času proniká člověk cílevědomě

⁶⁵ Srov. HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 55.

⁶⁶ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 23.

⁶⁷ Tamtéž, s. 29.

⁶⁸ Srov. HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 20.

⁶⁹ Srov. HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 34.

⁷⁰ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 63.

⁷¹ Srov. HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 34.

do různých oblastí skutečnosti a osvojuje si nové znalosti, dovednosti a kompetence. Obsahová a metodická diferenciacie volnočasových aktivit umožňuje komplexní působení na různé stránky osobnosti dítěte a mladého člověka. Aktivity volného času se tak stávají činitelem rozvoje, kontinuity a stabilizace lidského života.⁷²

Rozdílnou skupinu tvoří jedinci, kteří mají malé sebevědomí, nedostatek motivace a zájmu a právě v důsledku zmíněných faktorů neumějí cíleně využít svůj volný čas nebo se jim to nedaří. V nabídkách volného času a své účasti na nich se neorientují, proto jejich volný čas „směřuje“ k nicnedělání. U těchto jedinců je větší pravděpodobnost vzniku patologických jevů, tj. výskyt protispolečenskému jednání.⁷³ Zdrojem možného sociálního vylučování bránící využívat volný čas se staly také netolerance, xenofobie a rasismus.⁷⁴

Dále existují ti, kteří svůj volný čas naplňují extenzivní a intenzivní pracovní činnostmi, stávají se workholiky a volný čas fakticky odmítají.⁷⁵ Význam práce se v tomto případě přeceňuje, pracovní doba se neúměrně rozšiřuje a vlastní volný čas prakticky ruší. K jeho odmítání dochází na základě vlastního rozhodnutí a současně i pod tlakem ekonomického a společenského postavení, profesních a kariérních ambicí. Workholismus potlačuje volný čas, oslabuje mezilidské vztahy a deformuje hodnotovou orientaci člověka.⁷⁶

Jinou skupinu tvoří děti, jejichž právo na kvalitní využívání volného času je potlačováno. Jedná se o:

- děti přetěžované plněním školních povinností;
- děti, které jsou poněkud paradoxně přetěžované četnými zájmovými činnostmi;
- děti, které se věnují některé zájmové činnosti na špičkové, vrcholové úrovni;
- děti, přetěžované pracovními povinnostmi, často mají nejen nedostatek volného času, ale i málo prostoru pro přípravu na vyučování, studium.⁷⁷

B. Hofbauer⁷⁸ vysvětluje, že rodina jako inspirátor, podporovatel i realizátor volnočasových aktivit může svoje děti učít k volnému času přistupovat tvůrčím způsobem

⁷² HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 91.

⁷³ Srov. HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 44.

⁷⁴ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 35.

⁷⁵ srov. HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 4 - 5.

⁷⁶ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 41.

⁷⁷ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 20.

⁷⁸ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 61 – 62.

a vytvářet postoje, které budou ochotny a schopny v budoucnosti uplatňovat i po založení vlastní rodiny. Toto působení se uskutečňuje:

- *nápodobou a reprodukcí (modelováním, sociálním učením) vzorců pozitivního volnočasového chování rodičů prostřednictvím účasti dětí na aktivitách rodiny;* to, že se rodiče rozhodnou pro trávení a naplňování volného času společně s dětmi, jim nesmírně pomáhá při tvorbě svých ucelených představ o mužství a ženství, vzájemného vztahu rodičů, jejich hodnot a uplatnění v praktickém životě;
- *uskutečňováním individuálních i společenských pravidelných zájmových činností dětí v rodině;* v případě převažujících pouze individuálních pravidelných zájmových činností vidím riziko v „odtrhnutí“ od ostatních členů rodiny a možné plynoucí odcizení, kdežto společenské pravidelné zájmové aktivity předpokládají společnou účast rodinných příslušníků, která, jak už jsem zmínila, je velmi důležitá pro obecné fungování rodiny, utváření hodnot, nalezení rovnováhy mezi jednotlivými členy, osvojení si různých rolí a jejich pochopení;
- *citlivým sledováním a cílevědomým reagováním na potřeby, zájmy a nadání dětí, které se k takové činnosti samy přihlásí nebo jež k účasti na ní rodiče přímo vybědnou a podpoří i její realizaci mimo rodinu;* jestliže je dítěti vhodně věnována zvláštní pozornost, snáze nalezne smysl život a lépe pochopí životní souvislosti.

Výchovným ideálem nejen podle knihy *Pedagogika volného času*⁷⁹ je jedinec s pestrými a všestrannými zájmy a jedním či několika trvalejšími a hlubšími zájmy.

Minulý, současný ani příští vývoj volného času nelze tedy chápat jako lineárně pojatou cestu „vzhůru a vpřed“, nýbrž jako způsob trvalého odkrývání možností a jeho pokusy o řešení tradičních i nově se vynořujících otázek. Toto úsilí má omezovat negativní vlivy pronikající z celospolečenského kontextu nebo vznikající ve volném čase samém. Na naléhavosti nabývá požadavek, aby se děti a mladí lidé učili svůj volný čas prožívat plnohodnotně, aby se stávali jeho aktivním subjektem, aby ho činili nedílnou součástí své přípravy a přenášeli do celého svého života.⁸⁰

Prožívání volného času je individuální, liší se dle věkového složení jednotlivců, jejich zájmů a potřeb a především podle pohlaví tj. podle genderu.

⁷⁹ HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003, s. 21.

⁸⁰ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 12 – 13.

1.3.ROLE MUŽŮ A ŽEN Z POHLEDU GENDER

„Je dobře, když je muž silný a odvážný, když umí logicky myslet, organizovat, stavět. Stejně tak je dobře, když je žena soucitná a citlivá, když umí naslouchat, pečuje o rodinu, zajímá se o svého muže, rozvíjí svoji intuici atd. Co opravdu škodí a působí nám nesmírné problémy, je opačný postup: když muž vylučuje nebo je nucen potlačovat tzv. ženské charakteristiky, když ke své síle, odvaze a logice nechce nebo nesmí cítit a soucítit, když odmítá intuici a nezajímá se o nemocné dítě. Je destruktivní, když žena nesmí mít odvahu, nesmí rozhodovat, organizovat nebo se zajímat o techniku nebo politiku. Chybu neuděláme, když v sobě něco rozvíjíme a pěstujeme; chyba je v tom, že jiné vlastnosti, které v sobě také máme, dusíme a odmítáme, obyčejně pod tlakem výchovy, bezprostředního okolí, společenských norem. Že rozvíjíme jedno na úkor druhého.“⁸¹

Výše uvedené pojednává o mužství a ženství, o jejich charakteristických vlastnostech spolu s předsudky a stereotypy - o problematice gender.

Samotný pojem gender má své kořeny v řečtině, volně jej můžeme přeložit jako rod, pohlaví, sex. Rod je předmětem studia mnoha vědeckých disciplín – biologie, pedagogiky, psychologie, sociologie, filosofie, antropologie.

Gender je sociální konstrukt, který vyjadřuje, že vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy jsou formovány kulturou a společností. Gender se vztahuje k sociálním a kulturním rozdílům a k těm vztahům mezi ženami a muži, které jsou získané, měnitelné v čase a široce se liší uvnitř jednotlivých kultur i mezi nimi.⁸²

Sociologie gender vysvětluje jako společenský vztah, ve kterém se mocensky využívá přirozené dvojpohlavnosti lidských těl. Zkoumá, jakým způsobem se stále znovu zajišťuje, aby lidé chápali pohlaví jako přirozený základ nestejné socializace, životních projektů a životních podmínek mužů a žen (= reprodukce genderované struktury).

Být mužem či ženou v určité společnosti znamená naplňovat společenské představy o mužství a ženství. Když se člověk nechová v souladu s těmito normativními představami, s tím, co po něm chce společnost, bývá ženství či mužství dané osoby zpochybňováno bez ohledu na to, že biologický základ zůstává stejný. Společenské rozdíly mezi muži a ženami nejsou založeny pouze na rozdílech biologických, ale také na psychologických, sociálních a kulturně historických odlišnostech mezi muži a ženami.

⁸¹ HEFFERNANOVÁ, J. In MATOUŠEK, O.: *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál, 1997, s. 30.

⁸² HRDLIČKOVÁ, A.: *Úvod do gender studies*. České Budějovice: VŠERS. 2008, s. 8.

Gender v sobě zahrnuje stránku sociální (normy, role, stereotypy vztahující se k mužům a ženám) a stránku subjektivní (mužská a ženská identita).

Genderově orientovaná společnost vychází z existence obecně přijímaných stereotypů, které se promítají do očekávání vztahujících se k chování dětí. (*Od okamžiku narození jsou děvčátka vnímána jako líbezná, křehká a něžná stvoření a chlapci jako silní jedinci.*) Genderové podmíněná očekávání se přenášejí na děti prostřednictvím socializace.⁸³

Děti se rodí s mužským či ženským pohlavím, ale mužskou či ženskou identitu si „vytvářejí“ sami postupně působením genderové socializace a očekávaným rolím muže a ženy. Genderová socializace vyjadřuje proces učení se ženským a mužským rolím, kdy si jedinec již od útlého věku, v rámci utváření svého „já“, osvojuje určité sociální normy a hodnoty. Jedinec se učí, jak by se měl jako holčička/žena nebo chlapeček/muž chovat, jednat, vyjadřovat, oblékat, ale třeba i projevovat vůči svému okolí neboli utváří si svoji genderovou identitu. Tento proces, probíhající intenzivně zejména v raném dětství, probíhá více či méně u člověka po celý život.⁸⁴ Na ženy a muže působí jistá společenská očekávání, jsou jim předkládány modely ideálních žen a ideálních mužů, je na ně vyvíjen nátlak, aby se těmito očekávaním a modelům přizpůsobili, ale přesto se každá jednotlivá žena liší od jiné ženy, stejně jako se liší od muže. A někdy je rozdíl mezi jednou a druhou ženou větší než mezi určitou ženou a určitým mužem. Společenské tlaky se střetávají s individuálním nastavením a utváří se muž či žena, vždy však naprosto jedinečná bytost.⁸⁵

Genderové role podle Hrdličkové představují souhrn očekávaných (předepsaných) jednání, způsobů jednání a chování, kterými se projevujeme jako muži a ženy. Genderové role si každá/každý osvojujeme v rámci procesu socializace již od prvních týdnů života. Jde o soubor pravidel (většinou nepsaných, neformálních), které předepisují určité typy chování pouze ženám a jiné pouze mužům.⁸⁶ Tato pravidla častou vedou ke stereotypnímu jednání a očekávání, protože jedná se ovšem často o předsudky či mylné představy o „správném“ či „přirozeném“ chování a obecném posuzování jedinců na základě jejich příslušnosti k určitému pohlaví bez hlubší specifikace toho, co je těmito jedincům vrozené a co získali výchovou, jaké jsou jejich individuální vlastnosti, schopnosti, názory, představy o životě apod.⁸⁷

⁸³ HRDLIČKOVÁ, A.: *Úvod do gender studies*. České Budějovice: VŠERS. 2008, s. 41.

⁸⁴ Tamtéž, s. 10.

⁸⁵ JARKOVSKÁ, L.: *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělávání*. Brno: Nesehnutí Brno. 2005, s. 12.

⁸⁶ HRDLIČKOVÁ, A.: *Úvod do gender studies*. České Budějovice: VŠERS. 2008, s. 9.

⁸⁷ Tamtéž, s. 11.

Každá společnost svým členům předepisuje určité vlastnosti, způsoby chování a vzorce vzájemné interakce v závislosti na jejich pohlaví. Tyto předpisy jsou zakotveny ve společenských institucích, jako jsou hospodářství, politický systém, vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj. Institucionalizované vzorce genderové diferenciaci jsou souhrnně označovány jako pohlavně-genderový systém společnosti. Pohlavně-genderové systémy se liší napříč kulturami i historickými obdobími. Každý systém však zahrnuje přinejmenším tyto tři vzájemně provázané prvky:

1. sociální konstrukci genderových kategorií na základě biologického pohlaví,
2. dělbu práce na základě pohlaví, tedy skutečnost, že jednotlivcům jsou svěřovány určité úkoly v závislosti na jejich pohlaví,
3. společenskou regulaci sexuality, v jejímž rámci jsou některé formy vyjadřování sexuality odměňovány a jiné trestány (Rubin, 1975; Thorne, 1982).⁸⁸

Jak již bylo řečeno, na ženy a muže působí jistá společenská očekávání, jsou jim předkládány modely ideálních žen a ideálních mužů, je na ně vyvíjen nátlak, aby se těmto očekáváním a modelům přizpůsobili, ale přesto se každá jednotlivá žena liší od jiné ženy, stejně jako se liší od muže. A někdy je rozdíl mezi jednou a druhou ženou větší než mezi určitou ženou a určitým mužem. Společenské tlaky se střetávají s individuálním nastavením a utváří se muž či žena, vždy však naprosto jedinečná bytost.⁸⁹

Naše myšlení se často orientuje spíše podle všeobecně vžitých, stereotypních představ o mužích a ženách než podle toho, s čím se v realitě setkáváme. A tak místo abychom těmto „výjimkám“ (kterých je mnoho) přizpůsobili naše představy, podivujeme se jim, možná je i někteří odsuzujeme a vyžadujeme dodržování tradičního rozdělení na mužské a ženské.⁹⁰ Genderové stereotypy podle Ireny Smetáčkové představují zobecňující představy o tom, jaké vlastnosti, zájmy, schopnosti atd. mají ženy a jaké muži. Rozdíly v nich se přitom vysvětlují biologickými danostmi, ačkoliv ve skutečnosti je většina z nich vytvářena pod vlivem společnosti. Jednotlivé ženy a muži často mají odlišné charakteristiky, než jaké se obecně spojují s ženskou a mužskou genderovou rolí. Získat pro ně od svého okolí uznání je možné, avšak nesnadné.⁹¹

⁸⁸ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 21.

⁸⁹ JARKOVSKÁ, L.: *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělávání*. Brno: Nesehnutí Brno. 2005, s. 12.

⁹⁰ Tamtéž, s. 4.

⁹¹ SMETÁČKOVÁ, I.: *Rovné příležitosti: Prolomit vlny genderových stereotypů*. [online] © 2009, [cit. 25. února 2010]. Dostupné na: www.modernivyucovani.cz.

Je zřejmé, že historický vývoj společnosti s sebou přináší nové názory a představy, tento fakt je patrný zejména v pojetí tradičních rolí mužů a žen - i genderové role podléhají uvedeným změnám. Problém společenských genderových předpokladů lze spatřit ve vstřícném přijímání mužů a žen za obecně platné, řádné, správné a přirozené, ze kterých vyplývají odlišná stanoviska k ženám a mužům. Podvolení se genderovým stereotypům vede ze strany společnosti k „ignoraci“ vrozených či získaných vlastností jedince, popření jeho individuality, schopností a názorů.

Je třeba si uvědomit, že společnost muže a ženy neustále staví do pozic, které je buď nutí přijímat očekávané a žádoucí způsoby chování, které pramení z genderových stereotypů, nebo je vybízí k náročnému a ustavičnému překonávání překážek, které jim stereotypní pohled na mužské a ženské role přináší.

Šablonovité vyobrazení ženu prezentuje jako křehkou, citlivou, nesamostatnou (závislou na muži), pečující o děti a blízké; kdežto muž je zdatný, nezávislý a racionální.

Konečným výsledkem zažitého stereotypního jednání a uvažování se stává skutečná nerovnost žen a mužů.

Koncept rovných příležitostí říká, že všechny lidské bytosti mohou svobodně rozvíjet své schopnosti a využít příležitostí pro účast na ekonomickém, politickém a sociálním životě bez omezení, které by představovaly genderové role nebo jakékoli bariéry na základě pohlaví. Gender mainstreaming je systematická integrace potřeb, priorit a pozic žen a mužů ve všech politikách a opatřeních s cílem prosazovat rovnost mezi pohlavími.⁹² Rovnost mužů a žen lze považovat za harmonický stav společnosti z hlediska pohlaví, kde muži i ženy mají stejná práva, která jim umožňují účastnit se bez omezení na celkovém společenském dění. Hrdličková dále doplňuje, že genderová rovnost vychází z teze, kde všechny lidské bytosti by měly mít možnost svobodného rozvíjení svých schopností a činit vlastní rozhodnutí bez omezení, která mohou přinášet genderové role nebo jakékoli jiné bariéry pro účast v ekonomickém, politickém a sociálním životě na základě pohlaví. Formální rovnost představuje první krok k rovnosti skutečné.⁹³ Genderově stereotypní představy brání ve stejných příležitostech pro muže i ženy, váží se jak na jednotlivce, tak na společenskou strukturu, jsou také součástí vzájemné komunikace.

⁹² JARKOVSKÁ, L.: *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělávání*. Brno: Nesehnutí Brno. 2005, s. 15.

⁹³ HRDLIČKOVÁ, A.: *Úvod do gender studies*. České Budějovice: VŠERS. 2008, s. 41.

Lze zabránit či omezit všudypřítomnému působení zažitého stereotypního myšlení a uvažování? Existují nějaké možnosti?

Irena Smetáčková⁹⁴ vyzdvihuje projekt *Prolomit vlny*, který realizuje koalice proEquality za finanční podpory evropské iniciativy společenství EQUAL a státního rozpočtu ČR. Jeho cílem je zvýšení rovných příležitostí žen a mužů na trhu práce a jeden z jeho dílčích programů směřuje k volbě povolání. Pokud se budou dívky a chlapci rozhodovat o budoucím studiu a povolání bez předsudků, že některé obory jsou vhodné pro dívky a jiné pro chlapce, jistě se tím zvýší jejich osobní spokojenost v povolání i celkově genderová rovnost ve společnosti, říká Smetáčková.

V rámci projektu byly mimo jiné vydány dvě publikace – **Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství**, která je určena výchovným poradcům/kyním, a **Příručka pro genderově citlivé vedení škol**, která je zdarma nabízena ředitelkám a ředitelům škol. Obě příručky představují pojem gender, ukazují, v kterých oblastech školního života jsou genderové vlivy nejsilnější, a dále pojednávají specifická témata související s náplní výchovného poradenství nebo vedení škol. Tak se například výchovné poradkyně/ci mohou dočíst o genderově motivovaném obtěžování mezi dětmi nebo o školou podporovaném rozdílu mezi dívčími a chlapeckými aspiracemi. Lidé z vedení škol se mohou seznámit například s možnostmi začlenění rovných příležitostí dívek a chlapců do školního vzdělávacího programu.

Součástí obou příruček je velké množství aktivit, které mohou být zadávány dětem či vyučujícím, nebo například i plán školního projektového dne. S jejich pomocí si lépe uvědomíme, jak se v našich životech projevují genderové stereotypy, a naučíme se přemýšlet bez omezení, která před nás stereotypy staví.

Pro lepší představu zařazují do přílohy ukázkou 3 výukových aktivit.

⁹⁴ SMETÁČKOVÁ, I.: *Rovné příležitosti: Prolomit vlny genderových stereotypů*. [online] © 2009. Dostupné na www.modernivyucovani.cz

2. MAPOVÁNÍ VÝZKUMŮ PROBLEMATIKY GENDER A PŘEHLED JEJICH ZÁVĚRŮ

Tématikou gender a jejím výzkumným zpracováním se věnuje celá řada specializovaných subjektů a institucí. Prioritní pro druhou sekci své diplomové práce – mapování výzkumů problematiky gender – považuji kvalitní a odborná relevantní data, kterými disponuje zejména Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM), výzkumné oddělení Sociologického ústavu AV ČR. Vnik současného centra připisujeme roku 2001, kdy došlo k převedení svého předchůdce z Českého statistického úřadu do Sociologického ústavu Akademie věd ČR. Hlavní náplní práce oddělení je výzkumný projekt „Naše společnost“, v jehož rámci je prováděno deset šetření ročně. Mimo jiné jsou využívány opakované otázky, které umožňují sledovat vývoj zkoumaných jevů. Díky dlouhodobému a kontinuálnímu charakteru je tento vědecký projekt zkoumání veřejného mínění v České republice ojedinělý a jeho výstupy jsou cenným materiálem nejen pro mou diplomovou práci.

2.1.1. Muži a ženy v r. 1999

IDM MŠMT ČR⁹⁵ realizovalo níže podrobněji znázorněný průzkum, který se dotýká představ, postojů a reality života mladých lidí na problematiku exkluze venkovské mládeže a postavení mladých žen ve společnosti.

Sběr dat probíhal v měsících dubnu a květnu roku 1999. Výběrový soubor tvořilo 1 200 osob ve věku 19 – 24 let z pěti regionů ČR. Celkem bylo do výpočetního zpracování zahrnuto 12 000 dotazníků.

Tento blok otázek se dotýkal názorů souvisejících s problematikou různých přístupů a postojů společnosti k mužům a ženám.

Tabulka č. 1

Kdo měl v řízení domácnosti mezi Vašimi rodiči hlavní slovo?

matka	18
otec	18
oba rozhodovali vyváženě dle situace	61

⁹⁵PELKA, F., BUDINSKÁ, M., *Výzkum exkluze vybraných sociálních skupin*. IDM MŠMT ČR, Praha: 1999.

Tabulka č. 2

Kdo by podle Vás v rodině měl mít rozhodující slovo?

matka	7
otec	8
oba, záleží na situaci	83

K problematice rodiny respondenti uvádí, že v řízení domácnosti rozhodovali oba rodiče společně, optimální situaci vidí v prohloubení této spolupráce v rodině. Muži častěji udávají, že rozhodovali oba rodiče. Co se týká optima muži se domnívají, že více by měl rozhodovat otec, ženy preferují společné rozhodování.

Dělba činnosti muže a ženy je poznamenána tradičními schématy a mění se jen postupně. Muž např. maluje, tapetuje, provádí běžné opravy, opravuje auto. Žena zase nakupuje, umývá nádobí, vaří, uklízí byt a pere prádlo.

Tabulka č. 3

Kdo zpravidla vykonává následující činnosti?

Činnosti	Respondenti celkem			Z pohledu			
	muž	žena	oba	muže		ženy	
	muž	žena	oba	muž	žena	muž	žena
provádí běžné opravy	60	8	30	69	6	55	9
umývá nádobí	3	64	32	4	65	2	65
vynáší odpadky	18	39	40	25	34	13	47
učí se s dětmi	8	42	41	9	48	9	43
vaří	3	66	29	3	70	2	65
nakupuje	3	50	44	4	50	3	53
pere prádlo	1	90	7	1	93	1	90
uklízí byt	2	67	29	2	69	1	69
vybírá dovolenou	6	16	74	8	16	5	18
zajišťuje dovolenou	31	24	42	35	23	29	27
maluje a tapetuje	61	8	28	70	6	57	11
řídí automobil	45	5	44	50	4	47	6
opravuje auto	80	3	10	88	3	85	4
finančně zajišťuje rodinu	19	7	72	23	6	16	8

Všeobecně lze říci, že muži vidí přínos muže k péči o společnou domácnost mnohem pozitivněji, než ženy (nejvýrazněji v položkách: provádí běžné opravy, vynáší odpadky, vaří, maluje a tapetuje, finančně zajišťuje rodinu).

Rovněž názor na „mužské a ženské“ vlastnosti podléhá určitým stereotypům. Za mužské vlastnosti je označována neústupnost, arogance a rozhodnost, za ženské pak něha, citlivost a smysl pro pořádek.

Tabulka č. 4

Přiřadte následující charakterové vlastnosti tomu pohlaví, pro něž jsou typická

Vlastnosti	Respondenti celkem				Z pohledu			
					muže		ženy	
	muž	žena	oba	neví	muž	žena	muž	žena
náladovost	10	29	54	5	11	35	10	25
rozhodnost	35	12	44	8	44	10	27	14
praktičnost	26	30	33	8	36	19	18	43
tvrdohlavost	23	21	44	11	22	25	26	17
citlivost	2	50	43	4	3	51	2	50
něha	2	51	39	6	3	58	2	46
vstřícnost	7	19	59	12	10	18	5	21
schopnost naslouchat	5	31	55	7	7	29	3	33
tolerance	6	17	68	6	9	18	4	17
smysl pro pořádek	5	60	30	4	7	60	5	62
flexibilita	19	12	45	22	22	11	17	14
arogance	31	9	34	24	25	13	38	5
ctižádostivost	24	10	51	13	28	9	20	11
neústupnost	29	13	40	16	30	16	28	10
sebedůvěra	20	7	61	11	23	8	17	7
schopnost empatie	5	31	47	15	8	29	3	33

Pochopitelně si každé pohlaví přisuzuje pozitivní vlastnosti (muži např. výrazněji rozhodnost, ctižádostivost, pružnost, ženy u mužů častěji zdůrazňují náladovost, aroganci a tvrdohlavost. Podobná situace je u žen, které oproti mužskému pohledu se více pokládají za praktické, flexibilní, schopné empatie a vstřícnosti). Ve srovnání s posuzováním, kdo častěji vykonává určité činnosti, se následující hodnocení daleko ostřeji odlišují (kromě položek citlivost a smysl pro pořádek).

Názory na „mužské“ povolání jsou poměrně jednoznačnější než u „ženských“ povolání. K „mužským“ povoláním polovina a více respondentů řadí: politik, ředitel banky, policista a zejména řidič autobusu. K „ženským“ povoláním jsou častěji řazeny: prodavač, účetní a kadeřník. Z hlediska pohlaví jsou na neutrální častěji považované povolání psychologa, učitele a lékaře.

Tabulka č. 5

Povolání	muž	žena	na pohlaví nezáleží
lékař	18	4	76
politik	50	4	45
prodavač	2	36	60
učitel	13	10	74
právník	37	4	58
kadeřník	3	53	43
řidič autobusu	77	2	19
ředitel banky	50	4	45
účetní	7	36	55
policista	60	2	38
psycholog	7	11	75

Muži mají sklon posuzovat většinu nabídnutých povolání (kromě kadeřníka a účetní) jako spíše mužská. Zejména jde o prestižní povolání: ředitel banky, lékař, politik, právník, ale také řidič autobusu a zčásti i policista a psycholog.

Na závěr byl respondentům předložen seznam vybraných hodnot. Které svým způsobem potvrzují výše uvedený názor. Život by neměl být až tak náročný a měl by se odehrávat především okolo rodiny a přátel.

Tabulka č. 6

Přehled nejbližších základních životních hodnot

<i>MÍT DOBRÉ PŘÁTELE</i>	
Mít takové přátele, se kterými je výborná zábava	21
Mít přátele, kteří mi mohou být v mnohem užiteční	8
Mít takové přátele, kteří mi jsou blízcí věkem, zálibami i životními postoji a plány	69
<i>MÍT DOBRÉ ZNALOSTI, HODNĚ VĚDĚT A ZNÁT</i>	
Mít to nejvšestrannější vědomosti, dostatečný přehled a schopnost samostatně uvažovat	54
Usilovat o co nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání	10
Získat co nejvíce znalostí ve svém oboru, stát se skutečně dobrým odborníkem	34
<i>MÍT DOBRŮU PRÁCI, DOBRÉ ZAMĚSTNÁNÍ</i>	
Mít dobře placenou práci umožňující občas i vedlejší přivýdělek	38
Mít práci, která mě baví a zajímá, volný čas a peníze nejsou až tak důležité	38
Mít především takovou práci, která mi umožní osobní růst a úspěch	22
<i>MÍT DOBRÉHO ŽIVOTNÍHO PARTNERA</i>	
Získat partnera (partnerku), který/á bude fyzicky přitažlivý/á	6
Získat partnera (partnerku), který/á mi pomůže vybudovat dobrou životní úroveň, zajistí svědomitě chod domácnosti a výchovu dětí	29
Získat partnerku, která mi bude vždy oporou, a která bude respektovat mé pracovní i osobní zájmy	63

<i>MÍT DOSTATEK ČASU NA ODPOČINEK A ZÁLIBY</i>	
Věnovat se svému koníčku, rozvíjet své záliby	37
Užívat si volna někde buď v soukromí nebo s kamarády	51
Věnovat se těm činnostem, které přispívají ke zlepšení materiálního zabezpečení	9
<i>ŽÍT V KLIDU A JISTOTĚ</i>	
Žít ve spokojené rodině a vychovávat v klidu děti	53
Žít a pracovat v míru	18
Žít v materiálním dostatku, moci si koupit co potřebuji a chci	26

2.1.2. Muži a ženy v r. 2002

Soubor dubnového výzkumu CVVM⁹⁶ tvořilo 1 067 osob z ČR ve věku od 15 let. Věnoval problematice rodiny a zejména pak rolím mužů a žen, pokud jde o péči o děti a o rozhodování o důležitých věcech.

Všem dotázaným byly položeny otázky, které se týkaly péče rodičů o děti jednak v rodině rodičů respondenta a jednak rodině samotného respondenta, pokud tento má vlastní děti. Jakým způsobem pečují/pečovali rodiče o své děti prozrazují následující tři odlišné tabulky.

Tabulka č. 7

Péče o dítě - rodiny respondentů majících nezaopatřené děti (%)

Nabídka	Matka	Otec	Kdo z nich má čas	Oba společně	Někdo jiný	Nikdo
Hraní si	35	7	37	17	2	2
Četba pohádek	56	6	19	9	1	9
Povídání si	29	4	33	33	0	1
Učení	48	8	21	10	2	11
Čas na dítě	35	2	32	29	2	0
Výlety, sport	10	15	13	56	2	4
Kino, divadlo	23	5	15	29	6	22
Zájmové kroužky	25	6	14	9	5	41
Návštěvy lékaře	70	4	15	7	0	4
Péče v nemocnici	75	2	11	3	4	5
Tresty	14	16	10	43	0	17
Kupování dárků	19	2	8	70	0	1
Rozhodování o studiu, profesi	10	3	3	63	0	21

⁹⁶ ČERVENKA, J.: *Naše společnost 2002. Role mužů a žen v rodině*. Praha : Sociologický ústav AV ČR. 2002.

Tabulka č. 8

Péče o dítě - rodiny respondentů majících děti (%)

Nabídka	Matka	Otec	Kdo z nich má čas	Oba společně	Někdo jiný	Nikdo
Hraní si	36	6	34	17	1	6
Četba pohádek	56	6	18	9	1	10
Povídání si	31	4	32	29	0	4
Učení	46	11	19	11	2	11
Čas na dítě	34	3	30	28	1	4
Výlety, sport	10	16	13	50	3	8
Kino, divadlo	21	5	15	30	5	24
Zájmové kroužky	25	7	14	8	5	41
Návštěvy lékaře	74	3	12	4	0	7
Péče v nemocnici	77	2	9	2	3	7
Tresty	16	17	8	41	0	18
Kupování dárků	20	2	9	66	0	3
Rozhodování o studiu, profesi	10	4	3	65	0	18

Tabulka č. 9

Péče o dítě - rodiny rodičů respondenta (%)

Nabídka	Matka	Otec	Kdo z nich má čas	Oba společně	Někdo jiný	Nikdo
Hraní si	36	6	30	13	10	5
Četba pohádek	54	7	16	8	10	5
Povídání si	36	6	29	23	5	1
Učení	39	16	17	8	4	16
Čas na dítě	35	5	26	22	8	4
Výlety, sport	7	20	11	39	7	16
Kino, divadlo	16	6	14	25	11	28
Zájmové kroužky	20	5	12	6	7	50
Návštěvy lékaře	82	3	8	4	2	1
Péče v nemocnici	81	1	6	3	7	2
Tresty	22	30	6	32	1	9
Kupování dárků	21	3	7	65	2	2
Rozhodování o studiu, profesi	12	14	2	53	2	17

Výsledky šetření ukazují, že pokud v rodině ve vztahu k dítěti převažuje v některé ze zkoumaných činností role jednoho z rodičů, bývá to většinou matka, kdo se v daném ohledu více věnuje dítěti či dětem. Platí to pro současné rodiny s nezaopatřenými dětmi nebo dětmi vůbec a platilo to i v rodinách, ve kterých současná dospělá populace vyrůstala.

Existují ovšem i výjimky. Jednu tvoří poněkud specifická oblast sportování a výletů, kde je dominantní role otců poněkud častější než dominantní role matek, což platí pro vlastní rodiny respondentů a ještě více to platilo v rodinách jejich rodičů. Další výjimku pak tvoří trestání dětí s tím, že i zde je „exekutorem“ spíše otec než matka, i když rozdíl mezi nimi se v rodinách samotných respondentů prakticky setřel, ačkoli o „generaci dříve“ byl dosti zřetelný.

V rodinách rodičů současných respondentů měli otcové oproti matkám nepatrně silnější vliv i na rozhodování o studiu a případně výběru povolání dětí, zatímco ve vlastních rodinách respondentů, pokud má někdo hlavní slovo, je to i v tomto směru spíše matka.

V řadě činností v rámci péče o děti je ovšem nejčastější to, že se oba rodiče na nich podílejí společně nebo že se střídají v závislosti na tom, kdo má momentálně čas, přičemž obecně ve větší či menší míře platí, že spolupodílení se obou rodičů na jednotlivých činnostech v rámci péče o děti je ve vlastních rodinách respondentů vyšší, než bylo v rodinách jejich rodičů, což je nejpřehledněji patrné z následující tabulky.

Samotné matky jednoznačně dominují jako hlavní aktér péče o děti v rámci rodiny, pokud jde o péči o nemocné děti a o návštěvy u lékaře, ale např. i při čtení pohádek a také při učení. Za pozornost v případě učení se s dětmi stojí skutečnost, že úloha matek v rodinách respondentů je výrazně vyšší než byla v rodinách jejich rodičů, což pravděpodobně nepřímo odráží vzdělanostní expanzi žen v průběhu minulých desetiletí.

Vcelku zajímavá je i skutečnost, že se výsledky v případě rodiny rodičů ukazují prakticky u všech činnostech vyšší podíl odpovědí „někdo jiný“. To nemusí ani tak nesouviset s nějakými výraznými proměnami v čase z hlediska péče o děti v rámci rodiny, jako spíše s tím, že se vzájemně poněkud liší perspektiva dětí od perspektivy rodičů, a to i ve vzpomínkách v dospělém věku. Z pohledu dětí často mohou hrát mnohem výraznější roli třeba prarodiče nebo jiní příbuzní popřípadě i sousedé apod.

Podrobnější analýza ukázala, že se v některých činnostech statisticky významně liší pohled dotázaných mužů od dotázaných žen. Ženy, pokud jde o jejich vlastní rodiny, přitom obvykle častěji zdůrazňují vlastní roli, zatímco muži kromě toho obvykle častěji uvádějí vzájemné spolupodílení se obou partnerů.

Tabulka č. 10

Péče o děti v současných rodinách a v rodinách předchozí generace

Nabídka	Rodiny populace s nezaopatřenými dětmi			Rodiny současné populace			Rodiny rodičů současné populace		
	matka	otec	oba	matka	otec	oba	matka	otec	oba
Hraní si	35	7	54	36	6	51	36	6	43
Četba pohádek	56	6	28	56	6	27	54	7	24
Povídání si	29	4	66	31	4	61	36	6	52
Učení	48	8	31	46	11	30	39	16	25
Čas na dítě	35	2	61	34	3	58	35	5	48
Výlety, sport	10	15	69	10	16	63	7	20	50
Kino, divadlo	23	5	44	21	5	45	16	6	39
Zájmové kroužky	25	6	23	25	7	22	20	4	18
Návštěvy lékaře	70	4	22	74	3	16	82	3	12
Péče v nemocnici	75	2	14	77	2	11	81	1	9
Tresty	14	16	53	16	17	49	22	30	38
Kupování dárků	19	2	78	20	2	75	21	3	72
Rozhodování o studiu, profesi	10	3	66	10	4	68	12	14	55

Pozn.: Procenta v řádku; dopočet do 100 % tvoří odpovědi "někdo jiný" a "nikdo", údaj "oba" zahrnuje jak společnou činnost, tak i střídání v závislosti na čase.

Dále byla respondentům položena otázka, kdo v rodině jejich rodičů a kdo v jejich vlastní rodině činí důležitá rozhodnutí. Skutečnost nám prozrazuje tabulka.

Tabulka č. 11

Důležitá rozhodnutí v rodině

Rozhodnutí	v rodině rodičů	v rodině respondenta
Otec/muž	32	12
Matka/žena	18	12
Oba společně	50	76

Pozn.: Procenta ve sloupci; bez odpovědí "netýká se" a "neví".

Výsledky prozrazují, že jak v rodinách respondentů, tak v rodinách jejich rodičů důležitá rozhodnutí činí oba partneři společně. Podíl společného rozhodování se přitom v porovnání s předchozí generací velmi výrazně zvýšil, a to na úkor individuálního rozhodování mužů i žen. V rodinách rodičů měli zřetelně častěji hlavní slovo muži, zatímco v rodinách samotných respondentů je vliv obou pohlaví zcela vyrovnaný.

V odpovědích nebyl registrován z hlediska pohlaví žádný signifikantní rozdíl. Podrobnější analýza ovšem ukázala existenci rozdílů z hlediska věku, když ve skupině respondentů od 45 do 59 let dominoval výrazně zvýšený podíl individuálního vlivu žen (21 % oproti 8 % mužů), zatímco v nejstarší části populace (nad 60 let) to jsou spíše muži (18 %) než ženy (5 %), kdo činí zásadní rozhodnutí, pokud je partneři nedělají společně.

Další otázky se týkaly oblasti, kdo v rodině rodičů respondenta a kdo jeho vlastní rodině obstarává běžný provoz domácnosti. Odpovědi dotázaných zachycuje tabulka.

Tabulka č. 12

Starost o běžný provoz domácnosti

Zajišťuje	v rodině rodičů	v rodině respondenta
Pouze matka/žena	32	15
Převážně matka/žena	52	43
Rozdělení činností mezi partnery	8	25
Nutnou práci dělá ten z partnerů, který má čas	7	15
Převážně otec/muž	1	1
Pouze otec/muž	0	1

Výsledky šetření ukazují, že i když i v současných rodinách je starost o běžný provoz domácnosti spíše na ženách, v porovnání se situací v rodinách rodičů reprezentativního vzorku naší populace, kde prakticky třetinu tvořily domácnosti, v nichž běžný chod byl pouze starostí žen, a v další polovině pak ženy měly na starosti převážnou část činností spojených s provozem domácnosti, se situace výrazně posunula směrem k většímu zapojení mužů v rámci dohodnuté dělby činností nebo formou zastupování partnerky v případě, kdy to vyžadují okolnosti.

Podrobnější analýza ukázala, že se v tomto směru opět poněkud liší odpovědi žen od odpovědí mužů s tím, že ženy výrazně častěji tvrdily, že starost o jejich vlastní domácnost je pouze na nich samotných (21 %, zatímco jen 8 % mužů uvedlo, že starost o běžný chod domácnosti je starostí pouze jejich partnerek).

Z výsledků šetření rovněž vyplynulo, že existuje poměrně výrazný rozdíl mezi domácnostmi manželských párů a mezi domácnostmi nesezdaných párů, jak prozrazuje tabulka č. 13.

Tabulka č. 13

Starost o běžný chod domácnosti podle stavu respondenta

Zajišťuje	Vdané/ženatí	Svobodní	Rozvedení	Ovdovělí
Pouze žena	10	12	44	34
Převážně žena	45	30	39	48
Rozdělení činností mezi partnery	29	19	10	5
Nutnou práci dělá ten, kdo má čas	15	34	3	10
Převážně či pouze muž	1	5	4	3

Pozn.: Procenta ve sloupci; bez odpovědí "netýká se" a "neví".

V domácnostech rozvedených nebo ovdovělých lidí, kteří v současnosti žijí se stálým partnerem, je starost o běžný provoz domácnosti mnohem častěji výlučnou starostí partnerky, zatímco jednoznačně nižší je podíl domácností, kde mají oba partneři rozdělené úkoly nebo kde se o jednotlivé činnosti starají podle toho, kdo má momentálně čas. V případě svobodných párů je podíl domácností, kde je chod domácnosti výlučnou nebo převážnou starostí partnerky relativně nižší, přičemž mnohem častěji než u jiných zde chod domácnosti obstarává ten, kdo má čas.

2.1.3. Muži a ženy v r. 2003

Lednový výzkum CVVM⁹⁷ se uskutečnil na základě kvótního výběru respondentů na území ČR v celkovém počtu 1 086 dotázaných ve věku od 15 let.

Výzkum se zaměřil na oblasti, jaké jsou představy občanů o rozdělení rolí ženy a muže v rodině, a také nakolik se tyto představy shodují se skutečností. Při popisu ideálního rozdělení rolí se dotazovaní vyjadřovali ke každé z nabídnutých činností, zda by ji měla v rodině vykonávat žena, muž nebo oba stejně.

Z tabulky č. 14 je patrné, že v našich představách stále přetrvává na jedné straně obraz muže živitele a na druhé straně ženy, starající se o domácnost a děti. Je to především muž, kdo by měl finančně zajistit rodinu. Dále jsou činnosti, na kterých by se měli podílet oba partneři, nebo by měly náležet spíše mužům – usilování o profesní kariéru, zapojování se do společenských funkcí, iniciativa v intimním životě, další vzdělávání, koníčky. Péče o děti by také měla být záležitostí obou partnerů, anebo z větší části náležet ženě. Za spíše ženskou činnost respondenti považují především vaření, ale i úklid a nakupování potravin, které má provádět spíše žena, popřípadě oba, ale určitě by jejich větší díl neměl připadat mužům.

⁹⁷ CHLUDILOVÁ, I.: *Naše společnost 2003. Rozdělení rolí v rodině*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2003.

Rovnoprávnost by mezi muži a ženami měla být jen v případě starosti o rodinný rozpočet a v také i při udržování společenských kontaktů.

Tabulka č. 14

Představy o rozdělení činností v rodině (%)

Činnosti	muž	oba stejně	žena
Nakupovat potraviny	1	45	54
Pečovat o děti	1	59	40
Dále se vzdělávat	16	79	1
Pěstovat koníčky	7	89	1
Finančně zajišťovat domácnost	64	34	1
Být iniciativní v intimním životě	25	66	4
Vařit	2	20	78
Pěstovat společenské kontakty	10	82	5
Starat se o rodinný rozpočet	21	58	21
Zapojovat se do společenských funkcí	35	55	2
Uklízet	1	45	50
Usilovat o profesní kariéru	39	54	1

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpověď "nevím".

U činností jako je úklid, nákup potravin a péče o děti, by ženy více než muži byly pro rozdělení mezi oba partnery (více než muži dávaly přednost odpovědi „oba stejně“), zatímco muži si myslí víc než ženy, že by se jim měly věnovat spíše ženy. Vaření považují muži ještě více za činnost ženskou – podle 81 % mužů by vařit měla především žena.

Další rozdíly jsou mezi různými věkovými skupinami. Výrazně se odlišují lidé ve věku 30 – 44 let. V případě starosti o rodinný rozpočet, vzdělávání, pěstování koníčků, udržování společenských kontaktů, zapojování do společenských funkcí a usilování o profesní kariéru jsou častěji než ostatní věkové skupiny jsou pro to, aby se těmito činnostem věnovali oba partneři. Také více podporují rozdělení péče o děti mezi oba partnery.

Lidé starší 60 let se ukázali největší zastánci tradičního rozdělení rolí v rodině. Častěji než ostatní věkové skupiny si myslí, že muž by měl finančně zajistit rodinu, dělat kariéru, starat se o rodinný rozpočet, vzdělávat se, udržovat společenské kontakty, pěstovat koníčky a především on by měl být iniciativní v intimním životě. Naopak péče o děti, nákup potravin

náleží hlavně ženě, stejně jako vaření. Některé z těchto postojů zaujímají výrazněji i lidé ve věku 45 – 59 let.

Vysokoškolsky vzdělaní jsou pro přesunutí větší části péče o děti ze ženy na muže. Též si myslí (spolu se středoškolsky vzdělanými s maturitou), že dělat kariéru a vzdělávat se by měli oba partneři.

Zajímavě se do postojů k rozdělení rolí v rodině promítá víra. Sledujeme-li pouze, zda se lidé přiklánějí na stranu ženy, muže či obou stejně, věřící se nijak neliší. Podíváme-li se však na podrobnější členění odpovědí na rozhodně/spíše, věřící výrazně častěji zaujímají krajní pozici „rozhodně muž“ v případech, kde se jedná o tradiční roli muže hlavy rodiny a v případě ženy pečující o děti a domácnost. Lidé bez vyznání naopak byli mnohem častěji pro podíl obou partnerů.

Tabulka č. 15 přináší názorové srovnání.

Představy o rozdělení činností v rodině r. 1998, 2000 a 2003 (%)

Činnosti	muž			oba stejně			žena		
	1998	2000	2003	1998	2000	2003	1998	2000	2003
Nakupovat potraviny	1	3	1	39	43	45	60	54	54
Pečovat o děti	0	1	1	51	49	59	49	50	40
Dále se vzdělávat	16	14	16	78	81	79	1	1	1
Pěstovat koníčky	10	8	7	87	90	89	0	0	1
Finančně zajišťovat domácnost	74	66	64	26	34	34	0	0	1
Být iniciativní v intimním životě	27	23	25	61	68	66	6	5	4
Vařit	1	1	2	18	19	20	81	79	78
Pěstovat společenské kontakty	13	13	10	78	80	82	4	4	5
Starat se o rodinný rozpočet	17	20	21	57	60	58	26	20	21
Zapojovat se do společenských funkcí	41	37	35	48	52	55	1	1	2
Uklízet	1	1	1	47	47	48	52	52	50
Usilovat o profesní kariéru	45	41	39	48	52	54	0	1	1

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpověď "nevím".

Z tabulky je zcela zřetelný posun, kdy některé činnosti přestávají být tolik považovány za výhradně ženské či mužské a respondenti se více kloní k odpovědi, že by se na ní měli podílet oba partneři stejně. Konkrétněji – odklánějí se od názoru, že pečovat o děti a nakupovat potraviny by měla spíše žena, stejně jako opouštějí postoj, že finanční zajištění domácnosti, profesní kariéra a společenské funkce jsou hlavně záležitostí muže. Starost o rodinný rozpočet se od ženy přesouvá spíše než na oba partnery přímo na muže.

Stejným způsobem se zjišťovalo, jak jsou role rozděleny v rodině (partnerském vztahu) dotázaného. V následující tabulce jsou odpovědi pouze vdaných/ženatých a osob žijících se stálým partnerem.

Tabulka č. 16

Skutečné rozdělení činností v rodině (%)

Činnosti	Muž	Oba stejně	Žena
Nakupovat potraviny	4	31	65
Pečovat o děti	1	36	57
Dále se vzdělávat	29	44	12
Pěstovat koníčky	31	59	5
Finančně zajišťovat domácnost	49	45	5
Být iniciativní v intimním životě	36	50	7
Vařit	2	14	84
Pěstovat společenské kontakty	20	60	16
Starat se o rodinný rozpočet	23	39	38
Zapojovat se do společenských funkcí	35	41	9
Uklízet	2	24	74
Usilovat o profesní kariéru	40	34	9

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpověď "nevím".

V domácnostech respondentů je to především žena, kdo vaří. Z větší části na ní leží také úklid, nákup potravin a péče o děti, i když o tyto činnosti se v přibližně třetině domácností podílí oba partneři stejně. Starost o rodinný rozpočet je ve dvou pětinach domácností starostí obou partnerů, jinde však leží trochu více na bedrech ženy než muže. Koníčky, iniciativa v intimním životě, zapojování do společenských funkcí je asi v polovině domácností záležitostí obou partnerů jinak však připadají spíše mužům. I další vzdělávání přináleží více mužům než ženám. V domácnostech dotazovaných však rozhodně více muži usilují o profesní kariéru, asi ve třetině domácností o ni usilují oba stejně.

Podíváme-li se na sociodemografické charakteristiky, hlavní rozdíly jsou především podle věku a vzdělání. V rodinách ve věku 20 – 29 let se muži více než v ostatních věkových skupinách podílejí na finančním zajištění domácnosti a také pečují o děti. Respondenti ve věku 30 – 44 let častěji odpovídali, že se žena vzdělává, ve věkové skupině 45 – 59 let muž častěji pěstuje společenské kontakty. U lidí se základním vzdělání více muž udržuje společenské kontakty a usiluje o společenské funkce a žena se více než v jiných skupinách stará o rozpočet. Mezi středoškolsky vzdělanými s maturitou se partneři více než v ostatních

vzdělanostních skupinách dělí v úsilí o kariéru a o společenské funkce. U lidí s VŠ více připadá oběma partnerům než v ostatních rodinách nákup potravin i péče o děti, o rodinný rozpočet se však žena stará méně. V rodinách věřících se o děti, vaření a nákup potravin stará žena více než v ostatních rodinách.

Také skutečnou situaci v domácnostech jsme zjišťovali v předchozích letech. Srovnání přináší následující tabulka.

Tabulka č. 17

Skutečné rozdělení činností v rodině r. 1998, 2000 a 2003 (%)

Činnosti	MUŽ			OBA STEJNĚ			ŽENA		
	1998	2000	2003	1998	2000	2003	1998	2000	2003
Nakupovat potraviny	21	5	4	38	27	31	41	68	65
Pečovat o děti	0	0	1	27	28	36	45	50	57
Dále se vzdělávat	19	25	29	30	38	44	7	9	12
Pěstovat koníčky	33	31	31	50	59	59	3	4	5
Finančně zajišťovat domácnost	48	51	49	46	45	45	5	4	5
Být iniciativní v intimním životě	30	30	36	43	55	50	9	6	7
Vařit	4	3	2	10	10	14	86	87	84
Pěstovat společenské kontakty	16	19	20	55	61	60	15	13	16
Starat se o rodinný rozpočet	4	23	23	25	45	39	71	32	38
Zapojovat se do společenských funkcí	22	28	35	22	28	41	9	7	9
Uklízet	1	1	2	21	25	24	78	74	74
Usilovat o profesní kariéru	30	34	40	21	25	34	6	4	9

Pozn.: Pouze vdané/ženatí a žijící s partnerem.

Za uplynulých 4 – 5 let se žena zbavila především hlavního podílu na starání se o rodinný rozpočet, dnes je více záležitostí muže i partnerů stejným dílem. Naopak výrazněji se na ni přesunul nákup potravin. Oba partneři dnes více než dříve usilují o profesní kariéru a dále se vzdělávají, více se tomu však věnuje muž. Oba partneři, a také hlavně muž, se stejným dílem zapojují více do společenských funkcí. Stejně je to v případě iniciativy v intimním životě. Naopak – jak ženě, tak oběma partnerům přibylo péče o děti.

Další tabulka ukazuje srovnání představ dotazovaných o rozdělení činností v domácnosti s tím, jaké je rozdělení rolí v domácnosti doopravdy. Data o skutečné situaci v rodinách jsou opět pouze od lidí žijících v sezdaném či nesezdaném svazku, představy jsou z celého datového souboru. Je však třeba říci, že představy lidí žijících s partnerem a bez něj se téměř neliší. Pouze osoby bez partnera v některých případech častěji volili odpověď „nevím“.

Tabulka č. 18

Srovnání představ a skutečného rozdělení činností v rodině (%)

Činnosti	Muž		Oba stejně		Žena	
	Představy	Skuteč.	Předst.	Skuteč.	Předst.	Skuteč.
Nakupovat potraviny	1	4	45	31	54	65
Pečovat o děti	1	1	59	36	40	57
Dále se vzdělávat	16	29	79	44	1	12
Pěstovat koníčky	7	31	89	59	1	5
Finančně zajišťovat domácnost	64	49	34	45	1	5
Být iniciativní v intimním životě	25	36	66	50	4	7
Vařit	2	2	20	14	78	84
Pěstovat společenské kontakty	10	20	82	60	5	16
Starat se o rodinný rozpočet	21	23	58	39	21	38
Zapojovat se do společenských funkcí	35	35	55	41	2	9
Uklízet	1	2	48	24	50	74
Usilovat o profesní kariéru	39	40	54	34	1	9

Velký rozpor se ukazuje v otázce, kdo by se měl starat o děti – mnohem častěji, než bychom považovali za ideální, připadá péče ženě. Také v případě úklidu je zcela zřetelné, že i činnost, na které by se ideálně v polovině domácností měli podílet oba partneři, dělají i zde spíše ženy, a tudíž ve třech čtvrtinách domácností uklízí hlavně ony. I starost o rodinný rozpočet připadá více ženám, než bychom si přáli, stejně je na tom vaření, nákup potravin. Možnost věnovat se svým koníčkům naopak náleží více mužům, než by si lidé představovali. Společenské kontakty by měli především udržovat oba partneři stejně, ale ve skutečnosti je v rodinách udržují hlavně jeden z partnerů, ať už muž nebo žena. Stejně je to i u dalšího vzdělávání. A podobné je to také v intimním životě, více iniciativní jsou však muži než ženy. Na finančním zajištění rodiny by se měli nejvíce podílet muži, ve skutečnosti je to téměř v polovině domácností na obou partnerech. O profesní kariéru a společenské funkce by podle poloviny respondentů měli usilovat oba partneři stejně, ale ve skutečnosti je tomu tak jen asi ve třetině případů.

2.1.4. Muži a ženy v r. 2006

Listopadový výzkum CVVM SOÚ AV ČR⁹⁸ zpracovala Klára Procházková, do kterého zahrnula 1 092 obyvatel ČR ve věku od 15 let.

⁹⁸ PROCHÁZKOVÁ, K.: *Naše společnost 2006. Role mužů a žen*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2006.

Tento výzkum zjišťoval mimo jiné představy obyvatelstva ČR o rozdělení rolí mužů a žen v rodině. Na vzdělávání, starosti o rozpočet, pěstování koníčků a kontaktů by se podle výsledkům měli podílet oba partneři stejně, jak nám prozrazuje tabulka č. 19.

Tabulka č. 19

Představy o rozdělení činností v rodině (%)

Činnosti	MUŽ	Rozhodně muž	Spíše muž	OBA STEJNĚ	Spíše žena	Rozhodně žena	ŽENA
Nakupovat	1,70	0,50	1,30	49,60	41,20	7,00	48,20
Pečovat o děti	0,40	0,20	0,20	55,70	37,70	5,50	43,20
Vzdělávat se	17,70	2,50	15,20	77,50	1,00	0,10	1,10
Pěstovat koníčky	6,60	0,60	6,00	91,60	0,20	0,00	0,20
Zajišťovat domácnost	72,60	20,90	51,70	26,60	0,40	0,10	0,50
Být iniciativní v intim. životě	24,50	6,00	18,50	66,50	3,50	1,40	4,90
Vařit	1,20	0,40	0,80	21,30	61,40	15,10	76,60
Pěstovat kontakty	12,40	1,20	11,20	80,20	3,80	0,30	4,00
Starat se o rozpočet	24,30	6,00	18,20	58,10	13,60	3,00	16,60
Mít funkce	37,70	4,20	33,50	53,20	1,10	0,20	1,30
Uklízet	1,60	0,20	1,40	49,80	37,70	10,50	48,30
Dělat kariéru	46,90	10,40	36,40	49,50	0,40	0,10	0,50

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím".

Za spíše mužskou činnost, popřípadě činnost obou, je považováno usilování o kariéru, určitě by ale větší díl měl náležet muži. Vaření je podle mínění lidí doménou ženy. Péče o děti, nakupování a uklízení jsou činnostmi, u nichž okolo poloviny respondentů udává, že by se o ně měli starat oba. Jsou to tedy povinnosti směřované oběma partnerům, spíše ale ženě, což je převládající postoj zbytku obyvatelstva. Naopak finanční zajištění domácnosti je, jak udávají dotázaní, především úkolem muže.

V domácích povinnostech je jako nakupování, úklid, péče o děti a vaření dávají muži přednost ženám, zatímco ženy upřednostňují rozdělení těchto úkolů mez oba partnery stejnou měrou.

Lidé starší 60 let více souhlasí s tradičním postavením muže a ženy v rodině. Podle jejich názoru by koníčky měl pěstovat spíše muž stejně jako zajišťovat domácnost. Naopak ženy by se podle nich měly věnovat domácím pracím.

Vysokoškoláci většinou souhlasí s tím, aby se v rodině vzdělávali oba partneři. Stejně přistupují i k domácím pracím, starosti o rozpočet a péči o potomky. Je možné říci, že vysokoškolsky vzdělaní jsou častěji než ostatní pro rovnocenné postavení muže a ženy v domácnosti.

Tabulka č. 20

Časové srovnání představ o rozdělení činností v rodině v letech 1998, 2003 a 2006 (%)

Činnosti	MUŽ			OBA STEJNĚ			ŽENA		
	1998	2003	2006	1998	2003	2006	1998	2003	2006
Nakupovat	1	1	2	39	45	50	60	54	48
Pečovat o děti	0	1	0	51	59	56	49	40	43
Vzdělávat se	16	16	18	78	79	77	1	1	1
Pěstovat koníčky	10	7	7	87	89	92	0	1	0
Zajišťovat domácnost	74	64	73	26	34	27	0	1	0
Být iniciativní v intimním životě	27	25	24	61	66	66	6	4	5
Vařit	1	2	1	18	20	21	81	78	77
Pěstovat kontakty	13	10	12	78	82	80	4	5	4
Starat se o rozpočet	17	21	24	57	58	58	26	21	17
Mít funkce	41	35	38	48	55	53	1	2	1
Uklízet	1	1	2	47	48	50	52	50	48
Dělat kariéru	45	39	47	48	54	50	0	1	0

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím". Výzkumy z července 1998, ledna 2003 a listopadu 2006.

Jedna z otázek byla zaměřena na posouzení důležitosti skutečností, které určují, zda je žena považována svým okolím za úspěšnou. Týmž způsobem byl hodnocen i muž. Dotázaní se téměř jednoznačně shodli na významnosti zajištění harmonické rodiny a sladění pracovních a rodinných povinností, 90 % z nich považuje tyto faktory za důležité při určování její úspěšnosti okolím (součet odpovědí „rozhodně důležité“ a „spíše důležité“). Nicméně dosažení významného postavení v zaměstnání u ženy za důležité považuje oproti předchozím hodnotám již jen 61 % dotázaných, dalších 25 % uvádí odpověď „ani důležité, ani nedůležité“. U mužů na druhou stranu nejčastěji převažuje kladný názor na hodnocení úspěšnosti okolím podle jejich postavení v zaměstnání. 91 % občanů uvádí postavení muže v zaměstnání jako spíše a rozhodně důležité. O něco méně respondentů klade důraz na harmonickou rodinu (84 %) a sladění pracovních a rodinných povinností (79 %).

Obecně lze říci, že lidé ve věku 15 – 29 let ve všech předkládaných skutečnostech pro obě pohlaví častěji volí možnost odpovědi „nevím“. Stejně tak ženy více než muži považují zajištění harmonické rodiny jako kritérium pro hodnocení úspěšnosti za spíše důležité. Pokud dotázaní hodnotili sladění práce a rodiny jako rozhodně důležité, byli to mnohdy lidé ve věkovém intervalu 45 – 59 let.

Tabulka č. 21

Co považují obyvatelé za ukazatele úspěšnosti ženy/muže v roce 2006 (%)

Dle pohlaví	Rozhodně důležité	Spíše důležité	Ani tak, ani tak	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité	'+/-
ŽENA						
Postavení v zaměstnání	16,20	45,10	25,80	9,20	2,00	61/11
Harmonická rodina	49,90	40,30	6,90	1,20	0,10	90/1
Sladění povinností	45,20	46,10	5,40	1,30	0,20	91/2
MUŽ						
Postavení v zaměstnání	55,60	35,70	6,60	1,40	0,10	91/2
Harmonická rodina	39,20	44,40	11,50	2,60	0,70	84/3
Sladění povinností	36,30	42,90	14,90	3,20	1,30	79/8

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím".

Tabulka č. 22

Co považují obyvatelé za ukazatele úspěšnosti ženy/muže v roce 2004 (%)

Dle pohlaví	Rozhodně důležité	Spíše důležité	Ani tak, ani tak	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité	'+/-
ŽENA						
Postavení v zaměstnání	15,80	35,20	32,00	13,50	2,30	51/16
Harmonická rodina	66,40	28,60	3,20	1,10	0,10	95/1
Sladění povinností	59,80	32,90	5,50	0,80	0,10	93/1
MUŽ						
Postavení v zaměstnání	36,70	42,90	14,30	4,70	0,80	80/6
Harmonická rodina	49,70	38,90	7,40	2,70	0,10	89/3
Sladění povinností	49,80	37,40	8,20	2,90	0,30	87/3

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím".

Při srovnání odpovědí respondentů na stejnou otázku položenou i v roce 2004 (následující tabulka) je patrný posun k vyšší důležitosti u hodnocení úspěšnosti žen i mužů podle postavení v zaměstnání. Opačný důraz na „harmonickou rodinu“ a „sladění povinností“ jako ukazatele úspěšnosti ženy/muže pro okolí mírně poklesl.

2.1.5. Muži a ženy v r. 2009

Gabriela Šamanová⁹⁹ pro Centrum pro výzkum veřejného mínění zpracovala analýzu Rolí mužů a žen, do které zařadila 1 082 respondentů ve věku od 15 let, žijících na území České

⁹⁹ ŠAMANOVÁ, G.: *Naše společnost 2009. Role mužů a žen*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2009.

republiky. Listopadové šetření zjišťovalo názory na rozdělení činností v rodině mezi muže a ženu. Účastníci výzkumu se také vyjadřovali k vybraným ukazatelům úspěšnosti v životě a žen.

Tabulka č. 23

Názory na rozdělení činností v rodině (%)

Indikátor	Rozhodně muž	Spíše muž	Oba stejně	Spíše žena	Rozhodně žena
Finančně zajišťovat domácnost	20	50	29	0	0
Usilovat o kariéru	8	36	51	0	1
Mít společenské funkce	4	32	52	19	3
Starat se o rozpočet	5	20	54	19	3
Být iniciativní v intimním životě	5	19	69	4	1
Vzdělávat se	2	14	79	2	0
Pěstovat kontakty	1	9	82	6	1
Pěstovat koníčky	2	6	90	2	0
Nakupovat potraviny	1	3	51	38	9
Pečovat o děti	0	55	37	8	0
Uklízet	0	46	41	11	0
Vařit	0	25	58	16	0

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím".

Z výsledků zobrazených v tabulce č. 23 vyplývá, že většinu činností by měli muž a žena vykonávat rovným dílem (největší podíl činila odpověď „oba stejně“). Pokud se zaměříme na ty, kteří se přiklonili ke konkrétnímu pohlaví, zjistíme, že za vysloveně mužskou doménu je považováno finanční zajištění rodiny. V tomto případě se 70 % dotázaných domnívá, že by to měl dělat rozhodně (20 %) nebo spíše (50 %) muž. Necelá třetina respondentů zastává názor, že rodinu mají finančně zajišťovat muž i žena stejně. Dotázaných, kteří přisoudili tuto roli výhradně ženě, bylo v souboru zanedbatelné množství. Mezi položky, kde je daná činnost přisuzována spíše muži než ženě, se zařadilo usilování o kariéru (44 % v součtu odpovědí „rozhodně muž“ a „spíše muž“ ku 1 % v součtu možností „rozhodně žena“ a „spíše žena“), zastávání společenských funkcí (36 % ku 2 %), iniciativnost v intimním životě (24 % ku 2 %) a vzdělávání se (16 % ku 2 %). Mezi ženské práce patří podle dotázaných nakupování potravin (4 % muž ku 47 % žena), péče o děti (1 % ku 45 %) a uklízení (1% ku 74%). Přibližně stejným dílem by podle dotázaných měli muž i žena pěstovat společenské kontakty, koníčky a starat se o rodinný rozpočet.

Z rozložení odpovědí podle sociodemografických znaků vyplývá, že statisticky významně častěji jsou to muži, podle nichž má uklízet, starat se o děti, nakupovat potraviny a vařit žena, zatímco ženy si častěji myslí, že o tyto činnosti se mají obě pohlaví dělit rovným dílem. Ženy pak významně častěji uváděly, že o rodinný rozpočet se má starat žena. Co se týče věku respondentů, analýza ukázala, že lidé starší šedesáti let mají spíše tradiční pohled na rozdělení rolí v rodině. Lidé z této věkové skupiny významně častěji uváděli, že vzdělávat se, pěstovat koníčky, být iniciativní v intimním životě, starat se o rozpočet, mít společenské funkce a usilovat o profesní kariéru má muž. Odpověď „oba stejně“ nejčastěji volili lidé z věkové skupiny 30 – 44 let. S rostoucím vzděláním respondentů pak roste podpora středové kategorie „oba stejně“ u většiny sledovaných položek. Dá se tedy říci, že čím vyšší vzdělání respondent má, tím spíše souhlasí s dělením činností v rodině rovným dílem mezi muže a ženu.

Tabulka č. 24

Vývojový pohled názorů na rozdělení činností v rodině (%)

Činnosti	MUŽ			ŽENA			OBA		
	1998	2007	2009	1998	2007	2009	1998	2007	2009
Nakupovat	1	1	4	39	47	47	60	51	51
Pečovat o děti	0	1	1	51	43	45	49	56	55
Vzdělávat se	16	17	16	78	1	2	1	78	79
Pěstovat koníčky	10	7	8	87	2	2	0	91	90
Zajišťovat domácnost	74	70	70	26	1	1	0	29	29
Být iniciativní v intimním životě	27	23	24	61	4	5	6	70	69
Vařit	1	1	1	18	76	74	81	23	25
Pěstovat kontakty	13	10	10	78	6	7	4	82	82
Starat se o rozpočet	17	22	25	57	20	22	26	57	54
Mít funkce	41	37	36	48	1	2	1	52	52
Uklízet	1	1	1	47	50	52	52	49	46
Dělat kariéru	45	47	44	48	1	1	0	49	51

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi "nevím".

Přehled o vývoji výsledků nabízí tabulka č. 1. Je patrné, že postoje české veřejnosti se u většiny položek za posledních devět let téměř nezměnily. Výjimku tvoří rozložení názorů na to, kdo by měl v rodině nakupovat potraviny, mezi lety 1998 a 2009 klesla podpora názoru, že by to měly být ženy, ze 60 na 47 procentních bodů. Ve srovnání s rokem 1998 též klesla podpora tvrzení, že výhradně ženy by v rodinách měly vařit (-7 %). O osm procentních bodů na 69 vzrostl podíl těch, kteří se domnívají, že iniciativu v intimním životě by měli mít shodně oba – muž i žena.

Dalšími otázkami bylo zkoumáno, zda a jaké jsou rozdíly ve vnímání úspěšnosti mužů a žen. Respondentům byly předloženy stejné možnosti, u nichž měli pro obě pohlaví zhodnotit, zda se domnívají, že jsou důležité, nebo naopak nedůležité.

Z výsledků vyplynulo (viz tabulka č. 24 a č. 25), že veřejnost má rozdílná měřítka pro posuzování úspěšnosti mužů a žen. Nejmarkantnějším rozdílem v názorech na to, co je důležité, aby žena nebo muž byli svým okolím považováni v životě za úspěšné, je dosažení významného postavení v zaměstnání. U mužů se tato položka zařadila na první místo (50 % „rozhodně důležité“ + 37 % „spíše důležité“), z žen na poslední místo (14 % „rozhodně důležité“ + 39 % „spíše důležité“). Téměř pětina lidí uvedla, že u žen je postavení v zaměstnání jako ukazatel společenského úspěchu nedůležitý (při součtu odpovědí „spíše nedůležité“ a „rozhodně nedůležité“), u mužů si to myslí pouze tři procenta účastníků výzkumu. V případě žen se většina dotázaných domnívá, že jsou považovány za úspěšné v životě, pokud se jim podaří sladit pracovní a rodinné povinnosti (48 % „rozhodně důležité“ + 40 % „spíše důležité“). U mužů je toto kritérium rozhodně důležité podle 36 % a spíše důležité podle 42 % oslovených občanů. Harmonická rodina je měřítkem úspěšnosti žen i mužů přibližně stejně – v případě žen si to myslí 87 %, v případě mužů 83 % respondentů, přičemž u žen byla čtenější položka „rozhodně důležité“.

Tabulka č. 25

Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti ženy (%)

Indikátor	Rozhodně důležité	Spíše důležité	Ani tak, ani tak	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité
Sladění povinností	48	40	8	2	1
Harmonická rodina	48	39	8	2	1
Postavení v zaměstnání	14	39	29	13	4

Pozn.: Dopočet do 100 % u jednotlivých položek tvoří odpovědi "nevím".

Tabulka č. 26

Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti muže (%)

Indikátor	Rozhodně důležité	Spíše důležité	Ani tak, ani tak	Spíše nedůležité	Rozhodně nedůležité
Sladění povinností	36	42	15	5	1
Harmonická rodina	37	46	12	4	1
Postavení v zaměstnání	50	37	9	2	1

Pozn.: Dopočet do 100 % u jednotlivých položek tvoří odpovědi "nevím".

Přehled výsledků výzkumů, kde byla otázka na úspěšnost mužů a žen v životě zařazena, přináší následující tabulka. Podpora názoru, že pro úspěšnost muže je důležitá pozice v zaměstnání, se od roku 2004 zvětšila, naopak pokles byl zaznamenán u sladění rodinných a pracovních povinností i zajištění harmonické rodiny. Lidé, kteří se domnívají, že pro úspěšnost ženy v životě je důležité zajištění harmonické rodiny nebo sladění rodinných a pracovních povinností, od roku 2004 mírně ubylo.

Tabulka č. 27

Vývojové zobrazení ukazatelů úspěšnosti (%)

Ukazatele	2004 +/-		2007 +/-		2009 +/-	
	muž	žena	muž	žena	muž	žena
Dosažení významného postavení v zaměstnání	80/6	51/16	91/1	59/11	87/3	53/17
Zajištění harmonické rodiny	89/3	95/1	83/3	88/1	83/5	87/3
Sladění povinností rodinných a pracovních	87/3	93/1	78/4	90/1	78/6	88/3

Pozn.: +/- znamená součet položek "rozhodně důležité" a "spíše důležité"/"rozhodně nedůležité" a "spíše nedůležité". Dopočet do 100 % v buňkách tvoří odpovědi "ani tak, ani tak" a "nevím".

Ve výzkumné zprávě ze sociologického šetření Hodnoty a hodnotová orientace středoškolské mládeže, autorský kolektiv pod vedením D. Sýkorové¹⁰⁰ uvádí, čím se hodnotový systém vyznačuje:

1. Spjatostí s jedincem: je vlastní každému individu bez ohledu na to, zda si jej jedinec uvědomuje. Prakticky se projevuje výběrovým přístupem k jevům vnějšího a vnitřního světa, což zakládá možnost jeho měření.
2. Relativní konzistenci: tvorba a přestavba probíhá prostřednictvím opakovaných zkušeností a učení v relativně dlouhém čase.
3. Schopností indikovat zaměření osobnosti, neboť odráží významné charakterové rysy osobnosti.
4. Dynamičností: přes relativní konzistentnost podléhá změnám v průběhu individuálního života.
5. Uceleností, nemožností paralelní existence protikladných hodnot v rámci hodnotového systému konkrétního individua.

¹⁰⁰ SÝKOROVÁ, D. + kol.: *Hodnoty a hodnotová orientace středoškolské mládeže. Závěrečná výzkumná zpráva*. Olomouc, 1994, s. 9 – 10.

Výzkumné šetření zaměřené na postoje a názory mladé generace pro rok 1997¹⁰¹ bylo tvořeno respondenty jednak středoškolskou mládeží (957 osob, z toho 54 % mužů) a 457 osobami ve věku 20 – 26 let (z toho 50 % mužů). Tento celostátně reprezentativní výzkum byl zajištěn ve spolupráci s využitím tazatelské sítě agentury AMASIA. Řízené rozhovory proběhly na přelomu listopadu a prosince roku 1997.

Nejvýznamnější hodnoty pro oba soubory respondentů představují hodnoty: „dobrá práce, zaměstnání, spokojená rodina a dobře vychovávat děti, žít v míru a jistotě, mít dobré přátele lidmi a žít ve zdravém životním prostředí“, kde ovšem populace 20 – 26letých vykazuje statisticky významný pokles o 10 bodů na prvních dvou kategoriích.

Naopak k nejméně významným hodnotám patří: „věřit v Boha“ (významné pro cca 13 % respondentů), „nepít alkohol“ (cca 35 % dotázaných). Zejména pak u starší populace je kladena menší váha na hodnoty: „možnost ovlivňovat vývoj společnosti“ (o polovinu méně než u středoškoláků), „mít vlastní firmu, mít úspěch, být informován co se děje u nás i ve světě“.

Vysokou diskrepanci vykazují, kromě již zmíněné hodnoty „mít možnost ovlivňovat vývoj společnosti“, hodnoty: „mít úspěch“ (26 bodů, ostatně jako ve všech případech ve prospěch středoškoláků), „získat co nejvyšší kvalifikaci i za cenu dočasných omezení“ (o 21 bodů), „fyzická kondice“ (15 bodů), „mít informace, co se děje doma i ve světě“ (14 bodů), „žít ve zdravém životním prostředí“ (10 bodů).

Hodnotíme-li výsledky z hlediska toho, co respondenti podle svých vyjádření dělají ve volném čase méně než jednou měsíčně, či vůbec, zjišťujeme, že jde především o tyto aktivity: návštěva koncertů vážné hudby a návštěva divadel (okolo 90 %), práce v občanských sdruženích (95 %), veřejná činnost (87 % u SŠ, 94% u starších), vzdělávání v různých kurzech a branné sporty. Zejména u starších respondentů pak jde o rekreační a branné sporty, zájmovou technickou činnost, malování, sběratelství, společenské hry a pasivní odpočinek a nicnedělání.

Naopak velkou frekvenci vykazují běžné relaxačně zaměřené činnosti: poslech hudby při práci a studiu, odpočinkový poslech hudby, který často tvoří kulisu jiným činnostem. Dále jde o schůzky s přáteli, pochopitelně především pak u středoškoláků studium, poslech walkmana, ale i četbu novin a časopisů, sledování rozhlasu a televize.

Největší rozdíly mezi oběma skupinami, kromě již vzpomenutého studia, a to vesměs charakterizující méně častější výskyt těchto aktivit u starších respondentů, což vyplývá

¹⁰¹ PELKA, F.: *Postoje a názory mladé generace*. Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR. 1998.

z jejich životní etapy, představují tyto činnosti: schůzky s přáteli, koníčky, hobby, hra společenských her a nuda. Další otázka byla položena pouze populaci ve věku 15 – 19 let. Podle více než tří pětin respondentů je překážkou vhodného trávení volného času kombinace dvou hlavních důvodů – nezájmu mladých lidí a finanční náročnosti hodnotného trávení volného času. Institucionální zabezpečení vystupuje spíše do pozadí těchto dvou hlavních faktorů. Malý vliv je přiznáván v prostředí ve městě (obci) a kvalitě pracovníků, kteří se o volný čas dětí starají.

V roce 2002 byl výzkum¹⁰² v návaznosti na přípravu podkladů pro státní politiku opakován. Vzorek tvoří 524 středoškoláků (49 % mužů) a 391 osob ve věku 20 – 26 let (51 % mužů). Řízené rozhovory proběhly v květnu až červnu 2002.

Hodnotový systém středoškoláků se jeví jako stabilizovaný, zjevně mírné nárůsty jsou u hodnot životní úrovně, dobrá práce, úspěch, odpočinek, dobré vztahy k lidem, společenské angažovanosti, ale i pití alkoholu.

Středoškoláci se dnes více orientují na přátele, partu, partnera, ale také se více zabývají počítači, navštěvují různé kurzy, učí se jazyky, sportují, věnují se zájmové umělecké činnosti. Na druhou stranu se méně zajímají o věci veřejné a méně se připravují do školy. Pochopitelně, že nejde o jednolitou skupinu. Pravděpodobně výsledky odráží sklon části mládeže ke konzumnímu životu a druhá část, která se věnuje ušlechtiljším zájmům a koníčkům. Zde je namístě rozbor prostřednictvím vícedimensionální analýzy.

Hodnotový systém mládeže ve věku 20 – 26 let se rovněž jeví jako stabilizovaný, obdobně mírné nárůsty jsou viditelné u hodnot životní úroveň, úspěch, odpočinek, dobré vztahy k lidem, společenské angažovanosti, proti středoškolákům je více zdůrazněna kvalifikace.

Podle více než tří pětin respondentů je překážkou vhodného trávení volného času nezájem mladých lidí (nárůst o 8 bodů), mladí lidé prý neví, jak trávit lépe svůj volný čas a to, co dělají někteří instituce, není zajímavé.

Respondenti se shodují, že život by neměl být až tak náročný a měl by se odehrávat především okolo rodiny a přátel.

U mládeže je oproti starším generacím u hodnot láska, přátelství, zájmy a koníčky, podnikání a svoboda vyšší preference. Hodnota přátelství trvale klesá od patnácti let

¹⁰² *Mládež ČR 2002. Zpráva z polytematického výzkumu.* Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR. 2002.

až do konce sledovaného věku, to znamená, do důchodového věku. Význam lásky a životního partnera je nejvyšší pro mladé lidi ve věku 19 – 23 let a pak stále jejich význam klesá.

Naopak s věkem roste preference hodnot: rodina, být užitečný druhým lidem, politická angažovanost, zdraví a mír. Význam těchto hodnot s věkem roste a v hodnotovém systému dospělé populace mají tyto hodnoty silnější pozici.

Naopak druhý generační pohyb je u hodnoty „být užitečný druhým lidem“. Tento pohyb je v relaci k majetku protisměrný, v mladé generaci klesá význam této hodnoty. „Být užitečný druhým lidem“ je hodnota, která se podílí na obecnější hodnotové orientaci, nazývané sociální orientace. Tyto obecnější hodnotové orientace vznikly jako výsledek faktorové analýzy, na základě korelační matice a představují shluk vzájemně provázaných hodnot. Faktory představují poznání skutečnosti na vyšší rovině obecnosti.

„Být užitečný...“ je v této obecně orientaci nejintimnější rovina sociální orientace, vyjadřující vztah člověka k člověku. Vyšší lokální či komunální rovinu představuje hodnota „veřejně prospěšná činnost“ a nejobecnější makrospolečenskou rovinu představuje hodnota „politická angažovanost“. Všechny tyto společenské hodnoty šly dolu a tedy také obecná sociální orientace.

3. INTEPRETACE PŘÍČIN GENDER ROZDÍLŮ

Jak se muži a ženy navzájem liší? Do jaké míry jsou v naší rodové specifice determinovány biologickou rozdílností pohlaví a jaký význam klade společnost svými socializačními mechanismy při určování gender rozdílů? Tyto otázky mohou být „odhaleny“ přispěním dvou koncepcí - strukturálního funkcionalismu nebo feministické sociologie.¹⁰³

Zmíněné hlavní dva proudy teorií by měly co nejobektivněji vysvětlit charakter rozdílů a podobností mezi mužem a ženou, i jejich společenské důsledky.

3.1. TEORIE STRUKTURÁLNÍHO FUNKCIONALISMU

Strukturální funkcionalismus řadíme k nejvýznamnějším a přitom k nejkontroverznějším směrům sociologie 20. století. Hovoříme-li o základních principech strukturálního funkcionalismu, máme především na mysli tyto:

- na společnost bychom měli nahlížet jako na celek, jako na sociální systém, který je složen z prvků;
- tyto prvky jsou ve vzájemných vztazích a plní vůči sobě navzájem a vůči celku určité funkce;
- tyto funkce mohou být pozitivní nebo negativní, záměrné nebo nezamýšlené;
- každý sociální systém se snaží minimalizovat změny prostřednictvím adjustace (přizpůsobení) a kontroly a směřuje ke stavu dynamické sociální rovnováhy;
- této rovnováhy je dosahováno prostřednictvím subsystémů /plnění funkcí a tím, že se jednotliví členové společnosti podřizují hodnotovému systému společnosti dobrovolně (socializací) nebo prostřednictvím různých forem sociálního nátlaku (sociální kontroly);
- změny v systému probíhají graduálně, nikoliv revolučně;
- systémy se jako celky udržují bez ohledu na změny individuální skladby;
- protože systémy jsou složeny z mnoha elementů, jež jsou ve složitých vztazích, nelze určit monokauzální řetězce a kauzální analýzu je nutné částečně nahradit, částečně doplnit analýzou funkcionální.¹⁰⁴

¹⁰³ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003.

¹⁰⁴ *Velký sociologický slovník I.*, Praha: Karolinum. 1996, s. 328 - 329.

Základní předpoklady a ústřední principy strukturálního funkcionalismu

Podle strukturálního funkcionalismu společnost představuje stabilní, uspořádaný systém a její členové ve své většině sdílejí určitý soubor hodnot, přesvědčení a očekávání (tedy určitý společenský konsensus).

Společenský systém se skládá ze vzájemně provázaných částí, které se svým společným působením udržují v rovnováze. Na udržení společenského řádu se podílejí všechny části společnosti a společenská změna, je-li ji zapotřebí, musí probíhat postupným, evolučním způsobem. Ženy a muži jsou biologicky odlišní a tyto biologické odlišnosti – zejména ty, které se týkají biologické reprodukce – vedly k ustavení odlišných genderových rolí. Tyto role vznikly již v rané fázi lidských dějin a úspěšně se institucionalizovaly, protože byly adaptačně účinné a podporovaly přežití lidského druhu jako celku. Role žen a mužů jsou protikladné, vzájemně se však doplňují. Jelikož jsou produktem přírody, společenské snahy o jejich změnu jsou v lepším případě marné, v horším případě mohou společnost jako celek poškodit.¹⁰⁵

Snad každý sociologický směr či pohled se řídí určitým paradigmatem, které uznává a v jehož rámci přistupuje ke společnosti a ke světu vůbec.

Renzetti a Curran hovoří o vlastnostech a významu strukturálně-funkcionalistického paradigmatu. Podle nich zachycuje „společnost jako stabilní, uspořádaný systém, jehož členové ve své většině sdílejí též soubor hodnot, přesvědčení a očekávání, tj. sdílejí určitý společenský konsensus.“¹⁰⁶

Teorie strukturálního funkcionalismu předpokládá fyzicky rozdílnou diferenci mužů a žen, tzn. že její koncepce je tvořena na základě daných biologických odlišností. Představitelé strukturálního funkcionalismu právě ve výše uvedených rozdílech spatřují hlavní mezník, podle kterého můžeme vysvětlit příčiny žádoucích způsobů chování, které přisuzujeme zvláště mužskému a zvláště ženskému pohlaví. Tento směr je charakteristický rozlišováním na mužské a ženské tj. genderových rolí.¹⁰⁷

Mužské a ženské způsoby chování jsou jiné a (většinou) stálé. Mužská stavba těla působí mohutněji, energicky, fyzické dispozice staví muže do role lovce, ochránce a živitele. Oproti tomu ženy, křehká stvoření, mají přivádět na svět potomky a pečovat o ně, o domácnost, hospodařit, a nezasahovat do mužských rolí.¹⁰⁸ Funkcionalisté v knize *Ženy, muži*

¹⁰⁵ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 29.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 23.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 23.

¹⁰⁸ Srov. RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 23.

a společnost potvrzují výše uvedené tendence, že ženská genderová role byla vymezována – a ženskou reprodukční rolí přímo diktována – jako role domáci.¹⁰⁹

Rozdělené mužské a ženské role v pojetí strukturálního funkcionalismu nejsou však ve stejné úrovni, rovnocenné, naopak. Mužům jsou přisuzovány odpovědnější a významnější vlastnosti a dovednosti a ženy se musí spokojit s nižším „společenským“ postavením, nižším uznáním, s nižšími právy.

Jak uvádí Francois de Singly v knize *Sociologie současné rodiny*: „Podle Talcotta Parsonse (a spolu s ním i psychologa Roberta F. Balese) je dělba práce podle pohlaví funkční. Podobá se prý specializaci, která probíhá v malých skupinách zaměřených na určitý úkol. ... Muž v ní má za úkol starat se o přežití skupiny a zaopatření příjmů, což mu dodává oprávněnou autoritu. Žena má zase bdít nad tím, aby se každý člen mohl podílet na rodinném životě, má odstraňovat potíže a v rodině zajišťovat kvalitní mezilidské vztahy“.¹¹⁰

Ženy jsou tedy vnímány jako udržovatelky chodu společnosti, neboť rodí její nové členy, vychovávají je k přijetí jejích konsensuálních hodnot a norem a poskytují mužům a dětem citovou oporu, zázemí a výživu. Na druhou stranu je však tento pohled na ženu snižován hodnocením tradičních ženských činností v domácnosti, které mnozí funkcionalisté označují za běžné povinnosti, zatímco muže obsazují do role odpovědného vůdce rodiny.¹¹¹

Talcott Parsons, jeden z hlavních zastánců strukturálního funkcionalismu, dodává, že základní vysvětlení dělby rolí mezi biologickými pohlavími spočívá ve skutečnosti, že: „porod a kojení dětí vytváří základ pro silnou vazbu mezi matkou a malým dítětem; ta sama pak vytváří základ pro to, aby se muž, jsa těchto rolí zproštěn, soustředil na alternativní činnost – tedy na zajištění živobytí“.¹¹²

Jak už jsme předeslali, funkcionalisté negují gender rozdíly, odlišnosti nekompromisně připisují pouze ve vztahu k biologickému pohlaví, odmítají skutečnost, že gender role jsou výsledkem daného společenského prostředí, dané kultury.

Jedním z těchto fundamentálnějších směrů v rámci esencialistických teorií je také sociobiologie, čerpající především z výzkumů etologie, která nachází významné analogie mezi chováním zvířat a lidí, a pod jejímž vlivem sociobiologové veškeré sociální i psychické jevy vysvětlují na základě biologických principů.

Prvky sociobiologické teorie nalezneme v knize Eduarda Bakaláře.¹¹³ Podle něho ženy

¹⁰⁹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 24.

¹¹⁰ SINGLY, F. de: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál. 1999, s. 103 – 104.

¹¹¹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003.

¹¹² Tamtéž, s. 24.

¹¹³ BAKALÁŘ, E.: *Průvodce otcovstvím, aneb, bez otce se nedá dobře žít*. Praha: Vyšehrad. 2002.

disponují vyvinutou sociální inteligencí, která se v průběhu lidské historie posilovala v důsledku mechanismu přírodního výběru, neboť k svému přežití potřebovaly ženy najít a získat zdatného partnera, ochránce. Proto byla potřeba znát i slepá místa mužů a náležitě je využívat, stejně jako společenskou a institucionální podporu. Naproti tomu muži, kteří se živilo jako lovci, válečníci, obchodníci, či řemeslníci, sociální inteligenci jako svou hlavní dovednost tolik nepotřebovali, nevyužívali ji a díky tomu u nich také zůstala málo rozvinutá. Obdobným způsobem se následně dle Bakaláře rozvíjely i mnohé další rozdíly v osobnostních vlastnostech, dovednostech a schopnostech žen a mužů, které se dodnes přirozeně odrážejí v jejich odlišných rolích v rodině i ve společnosti. „Tradiční výrazný protiklad a komplementarita mužské a ženské role – a i celého způsobu života – jsou součástí historického a genetického, zejména hormonálního programu vývoje. Neobyčejně usnadňuje dětem orientaci ve světě i v sobě, mj. také proto, že společnost očekává od chlapce - muže poněkud jiné chování než od dívky - ženy.“¹¹⁴

Je zřejmé, že u mnoha rozdílů, které lze pozorovat v osobnostních charakteristikách i chování mužů a žen, hrají biologické faktory svoji roli. Nemělo by to však znamenat, že jedno pohlaví je druhému nadřazené jen proto, že jsou považovány za lepší.

Za významný nedostatek strukturálně funkcionalistické teorie genderu považuji snahu obhajovat společenský status, který již v mnohém ohledu nevyhovuje novým společenským podmínkám.

Přestože strukturální funkcionalismus představoval v době od 40. do 60. let minulého století převládající sociologické paradigma, postupem času bylo více než zřejmé, že již není schopné dostatečně uspokojivě popsat a vysvětlit stav společnosti i její problémy.¹¹⁵

Pohled strukturálního funkcionalismu na role mužů a žen je značně zjednodušený a nereflexuje vlastnosti a schopnosti každého jednotlivce, ať už jde o ženu či o muže. Vysvětlení strukturálního funkcionalismu, že dělba práce v rodině je přirozená a daná podle biologické odlišnosti, zní příliš zjednodušeně. Pokud bychom vycházeli z této teorie, jak bychom pak vysvětlili například to, že v některých domorodých kmenech jsou to naopak ženy, které jsou dominantnější než muži a zajišťují obživu kmene, zatímco muži zůstávají ve vesnici a starají se o nejmenší či nesoběstačné? Taková skutečnost přeci vyvrací tvrzení strukturálního funkcionalismu o rolích spjatých s pohlavím muže a s pohlavím ženy. Nemůžeme tedy v žádném případě mluvit o přirozené dělbě práce a vycházet dnes

¹¹⁴ BAKALÁŘ, E.: *Průvodce otcovstvím, aneb, bez otce se nedá dobře žít*. Praha: Vyšehrad. 2002, s. 27.

¹¹⁵ Harding, 1979 In RENZETTI, CURRAN, 2003.

ze strukturálního funkcionalismu jako hlavního přístupu ke společnosti je dle mého názoru irelevantní.

Sociologové začali zpochybňovat zejména platnost zavedeného pojetí společnosti jako uspořádaného a harmonického systému založeného na společenském konsensu a nově se zaměřili na doposud opomíjené téma mocenských vztahů mezi privilegovanou a neprivilegovanou vrstvou (či skupinou) společnosti. Díky tomu se také objevila celá řada nových paradigmat, z nichž je pro analýzu genderu nejvýznamnější zejména paradigma feministické.

3.2. TEORIE FEMINISTICKÉ SOCIOLOGIE

Feminismus Velký sociologický slovník popisuje jako pojmenování ženského hnutí, vycházejícího z přesvědčení o nevýhodné situaci žen ve společnosti, resp. o jejich horším, ponižujícím postavení (ve srovnání s muži), z potřeby revolty proti této situaci a víry v možnosti její změny.¹¹⁶

V Čechách má feminismus určitou tradici již z 19. století. Na přelomu 19. a 20. století byly v českých zemích, stejně jako v mnoha zemích západní Evropy a USA, zakládány výbory pro boj za volební právo žen. Nejen sociální demokracie, ale i mnohé české politické strany měly ve svých programech zrovnoprávnění žen. V roce 1918, po vzniku Československé republiky, se dokonce bojovná vůdkyně českých učitelek Františka Plamínková stala senátorkou a byla zvolena do čela Ženské národní rady. Český feminismus se svými demokratickými a republikánskými tradicemi bohužel nepřežil únor 1948. V komunistickém Československu byl pojímán jako zbytečné a škodlivé západní hnutí. Významnější pokusy vyrovnat se s ženskou otázkou či přiblížit se feminismu v té podobě, ve které se objevil v západní Evropě a v USA po 2. světové válce (a který se rozvinul zejména v 70. letech 20. století), se v českých zemích neobjevil, a to ani po listopadu 1989.¹¹⁷

Všechny směry současného feminismu hledají odpověď na otázku, v čem tkví rozdílný přístup společnosti k oběma pohlavím a kde jsou jeho příčiny.¹¹⁸

Dle feministické sociologie je gender kategorií spíše společensky utvářenou nežli přirozenou. Utváří se v kontextu určité společenské a ekonomické struktury a přenáší a reprodukuje se procesem sociálního učení. Gender patří k ústředním pořádacím principům

¹¹⁶ *Velký sociologický slovník I.*, Praha: Karolinum. 1996, s. 308.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 309 - 310.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 309.

sociálního světa, a proto musí být zahrnut mezi základní analytické kategorie sociologického výzkumu. Vědečtí pracovníci by měli ke svému výzkumu přistupovat s empatií a přiznat svou osobní zaujatost, zároveň aby však měli při své práci dodržovat kritéria platná pro vědecké zkoumání. Důsledky genderové nerovnosti se pro různé skupiny žen a mužů liší. Je proto třeba zkoumat vzájemné souvislosti mezi různými typy útlaku, mezi něž patří sexismus, rasismus a diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace či tělesné zdatnosti. Jedním z prvořadých cílů sociologie by mělo být vytvoření účinných nástrojů k odstranění genderové nerovnosti a k proměně všech škodlivých aspektů společenských konstrukcí genderu.¹¹⁹

Feministické paradigma, na rozdíl od strukturálního funkcionalismu, uznává v procesu utváření genderové identity i osvojení genderových rolí mužů a žen nejen vliv jejich biologické predispozice, ale akcentuje především význam socializace, neboť gender chápe jako společensky a kulturně utvářenou kategorii. Vymezit přesný rozsah biologického vlivu je přitom velmi obtížné, neboť proces sociálního učení probíhá prakticky již od prenatálního stádia vývoje plodu. Geny jsou tak např. pojaty pouze jako určitý „kód“, který se může vyvinout v různou podobu odlišností muže a ženy v závislosti na vnějších podmínkách. Feminističtí badatelé tedy gender chápou jako soubor společenských očekávání, která se reprodukuje a přenáší socializací, stávají se integrální součástí naší osobnosti a současně významně ovlivňují celospolečenské vztahy v dané kultuře.¹²⁰

„Feministické paradigma uznává, že při procesu osvojování genderu hraje roli jak biologická predispozice, tak i učení. Zdůrazňuje však, že vymezit přesný rozsah biologického vlivu je prakticky nemožné, neboť ... proces učení začíná prakticky ihned po porodu. Poukazuje rovněž na komplexní provázanost biologických a kulturních faktorů.“¹²¹ Ačkoliv feminismus nepopírá biologické odlišnosti a s tím spojené určité predispozice, věří spíše v to, že gender je více společensky utvářený než vrozený. Společenská očekávání spojená s genderovými rolmi se přenáší sociálním učáním na další generace a stávají se tak nedílnou součástí našich osobností. Nelze však explicitně vycházet pouze z toho, co se naučíme v procesu sociálního učení, ale musíme také brát v úvahu, že to, co se učíme, je samo o sobě sociálním produktem vykonstruovaným společností v konkrétním čase, v konkrétní politické a ekonomické struktuře.

Podle sociálního konstruktivismu utvářejí i procesy sociální interakce, které vlastně konstruují

¹¹⁹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 29.

¹²⁰ Srov. RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003.

¹²¹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 30.

sociální realitu, vnímanou lidmi jako danou z vnějšku, přestože ve skutečnosti jednají na základě významů, které této realitě sami přiřkládají. Muži a ženy tedy specificky reagují dle toho, jak si interpretují to, co ostatní považují za správné mužské či ženské chování. Každý chlapec i dívka si tak již od dětství v rodině a poté v dalších socializačních institucích osvojuje určité vlastnosti a role, které jim jako muži či ženě připsala společnost, čímž se socializace stává prostředkem ke včlenění genderově identifikované osobnosti do společnosti, ale také k udržování a reprodukci genderově nerovné struktury.

Výchova v rodině totiž patří k oblastem, které jsou velmi silně ovlivňovány společenským prostředím a jeho specifickou konstrukcí genderu, takže ani ona není oprostěna od předsudků a stereotypů, ba naopak právě díky výchově nabývá sociální konstrukce rodu svoji konkrétní podobu a formu. Specifickým utvářením genderové identity a tlakem na přijetí genderové role pak ukazuje svou tvořivou, avšak někdy i deformující moc. Dívky a chlapci se jejím prostřednictvím již od narození (a prostřednictvím mateřských postojů k nenarozenému dítěti už vlastně v prenatálním stádiu vývoje) učí rolovým modelům – ve smyslu odlišných vlastností, funkcí, činností a dovedností, které jim společnost vzhledem k jejich pohlaví určila a současně je nevědomě přijímají jako něco přirozeného, funkčního a správného.

Hlavním předmětem feministického zkoumání jsou tedy odlišné důsledky konkrétních společenských uspořádání genderových rolí v rodině, dále role mužů a žen jakožto hybatelů společenské změny.¹²²

Androcentrismus,¹²³ jeden z hlavních pojmů feminismu, představuje zaměřenost na muže, mužostřednost, sklon vydávat mužské hledisko a mužskou zkušenost za jediné správné vidění světa; přesvědčování o ústřední roli muže v lidské společnosti. Vychází z předpokladu, že mužská a ženská zkušenost a pohled na svět jsou rozdílné. Pojem vyjadřuje hodnoty, popř. předsudky patriarchálně organizované společnosti, která ztotožňuje obecné vymezení lidských podmínek s životními podmínkami muže; mužské se stává měřítkem lidského. V důsledku toho, že muži zastávají ve větší míře rozhodující společensko-ekonomická postavení, jsou ženy nuceny přijímat mužskou perspektivu.

Feministický výzkum vědomě usiluje o to, aby kromě mužského hlediska a mužské zkušenosti, která byla do té doby hlavním zdrojem poznání, zazníval ve vědeckém zkoumání také hlas žen, který byl dosud umlčován či opomíjen. Všimá si tak např. toho, jak vážné a dalekosáhlé důsledky má přesvědčení, že místo ženy je v domácnosti, kde je především

¹²² RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 32.

¹²³ Otevřená encyklopedie. [online], [cit. 10. března 2011]. Dostupné na WWW: <http://leccos.com/index.php/clanky/androcentrismus>.

matkou svých dětí a manželkou pečující o svého manžela, či sexistické názory devalvující kvalitu ženské práce a ospravedlňující vyplácení mnohem nižších mezd ženám oproti mužům. Díky tomu, že prostá odlišnost mužského a ženského pohlaví je složitě rozpracována do sociálních rozdílů mezi maskulitou a feminitou, totiž dochází k nerovnoprávnosti mezi manželem a manželkou v rodinném životě (pokud jde např. o moc a právo rozhodovat, odlišné trávení volného času) a také k nerovnosti ve vztahu k okolnímu světu.

Feminismus „otevřel dveře“ k přiblížení se rovnosti mužů a žen, díky tomuto směru je možné diskutovat o tématech, které byly dříve označovány za „tabu“, feminismus usiluje o rovné uspořádání vztahů mezi muži a ženami.¹²⁴

Je třeba si uvědomit, že na gender a jeho charakter mají zajisté vliv také biologické faktory, které se zásadně podílejí na utváření a ovlivňování faktorů sociálních.

Výchova v raném dětství, společně s charakterem školního vzdělávání a specifickou dělbou práce ve společnosti tlačí muže a ženy do rozdílných pozic. Není tedy překvapující, že na konci tohoto procesu své striktně vymezené společenské role vnímáme jako předem dané a neměnné, přestože pohled do jiných kultur by nás přesvědčil, že tyto role mohou být utvářeny i naprosto odlišně, a přitom mohou jejím členům připadat stejně přirozené a samozřejmé jako nám ty naše. Na prostředí přitom do velké míry závisí, zdali jedinec využije své vrozené předpoklady. Čím bude společnost, a tím i rodinné prostředí humánnější a tolerantnější, tím větší prostor poskytne k rozvinutí vrozeného potenciálu individua, ale také k naplnění jeho individuálních přání, tužeb a inklinací.¹²⁵

Feministická sociologie „vychází z předpokladu, že dosavadní sociologie byla koncipována jako vědní disciplína, která vyjadřovala zájmy a postoje bílé rasy, mužské části populace a evropoamerické civilizace bez porozumění pro minority v nejširším slova smyslu“.¹²⁶

Snažil se proto zahrnout také další, neméně důležité diskriminace, jako je rasismus, diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace, fyzické zdatnosti. Tyto diskriminace jsou často vzájemnou kombinací, proto je nutné k nim přistupovat z širšího hlediska, ne pouze z hlediska jedné diskriminace.¹²⁷ Tímto přístupem by bylo možné přehlédnout některé důležité okolnosti v tom kterém konkrétním případě.

Shrnutí snah feminismu výstižně popsala Jane Flaxová: „Feminismus zpochybňuje přirozenost duality a vzájemného doplňování mužských a ženských vlastností, rolí a životů.

¹²⁴ Srov. RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003.

¹²⁵ PLAŇAVA, I.: *Spolu každý sám: v manželství a rodině*. Praha: Lidové noviny, 1998. 218 s.

¹²⁶ *Velký sociologický slovník. I, A-O*. Praha: Karolinum. 1996, s. 223.

¹²⁷ Srov. RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 34.

Ve svých počátcích přináší otázky práva jedince na osobní volbu, štěstí, ptá se po možnosti mužů a žen činit volby ve svém životě. Žena a muž nejsou vnímáni jako odlišné bytosti, ale jako lidé, kteří mají rovná práva. Jejich individuální osudy jsou tedy porovnávány a problematizovány – to je hlavní význam feminismu“.¹²⁸ Pokud se zaměříme na ženy na trhu práce, měly by mít stejné možnosti výběru svého zaměstnání jako muži, stejně jako by měly mít stejné příležitosti v kariérním růstu. To vše dle svých vlastních voleb, vlastních možností, cílů, iniciativy, talentu, vzdělání a celoživotního vzdělávání.

Feminismus dále upozorňuje na problém zaujatosti a sexistického přístupu tradiční sociologie. „Sexismus znamená hodnocení jednoho pohlaví, v daném případě mužského, jako cennějšího než druhé“.¹²⁹ Důsledkem sexistického přístupu ke světu jsou společenské předsudky vůči ženám, a to v negativním smyslu. Lze říci, že názory a konání žen bylo převážně posuzováno jako méně důležité, podřadné tomu, co říkají a vykonávají muži.

Současné feministické směry představila socioložka Judith Lorber¹³⁰ (1998), která vytvořila užitečnou kategorizaci rozmanitého souboru pohledů, které spadají pod hlavičku současného feminismu. Rozlišuje tři základní typy feministické teorie: teorie genderově reformní, teorie genderově motivovaného odporu a teorie genderově motivované vzpoury.

- *Genderově reformní feministické teorie* podle Lorber zdůrazňují spíše podobnosti mezi ženami a muži než rozdíly mezi nimi. Usilují o to, aby byly ženám poskytnuty stejné možnosti všestranné účasti na společenském dění, jaké jsou poskytovány mužům, tedy aby forma jejich účasti odrážela jejich svobodné rozhodnutí a nikoli sexistický diktát společnosti.
- *Feministické teorie genderově motivovaného odporu* zdůrazňují, že zajištění formálních zákonných práv nemůže samo o sobě vyřešit problém genderové nerovnosti, neboť nadvláda mužů prorůstá celým světem každodenních společenských vztahů včetně heterosexuálních vztahů pohlavních. Takto orientované feministické přístupy nejen zkoumají, v čem se myšlení a prožívání žen liší od mužského, ale zároveň vyzývají ženy, aby se vymanily z nadvlády mužů zakládáním samostatných, výlučně ženských organizací a komunit. Lober nazývá tuto strategii „odporem“, neboť přestože klade odpor genderovým vzorcům společenského řádu,

¹²⁸ dle Open Society Fund Praha, 1999, s. 71.

¹²⁹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 31.

¹³⁰ Tamtéž, s. 48 – 49.

nečiní nic pro jejich proměnu; do této kategorie zařazuje radikální, lesbický, psychoanalytický a standpoint („hlediskový“) feminismus.

- *Feministické teorie genderově motivované* vzpoury jsou někdy nazývány feminismem třetí vlny, protože představují významný odklon od způsobu, jakým se o pojem pohlaví a gender uvažuje v rámci teoretických perspektiv první a druhé vlny. Tyto teorie věnují pozornost vzájemným vztahům mezi nerovnostmi založenými na genderu, rase, etnické příslušnosti, společenské třídě či sexuální orientaci a zkoumají genderovou nerovnost pouze jako jednu součást komplexního systému společenské stratifikace.

Jak uvádí Millman a Kanter (1975), feministická sociologie ukázala, že „většina toho, co jsme dosud chápali jako zkoumání společnosti, je ve skutečnosti jen mužským zkoumáním mužské části společnosti“.¹³¹ Feminističtí badatelé tedy požadují, aby do zkoumání byly zahrnuty ženy jako samostatné individuality a aby při výzkumných metodách bylo bráno v potaz i ženské hledisko, které se vyznačuje především empatickým postojem.

Ať už jsou odlišné role mužů a žen přiřítány fyzickým biologickým diferencím nebo rozdílnému společenskému působení je evidentní, že se oba pro život potřebují a vzájemně doplňují.

3.3.SOUHRNNÉ ZHODNOCENÍ PROVEDENÝCH VÝZKUMŮ

Souhrnné zhodnocení provedených výzkumů v oblasti gender nám poskytne odpovědi na výzkumné otázky:

- Jak se liší mužské a ženské role v soudobé české společnosti?
- Jak se liší hodnotová orientace mužů a žen?
- V čem se tyto odlišnosti projevují?
- Čím jsou tyto rozdíly způsobeny?

Soužití mužů a žen je po generace provázáno odlišnostmi, které vycházejí z patriarchálního rozdělení na „mužské“ a „ženské“ role, z nichž vyplývají rozdílné hodnoty a životní priority s přesahem do volného času mužů a žen.

¹³¹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003, s. 32.

Jak již bylo řečeno, obraz muže jako lovce předpokládá zajištění rodiny a její ochranu. Žena byla stvořena, aby rodila děti a pečovala o rodinu. Oba rozdílné životní „úkoly“ muže a ženy však vyžadovaly společné soužití, aby zachovali život. Proto i hodnoty, které prostupují každodenním rodinným životem, jsou poznamenány tradičním rozdělením dle pohlaví.

Tématický blok, obsahující odlišnosti mužského a ženského pojetí volného času a způsoby jeho trávení, má svůj původ v zastávaných rolích v rodině.

Výzkumná šetření souhlasně potvrzují stereotypní vyobrazení muže jako živitele, který má finančně zajistit rodinu a obraz ženy, pečující o děti a domácnost.

Respondenti se shodují, že v jejich primární rodině zpravidla o dělbu činností v rodině a volném čase rozhodovali oba rodiče, muži však zastávají názor, že by měl více rozhodovat otec, oproti ženám, které upřednostňují spolupráci a společné rozhodování obou rodičů. Na základě výzkumných analýz Sociologického ústavu AV ČR můžeme konstatovat, že role mužů a žen v rodině s přesahem do volného času jsou i nadále hluboce poznamenány konvenčními stereotypními schémata, které podléhají postupným změnám.

Výsledky šetření potvrzují, že matka je zpravidla tou, kdo se v péči o dítě či děti angažuje (či vytlačí z těchto pozic otce), tou, kdo má na ně více času, hraje si s nimi, čte, plní školní povinnosti, organizuje volný čas v zájmových kroužcích, pečuje o ně, i když jsou nemocné. Platí to pro současné rodiny s nezaopatřenými dětmi nebo dětmi vůbec a platilo to i v rodinách, ve kterých současná dospělá populace vyrůstala. Za pozornost v případě učení se s dětmi stojí skutečnost, že práva a role žen v rodině jsou nepoměrně vyšší než v rodinách jejich rodičů, což v sobě nese skrytý význam rozmachu vzdělání žen.

Převažující iniciativa otců se většinou soustřeďuje pouze na specifickou oblast sportu a výtětů, otec se spíše než matka angažuje (či je angažován) v trestání dětí.

Hlavní slovo v případě výběru povolání dětí má v současných rodinách spíše matka, oproti dřívějšímu nepatrně silnějšímu vlivu otců.

V současné době v řadě činností v rámci péče o děti převládá spolupodílení obou rodičů nebo střídání se dle disponovaného volného času. Oproti dřívějšímu svéráznému rozhodování mužů a žen zvláště dnes vystupují rodiče jako rovnocenní partneři, kteří činí důležitá rozhodnutí společně. V rodinách rodičů respondentů byl muž v dominantním postavení, který měl rozhodující slovo.

V současných rodinách starost o běžný chod domácnosti zůstává nadále výlučnou starostí žen, muži vstupují na „domácí scénu“ příležitostně formou suplování manželky/partnerky v nezbytných situacích, nebo plní rozvržené činnosti dle domluvy. V domácích povinnostech

např. úklid, péče o děti a vaření dávají muži přednost ženám, zatímco ženy upřednostňují rozdělení těchto úkolů rovnocenně mezi oba partnery.

Setkáváme se však s odlišnostmi zastávaných rolí mužů a žen manželských párů a nesezdaných partnerství. U rozvedených či ovdovělých lidí žijící se stálým partnerem převládá výhradní zastoupení ženského pohlaví na zachování běžného chodu domácnosti, nesezdaná partnerství disponují častěji rovnocenným rozložením domácích činností zpravidla podle toho, kdo má čas.

Výzkumná šetření uvádějí činnosti, na kterých by se měli partneři spolupodílet, nebo by se měly vztahovat pouze k mužům – budování kariéry, účast na společenských funkcích, iniciativa v intimním životě, koníčky, vzdělávání, méně však péče o děti, která by měla náležet ženě. Za ženské činnosti respondenti pokládají péči o domácnost, tj. úklid, vaření, nakupování. Rovné příležitosti dotazovaní uvedli pouze v udržování společenských kontaktů spolu se starostí o rodinný rozpočet.

Respondenti zastávají názor, že by se muži i ženy měli na rolích v rodině podílet rovným dílem. Odvracejí se úsudku, že péče o domácnost, o děti a nakupování potravin náleží pouze ženám, společně se kloní od mínění, že pracovní kariéra, finanční zajištění rodiny a společenské funkce patří výhradně mužům.

Od roku 1998 po rok 2003 je zřejmá změna hlavního podílu žen v péči o rodinný rozpočet, nyní náleží spíše mužům či oběma partnerům. Oba partneři více než dříve studují, vzdělávají se, budují pracovní kariéru, pečují o děti, zapojují se do společenských funkcí a jsou více iniciativní v intimním životě.

Muži si častěji myslí, že starat se o děti, domácnost, vařit, uklízet a nakupovat má žena, podle žen se mají oba partneři dělit o činnosti rovným dílem.

Věkové složení respondentů přináší odlišné názory. Například lidé starší šedesáti let preferují tradiční rozdělení rolí v rodině a z toho vyplývající volnočasové aktivity. Podle nich muž má být ten, kdo bude studovat, vzdělávat se, věnovat se svým koníčkům, starat se o rodinný rozpočet, zapojovat se do společenských funkcí a budovat pracovní kariéru. Lidé ve věku 30 – 44 let nejčastěji volili stejný podíl obou partnerů.

S rostoucím vzděláním respondenti upřednostňují dělení činností v rodině rovným dílem mezi muže a ženu. Je možné říci, že vysokoškolsky vzdělaní jsou častěji než ostatní pro rovnocenné postavení muže a ženy nejen v domácnosti.

Jak je tomu dnes?

Role mužů a žen podléhají vývojovým změnám společnosti, které přinesly nové životní podmínky. Muž pokládá za velmi významné udržení si prestižní pracovní pozice, získání finanční nezávislosti, seberealizace; nestojí však o neúspěch. Žena usiluje především o sladění harmonického rodinného prostředí s profesním sebeuplatněním.

Skladba mužského volného času je různorodá a individuální, rozděluje se však do několika oblastí. Do jedné z nich patří volný čas trávený s rodinou; další oblast zachycuje aktivní přístup, zahrnující věnování se svým koníčkům, sportu, cestování, turistice; muži často navštěvují různá sportovní utkání, která jsou charakteristická davovým šílenstvím; mnohdy díky vysokému pracovnímu nasazení a náročnosti pracovní pozice volný čas téměř nemají, ať už vlivem zmíněného zaneprázdnění, nutného sebevzdělávání či neschopností zlomek volného času náležitě využít. Někteří jedinci mužského pohlaví pobývají v sázkových kancelářích a barech, které pro ně často představují poslední a jedinou jistotu a „přátelé“. Jiní se setkávají se svými přáteli ať už osobně či prostřednictvím médií.

Ženy daleko více myslí na sebe, než tomu bylo dříve. V minulosti ženy mnohdy doslova obětovaly celý svůj život dětem, jejich péči a výchově a na sebe zapomínaly. Nyní jsou díky technickému pokroku médií „nuceny“ a stresovány, co vše je nezbytné a potřebné pro život, péči o sebe, děti a zvládnutí domácnosti, podléhají módnímu diktátu. Mladé ženy daleko více sportují než jindy, navštěvují módní skupinová i individuální cvičení, daleko více relaxují, chodí na masáže, kosmetiku, ke kadeřníkovi. Rovněž se vzdělávají, internet považují za každodenní součást, navštěvují nejrůznější kurzy a kulturní představení a cestují.

Způsob trávení volného času a jeho využití podléhá beze sporu hodnotové výbavě jedince, jeho inteligenci a v neposlední řadě i okruhu lidí, kterými se obklopujeme.

ZÁVĚR

Hlavním záměrem diplomové práce bylo přiblížení pojetí mužské a ženské role v soudobé české společnosti mj. s ohledem na hodnotovou orientaci a trávení volného času. Zpracovala jsem obecné aspekty, které svou vzájemnou interakcí popisují návaznost hodnotové orientace, volného času a role mužů a žen z pohledu gender.

Mým cílem bylo zmapovat a analyzovat výzkumy, které byly v této oblasti provedeny a nalézt odpovědi na otázky:

- Jak se liší mužské a ženské role v soudobé české společnosti?
- Jak se liší hodnotová orientace mužů a žen?
- V čem se tyto odlišnosti projevují?
- Čím jsou tyto rozdíly způsobeny?

Každý jedinec se rodí jako biologický tvor, který prostřednictvím sociálního učení, socializace, tedy celkovým „vrůstáním“ do společnosti si osvojuje genderové role, které ovlivňují jeho životní styl, myšlení, postoje i hodnotovou orientaci a zásadně se podílejí na utváření mužské či ženské identity. Genderové role dáváme často do spojení s genderovými stereotypy, tzn. společensky konstruované a tradované tendence, zjednodušující souhrnné „předpisy“ a pravidla určená ženám a mužům. Jedná se často o předsudky a scestné představy o „správném“, žádoucím či „přirozeném“ chování daného pohlaví, bez hlubšího zohlednění vrozených či získaných vlastností a charakteristik.

Jana Bierzová zmiňuje, že i v současné české společnosti jsou ženy tradičně spojovány s vykonáváním domácích prací a péčí o děti. Ženy samotné tento úděl často nevnímají jako nepřirozený nebo nespravedlivý. Ačkoliv mnohokrát nejsou spokojeny s tím, že téměř veškerá zodpovědnost za domácnost i děti spočívá na nich a nedostává se jim podpory partnerů, která by zjednodušila jejich situaci, nepočítají s tím, že by se daný stav mohl změnit. Zodpovědnost žen za správu domácnosti je hluboce zakořeněná a výrazně se podílí na konstrukci ženské identity. Žena je častokrát zobrazována jako matka a „strážkyně rodinného krbu“, což můžeme vidět v celém veřejném prostoru – v médiích, v rozhovorech lidí, učebnicích, ve školském systému i ve vtipch. Tato hluboká a těsná provázanost konstrukce genderu s domácími pracemi je možná důvodem, proč se tak pomalu a zdlouhavě mění podíl žen a mužů na vykonávání domácích prací. Dichotomie ženy a muže, přírody a kultury, sféry

domova a veřejnosti jsou stále modely, které se prosazují v interakcích jednotlivců, čímž jsou znovu potvrzovány a opakovaně ustavovány.¹³²

Genderové stereotypy se neodmyslitelně podílejí i na způsobu trávení volného času rodičů se svými dětmi. Na volný čas dětí v rodině jako zdroj pozitivních i negativních vlivů působí především objektivní podmínky života a výchovy dětí v rodině: její velikost a úplnost nebo pozdější zakládání rodiny. Vliv má rovněž realizace volného času uvnitř rodiny, podmíněná zejména způsobem jejího života, postoji a výchovnou praxí rodičů vzhledem k dětem nebo časovými a hmotnými předpoklady vytvářenými pro volnočasovou činnost.¹³³

I přes probíhající společenské změny, které přinášejí nové životní způsoby a uvolnění zažitých genderových vzorů, stále mnozí vyžadují a upřednostňují tradiční genderové uspořádání ve společnosti možná proto, že nemají důvod, energii a sílu nic měnit (i když si pokrokové tendence uvědomují), nebo kvůli navyklému chování převzatého modelu od svých rodičů (nepřipouštějí si moderní směřování).

Touhy a sny mají ženy a muži odlišné, stejně tak nalezneme rozdíly mezi jednotlivými ženami a mezi muži zvlášť. Některé ženy tíhnou především k roli manželky a matky, ostatní možnosti seberealizace odmítají, nebo na ně nezbývá čas. Jiné ženy považují za více hodnotný mimo rodinný život. Nejčastěji ženy stojí před náročným úkolem tj. koordinace rodinného a pracovního života, spolu s dalšími oblastmi.

Abychom si i v budoucnosti zachovali vlastní přesvědčení a nepodlehli slepému a strohému „diktátu“ společenských představ a očekávání, je nutné vést děti již od útlého věku k otevírání obzorů a k poskytování nástrojů, kterými lze o genderovém uspořádání společnosti přemýšlet a tedy jej i měnit.

Máme na vybranou. Buď se identifikujeme se svou genderovou rolí, kterou interpretujeme svým postojem, chováním, gesty i řečí – a upevníme tak svou pozici ve společnosti, nebo budeme směřovat k cílevědomému výběru mluvních taktik a strategií nikoli podle pohlaví, nýbrž podle toho, jak je ten či onen typ mluvního chování v konkrétní situaci smysluplný a funkční.

¹³² BIERZOVÁ, J.: *Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi*. [online] 2006 [cit. 8. března 2011]. Dostupné na WWW: <http://genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2006072206>.

¹³³ HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004, s. 57.

SEZNAM LITERATURY

BAKALÁŘ, E.: *Průvodce otčovstvím, aneb, bez otce se nedá dobře žít*. Praha: Vyšehrad. 2002. 215 s.
ISBN 80-7021-605-0

BROŽÍK, V.: *Hodnoty, normy a projekty světa*. Bratislava: Epoque. 1969. 153 s.

ČERVENKA, J.: *Naše společnost 2002. Role mužů a žen v rodině*. Praha : Sociologický ústav AV ČR. 2002

DAVE ROBINSTO, CHRIS GARRATT: *Etika*. Praha: Portál, 2004. 176 s.
ISBN 80-7178-941-0

DOROTÍKOVÁ, S., KOŤA, J., LIPERTOVÁ, P.: *Filosofie – výchova – hodnoty*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta. 1999. 116 s.
ISSN 0862-4461

GEIST, Bohumil.: *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992. 647 s.
ISBN 80-85605-28-7

GRÁC, J.: *Persuázia, ovplyvňovanie človeka človekom*. Bratislava: Osveta. 1985. 367 s.

HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J.: *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2003. 105 s.
ISBN 80-7290-128-1

HARTL, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. 311 s.
ISBN 80-7178-803-1

HOFBAUER, B.: *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 2004. 176 s.
ISBN 80-7178-927-5

HORÁK, J.: *Kapitoly z teorie výchovy: Problematika hodnot a hodnotové orientace*. 1. díl. Liberec – Technická univerzita v Liberci, 1996. 75 s.

HRDLIČKOVÁ, A.: *Úvod do gender studies* [elektronický zdroj]. České Budějovice: VŠERS. 2008. 1CD-ROM
ISBN 978-80-86708-69-0

CHLUĐILOVÁ, I.: *Naše společnost 2003. Rozdělení rolí v rodině*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2003

JARKOVSKÁ, L.: *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělávání*. Brno: Nesehnutí Brno. 2005. 25 s.
ISBN 80-903228-6-7

KOZIELECKY, J.: *Koncepcje psychologiczne czlowieka*. In SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis. 1994. 118 s.

KUČEROVÁ, S.: *Člověk, hodnoty, výchova: kapitoly z filosofie výchovy*. Prešov: ManaCon. 1996. 231 s.
ISBN 80-85668-34-3

LEVI, V.: *Umění sebevlády*. Praha: Mladá fronta. 1981. 236 s.

MATOUŠEK, O.: *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál, 1997. 176 s.
ISBN 80-7178-121-5

PELKA, F.: *Postoje a názory mladé generace*. Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR. 1998

PELKA, F., BUDINSKÁ, M., *Výzkum exkluze vybraných sociálních skupin*. IDM MŠMT ČR, Praha: 1999

PELIKÁN, J., HELUS, Z.: *Preferenční postoje učitelů k žákům a jejich vliv na účinnost výchovně vzdělávacího procesu*. Praha: SNTL. 1984. 232 s.

PLAŇAVA, I.: *Spolu každý sám: v manželství a rodině*. Praha: Lidové noviny, 1998. 218 s.
ISBN 80-7106-292-8

PROCHÁZKOVÁ, K.: *Naše společnost 2006. Role mužů a žen*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2006

PRŮCHA, J.: *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál. 2000. s. 269
ISBN 80-7178-399-4

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum. 2003. 642 s.
ISBN 80-246-0525-2

ROSENZWIEG, M.: *Základní mravní hodnoty*. Praha: Komenium. 1990. 20 s.

SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis, 1994. 118 s.
ISBN 80-7042-072-3 (brož.)

SINGLY, F. de: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál. 1999. 127 s.
ISBN 80-7178-249-1

SMÉKAL, V.: *Mravní složky charakteru*. In Kolektiv: *Mravní vývoj dítěte v socialismu*. Praha: Academia, 1977. 256 s.

SÝKOROVÁ, D. + kol.: *Hodnoty a hodnotová orientace středoškolské mládeže. Závěrečná výzkumná zpráva*. Olomouc, 1994

ŠAMANOVÁ, G.: *Naše společnost 2009. Role mužů a žen*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2009

TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty. Metodologický rozměr hodnocení*. Praha: Filosofia, 1999. 178 s.

ISBN 80-7007-131-1

VÁROSS, M.: *Úvod do axiológie*. Bratislava: Epoque. 1970. 353 s.

VÁŽANSKÝ, M.: *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Print-Typia. 2001. 175 s.
ISBN 80-86384-00-4.

VELEHRADSKÝ, A.: *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha: Svoboda, 1978. 182 s.

VLÁČIL, J. (1977, s. 74) In SEKERA, J.: *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava: Repronis, 1994. 118 s.
ISBN 80-7042-072-3 (brož.)

Hodnoty a vzdělání. Pedagogická fakulta UK, 1997. 83 s.
ISBN 80-86039-18-8

Malý sociologický slovník. Praha: Svoboda, 1970. 614 s.

Mládež ČR 2002. Zpráva z polytematického výzkumu. Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR. 2002

Velký sociologický slovník. I, A-O. Praha: Karolinum. 1996, 747 s.
ISBN 80-7184-164-1

Internetové zdroje

BIERZOVÁ, J.: *Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi*. [online] 2006 [cit. 8. března 2011]. Dostupné na WWW: <http://genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2006072206>

MORAVEC, V.: *Spravedlnost – hierarchie hodnot*. [online] © 1999 - 2011, [cit. 23. února 2011]. Dostupné na WWW: <http://vaclavmoravec.blog.idnes.cz/c/71970/Spravedlnost-Hierarchie-hodnot.html>

SMETÁČKOVÁ, I.: *Rovné příležitosti: Prolomit vlny genderových stereotypů*. [online] © 2009, [cit. 25. února 2010]. Dostupné na WWW: <http://www.modernivyucovani.cz>

Otevřená encyklopedie. [online] poslední aktualizace 25.2.2011 [cit. 23. února 2011]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Etnocentrismus>

Otevřená encyklopedie. [online], [cit. 10. března 2011]. Dostupné na WWW: <http://leccos.com/index.php/clanky/androcentrismus>

ABSTRAKT

V rámci své diplomové práce na téma *Pojetí mužské a ženské role v soudobé české společnosti* jsem zaměřila na genderovou analýzu hodnotové orientace mj. s ohledem na trávení volného času s cílem odhalit mechanismy a možné příčiny gender aspektu.

Cílem diplomové práce je zmapování a analýza výzkumů, které byly v této oblasti provedeny a nalézt odpovědi na otázky jak se liší mužské a ženské role v soudobé české společnosti, jak se liší hodnotová orientace mužů a žen, jak se tyto odlišnosti projevují a čím jsou tyto rozdíly způsobeny?

V první kapitole se věnuji vymezení základních pojmů, tato část uvádí do problematiky hodnot, teorií hodnotové orientace a trávení volného času, charakterizuje rodinu z hlediska životních hodnot s přesahem do volného času, určuje role mužů a žen z pohledu gender. Druhá kapitola mapuje již uskutečněné výzkumy z oblasti rolí mužů a žen v rodině s přesahem do volného času a seznamuje s jejich závěry. Třetí kapitola interpretuje příčiny gender rozdílů z pohledu strukturálního funkcionalismu a feministické sociologie a přináší celkové shrnutí výsledků analýzy provedených výzkumů.

ABSTRACT

In my diploma thesis on subject *The view of man's and woman's role in present Czech society* I aimed to gender analyse of the value orientation, among others regarding spending free time – with the view to find out mechanisms and possible reasons of a gender aspect.

The aim of my work is to map out and to analyse the researches that have already been done in this field and to find answers to the following questions: what are the differences between man and woman role in the present Czech society? What is the difference between man's and woman's value orientation? What can cause these differences? How do the differences come out?

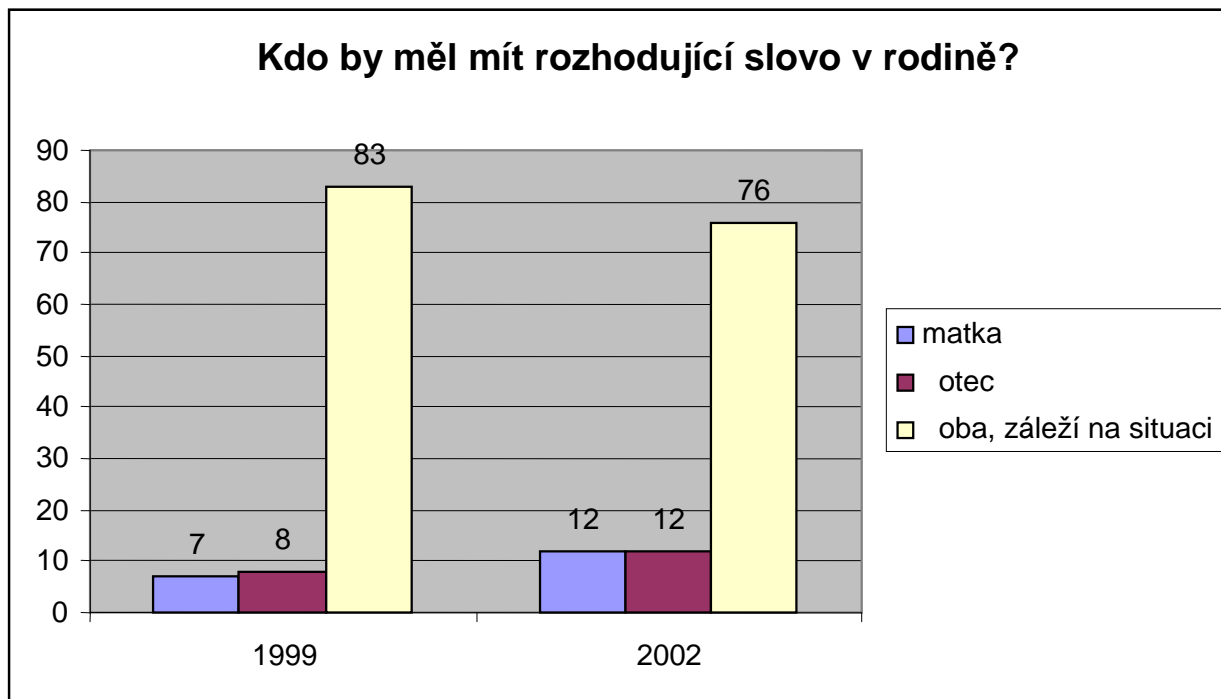
The first chapter is dedicated to the definition of the basic concepts, this part introduces the problems of values, theories of value orientation and leisure time spending, it characterises family from the view of living values including leisure time, it explains the gender aspect.

The second chapter maps out the researches done in the field of women's and men's roles in the family including the leisure time, it also introduces their results.

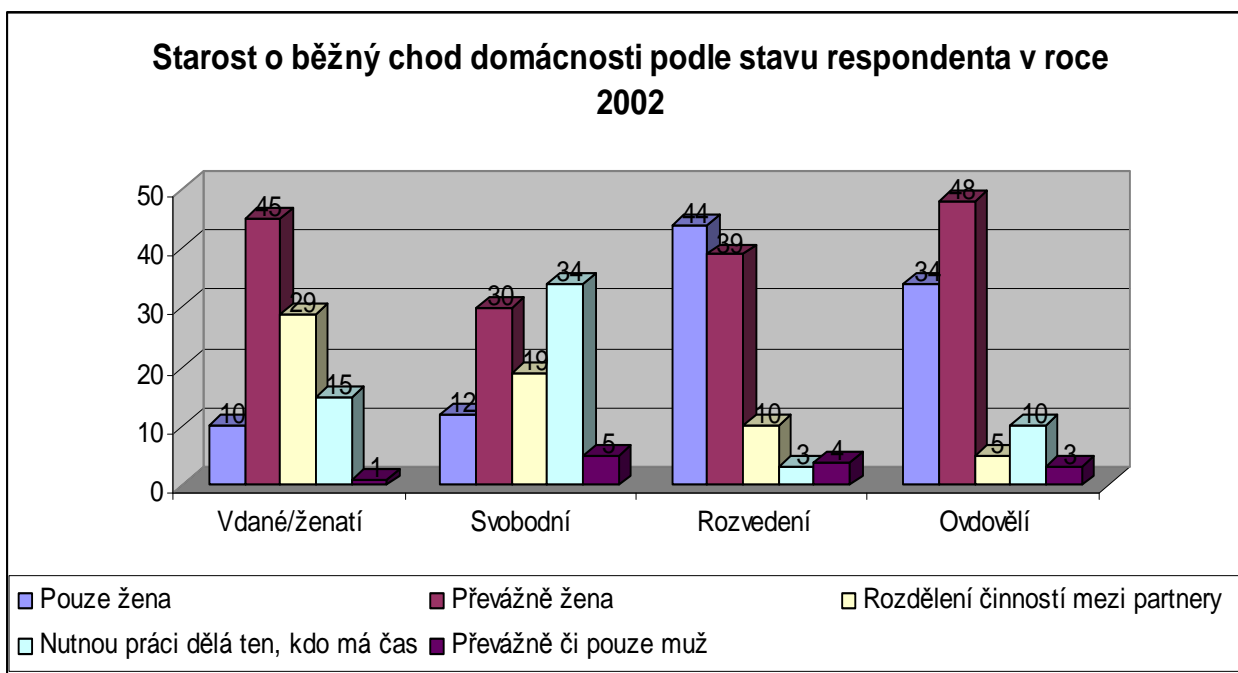
The third chapter interprets the reasons for gender differences in the view of structural functionalism and feminist sociology, it brings general overview of analysis results.

PŘÍLOHY

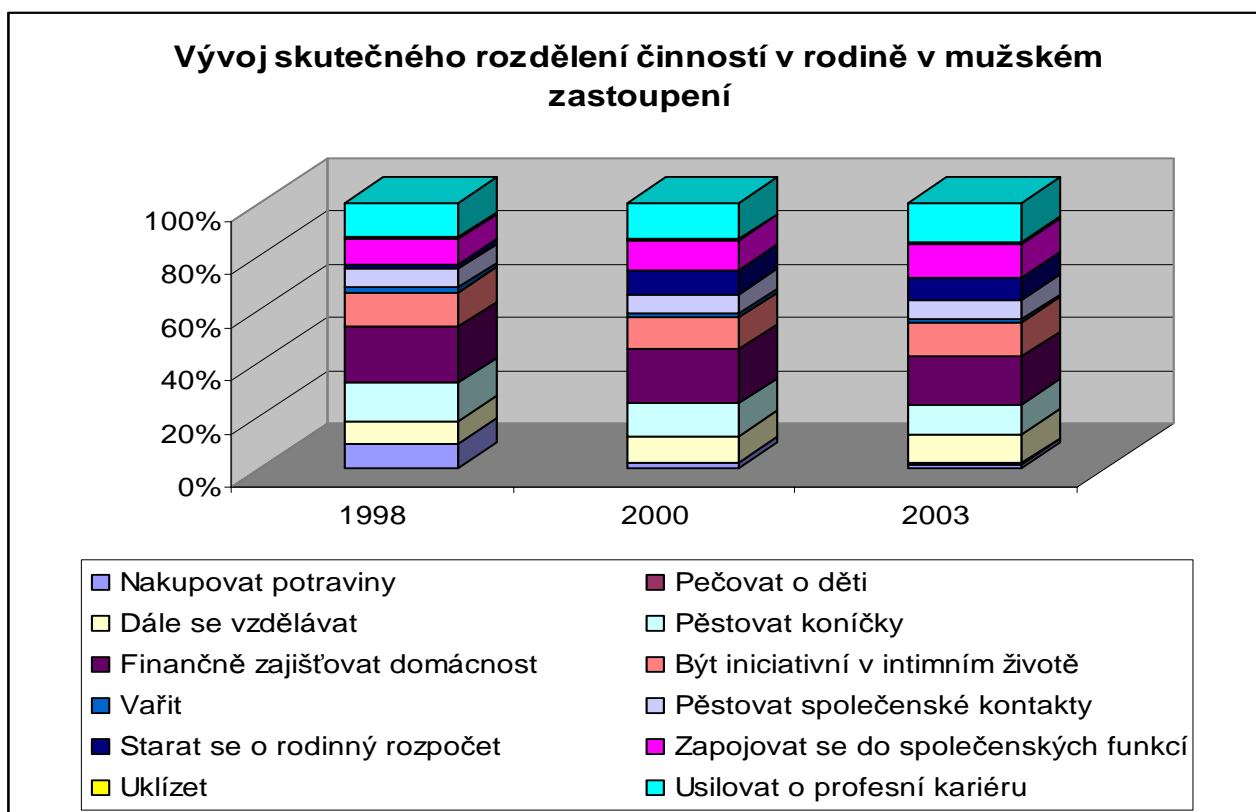
Příloha č. 1: Graf *Kdo by měl mít rozhodující slovo v rodině?*



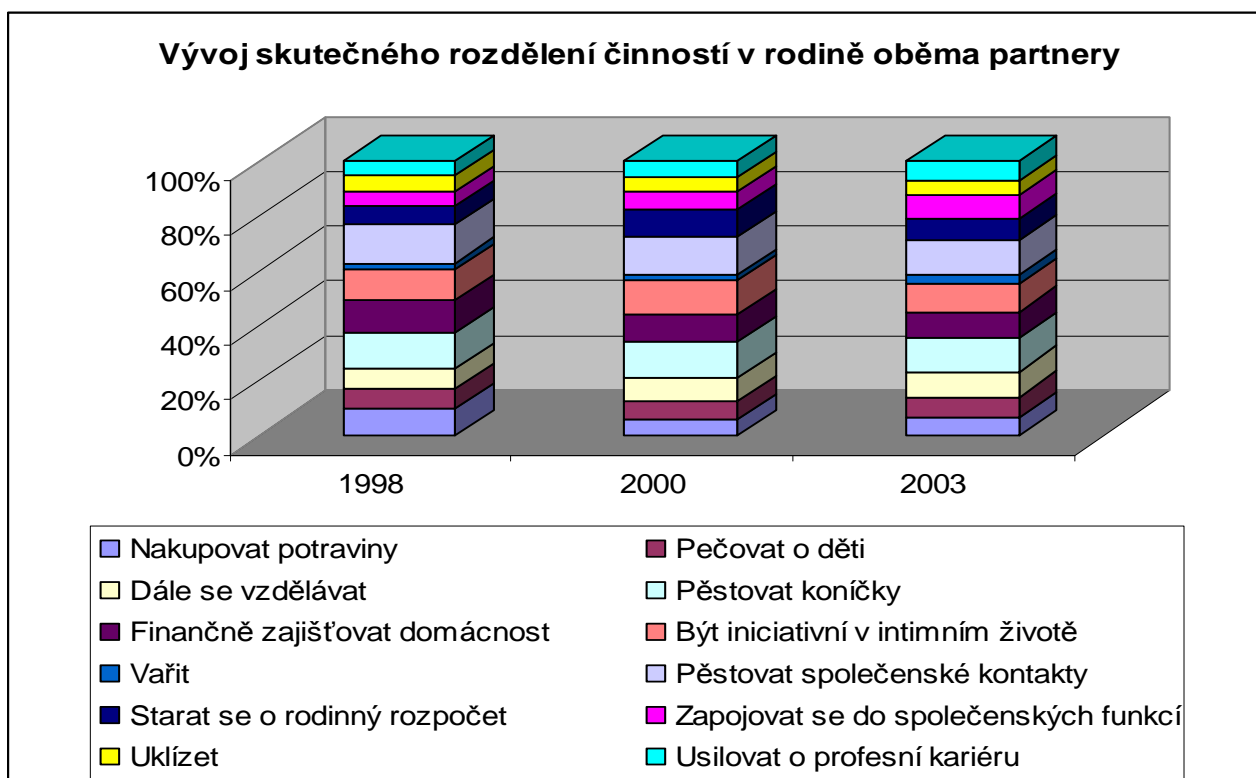
Příloha č. 2: Graf *Starost o běžný chod domácnosti podle stavu respondenta v roce 2002*



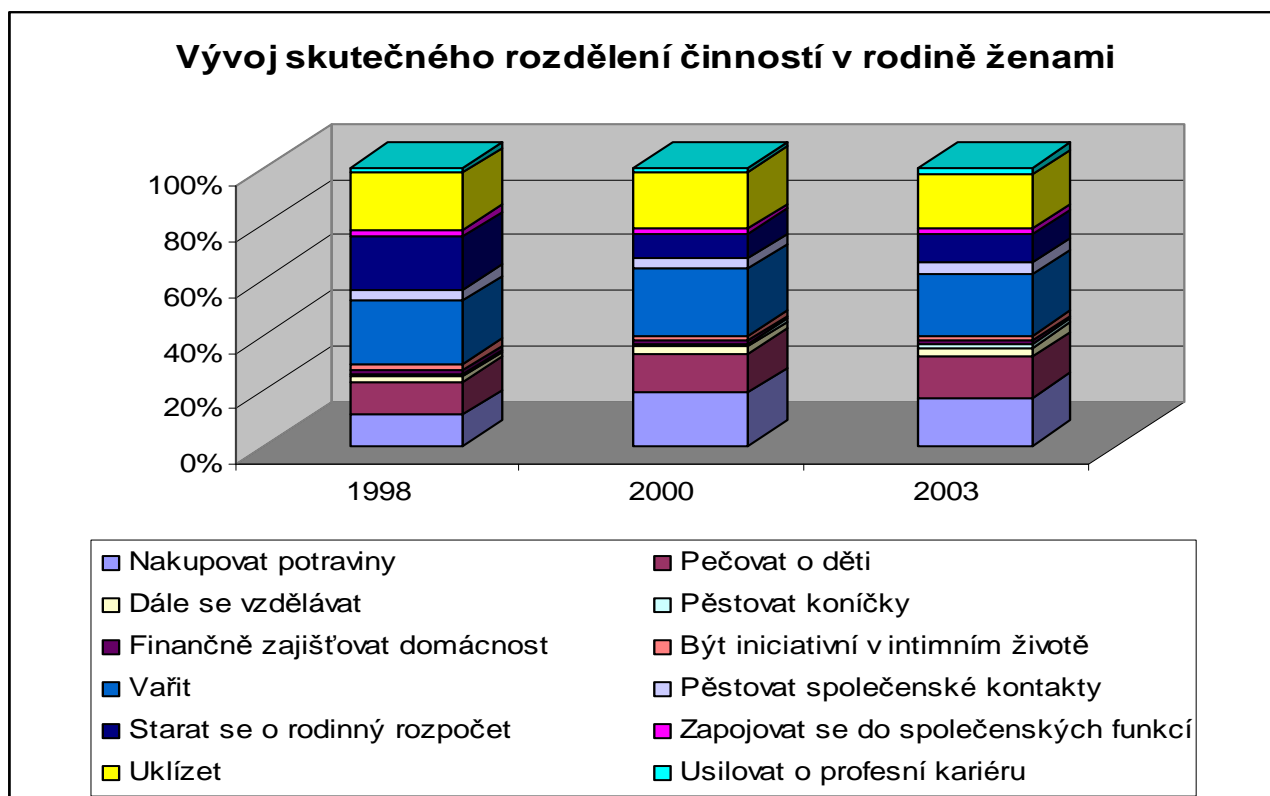
Příloha č. 3: Graf Vývoj skutečného rozdělení činností v rodině mužů



Příloha č. 4: Graf Vývoj skutečného rozdělení činností v rodině oběma partnery



Příloha č. 5: Graf *Vývoj skutečného rozdělení činností v rodině ženami*



Příloha č. 6: Ukázky aktivit zaměřené na posílení genderové rovnosti¹³⁴

➤ PROJEKTOVÝ DEN O GENDEROVÉ ROVNOSTI

Projektové dny jsou dnes běžnou součástí školního vzdělávání. Protože s nimi již školy mají mnohé zkušenosti a protože jsou projektové dny formou, která plně koresponduje se zaměřením probíhající kurikulární reformy, nabízí se je využít i pro výuku genderové problematiky.

Cílem projektového dne je seznámit se s myšlenkou genderové rovnosti, porozumět její podstatě, poznat vývoj této hodnoty v evropské kultuře a porovnat podobu genderové rovnosti v různých společnostech.

Projektový den má rozsah 6 vyučovacích hodin. Aby projektový den splnil výše uvedený cíl, doporučujeme použít následujících deset aktivit. Výčet aktivit není závazný, naopak je

¹³⁴ SMETÁČKOVÁ, I.: *Rovné příležitosti: Prolomit vlny genderových stereotypů*. [online] ©2009. Dostupné na www.modernivycovani.cz

vhodné úkoly uzpůsobovat, vyjímát či doplňovat s ohledem na podmínky projektového dne v konkrétní škole. Vždy je však nutné dbát na to, aby výsledné aktivity byly genderově citlivé a skutečně přispívaly k vzdělávacímu cíli.

- ✓ **Významné a slavné ženy:** Aktivita směřuje k vyhledání ženských osobností, které jsou či byly významné v různých oborech. O daných ženách se shromáždí podrobné údaje z jejich osobního i pracovního života. Vyhledané ženy mohou sloužit jako vzor, ale také jako východisko pro diskusi o existenci genderových stereotypů a možnostech jejich překonávání.
- ✓ **Názory veřejnosti na ženy a muže:** V rámci aktivity je vytvořen krátký dotazník mapující názory a představy týkající se žen a mužů, který je zadán veřejnosti. Shromážděné odpovědi jsou zpracovány a diskutuje se o nich. Názory oslovených kolemjdoucích jsou porovnávány s názory samotných žáků/yň.
- ✓ **Ženy a muži v lidových písničkách a příslovích:** Cílem je připomenout si lidové písničky nebo přísloví, v kterých se vyskytují ženy a muži, a uvědomit si, jaké představy o životním stylu žen a mužů a jejich vzájemném vztahu obsahují. Studující se zamýšlejí nad tím, proč písničky či přísloví vznikly a jaký vliv mají na ženy a muže, kteří je slýchávají.
- ✓ **Jak žil i muži a ženy v minulosti:** Aktivita směřuje k popisu obvyklého životního stylu žen a mužů v různých historických obdobích a v různých sociálních vrstvách. Cílem je uvědomit si, jak odlišné podmínky a očekávání vůči ženám a mužům panovaly v různých kulturách a obdobích života a péče o potomky. Tyto modely se vzájemně porovnávají a diskutuje se o tom, v čem jsou shodné a odlišné. Následně se přemýšlí o různých životních stylech lidí, v čem jsou z podstaty odlišné od životů různých zvířat, v čem by bylo možné se inspirovat atd.
- ✓ **Výměna rolí:** Cílem je uvědomit si, jak se mění naše životy pod vlivem vnějších okolností, které jsou na základě zvyklostí spojeny se skutečností, že jsme dívkami či chlapci. Úkolem je sehrát scénku z obvyklé životní situace, v níž si dívky a chlapci vymění svoje role. Následně se diskutuje o tom, jak se studující v daných rolích cítili, jak situaci rozuměli, jak podstatné v situaci bylo, že v ní šlo o chlapce či o dívku atd.
- ✓ **Generické maskulinum:** Aktivita usiluje o to, aby si studující prostřednictvím testu generické ho maskulina uvědomili, jak silně jazyk ovlivňuje naše myšlení a představování a že prostřednictvím genderově necitlivého jazyka se můžeme dopouštět znevýhodňování žen či mužů.

- ✓ **Muži a ženy v netradičních povolání:** Cílem je uvědomit si překážky, s nimiž se mohou potýkat ženy v povoláních tradičně vnímaných jako mužská, a naopak muži v povoláních vnímaných jako ženská. Studující vedou krátký rozhovor s blízkou osobou z okolí o tom, zda v povolání, které vykonává, pracují spíše ženy či muži, zda je veřejností nahlíženo jako povolání vhodnější pro ženy či pro muže, proč tomu pravděpodobně tak je, jak se liší pracovní podmínky, činnosti a výkony konkrétních žen a mužů v daném zaměstnání atd. O údajích z rozhovoru studující následně diskutují.
- ✓ **Nejistota, když muži nejsou muži a ženy nejsou ženy:** Aktivita spočívá v přestrojení dívek za chlapce a naopak chlapce za dívky. V přestrojení si studující mají všimnout odlišných reakcí okolí na sebe a svých vlastních pocitů. Mohou si tak uvědomit, jak silně jsme zakotveni v genderovém řádu naší společnosti, který předpokládá přesné dělení lidí, věcí, aktivit atd. na mužské/maskulinní a ženské/femininní.
- ✓ **Genderová rovnost na internetu:** Cílem aktivity je získat přehled o organizacích a projektech, které se dotýkají genderové rovnosti tak, aby si studující uvědomili, jak širokou oblast témat genderová problematika zahrnuje a jak rozšířený je požadavek genderové rovnosti.

➤ JAK BUDE VYPADAT MŮJ VŠEDNÍ DEN, AŽ MI BUDE 30 LET?

Cílem je uvědomění si, jak rozdílně přemýšlíme o životních stylech žen a mužů a jaký mají vliv genderové stereotypy na naše představy o uspořádání vlastního života. Uvažovat nad možnostmi, jak v budoucnu skloubit osobní, rodinný a pracovní život.

- ✓ **Cílová skupina:** Žáci a žákyně druhého stupně základních škol a středních škol
- ✓ **Pomůcky:** Kopie pracovního listu pro každého žáka a žákyni
- ✓ **Čas:** 45 minut

Aktivita je tvořena dvěma fázemi – v první fázi žáci/kyně vyplní pracovní list, v druhé probíhá diskuse.

Úkolem žáků/yní je zamyslet se nad tím, jak bude pravděpodobně vypadat jejich všední den, až jim bude třicet let.

Na to navazuje druhý úkol, v kterém studující mají popsat, jaký by byl jejich všední den, kdyby byli opačného pohlaví. Žáci/kyně mohou pracovní listy vyplňovat přímo v hodině (vyplnění zabere 20 – 25 minut), nebo za domácí úkol.

Po samostatném vyplnění pracovních listů třídu rozdělíme na menší skupiny po 4 – 5 dívkách nebo chlapcích. Doporučuje se, aby skupiny byly homogenní. Ve skupinách si žáci/kyně vzájemně své popisy představí. Barevně označí ty události, které se ve většině popisů opakují, a porovnejí jejich výskyt v popisu „ženského“ a „mužského“ dne.

Pro lepší orientaci můžeme předem zadat nebo společně vytvořit kategorie, které by v popisech měly být sledovány: práce, rodina, koníčky, kamarádi apod. Následně diskusi přeneseme do celé třídy. Pozornost by měla být věnována uvedeným rozdílům mezi běžným dnem mužů a žen, přičemž se snažíme poukázat na existenci řady genderových stereotypů, které ovlivňují naše představy o uspořádání osobního, rodinného i pracovního života.

Tip:

Součástí aktivity mohou být reportáže o tom, jak žijí skuteční třicetiletí muži a ženy, kteří se rozhodli jít netradiční cestou. Studující mohou vytvářet medailonky žen a mužů ze svého okolí, kteří vykonávají neobvyklé povolání nebo se jim podařilo neobvyklým způsobem skloubit rodinný a pracovní život. Vzniknout může krátký videodokument (například natočený mobilním telefonem) nebo slohová práce na téma „Jak žijí muži a ženy v mém okolí?“ či „Jsou ženy a muži, které znám, spokojeni se svými životy?“ Ty je možné zaslat k vyvěšení na webové stránky www.proequality.cz

Komentář:

V závěrečné diskusi bychom se měli soustředit zejména na to, proč události, které se nejčastěji objevovaly v žákovských popisech všedních dnů, považujeme za důležité a všichni s nimi v našich životech počítáme, a proč se liší události zdůrazňované chlapci a dívkami. Snažíme se žáky/ně stimulovat k tomu, aby hledali odpověď na otázku, proč očekávají chlapci a dívky od svého života něco jiného, odkud se tyto rozdílné představy o mužském a ženském životě berou a zda jsou podle nich neměnné.

Při diskusi klademe důraz na to, abychom zpochybnili, že uvedené rozdíly souvisí s ženskou a mužskou „přirozeností“ a snažíme se poukázat na vliv genderových stereotypů na naše osobní představy a touhy. V souvislosti s tím bychom ovšem měli dát pozor, aby debata nevyznívala tak, že vše, co je tradiční a genderově stereotypní, je tudíž odsouzeníhodné. Cílem by mělo být poukázat na různorodost a pestrost životních voleb, nikoli kategorizovat určité životní představy jako vhodné nebo nevhodné.

V diskusi věnujeme také pozornost tomu, abychom poukázali na netradiční životní styly konkrétních mužů a žen a na možnosti, jak spravedlivě dělit zodpovědnost za vedení domácnosti mezi všechny její členy a členky a zajistit si dostatek času na budování kariéry, rodinu i osobní život.

Diskusi můžeme stimulovat následujícími otázkami:

- ✓ Co všechno by bylo ve vašem současném životě jinak, kdybyste se proměnili z dívek v chlapce a naopak? Co by naopak zůstalo stejné?
- ✓ Kdo mívá v životě více závazků v oblasti rodiny? A kdo většinou mívá zodpovědnější a časově náročnější práci? Čím je tento rozdíl způsobený? Jak ho můžeme změnit?
- ✓ Představte si, že byste ve třídě dostávali více úkolů než děti opačného pohlaví jen proto, že jste chlapci/dívky. Jak by se vám takové dělení práce líbilo?
- ✓ Setkali jste se někdy s tím, že vám někdo nějakou činnost doporučoval nebo vás od určité činnosti odrazoval jen proto, že se to pro holku/kluka nehodí?
- ✓ S jakými životními styly mužů a žen se většinou setkáváme v médiích, v učebnicích, kolem sebe?
- ✓ Jak by se dalo zařídit, abyste v dospělosti měli ve všední den dost času na práci, rodinu, odpočinek i zábavu? Uvažujte o možnosti zkrácených pracovních úvazků, využití pomocných služeb v domácnosti atd.

PRACOVNÍ LIST pro aktivitu „*Jak bude vypadat můj všední den, až mi bude 30 let?*“

Představ si, jak asi bude vypadat tvůj všední den za přibližně 15 let. Napiš, co budeš v takový den dělat a jak ho budeš prožívat.

Představ si, že bys nebyla dívkou, ale chlapcem; představ si, že bys nebyl chlapcem, ale dívkou. Jak by vypadal tvůj všední den? V čem by byl jiný a v čem stejný jako den, který jsi popisoval/a před chvílí?

➤ POZNÁME, KDY SE SPOLUŽÁK/SPOLUŽAČKA STALI TERČEM OBTĚŽOVÁNÍ?

Cílem je uvažovat o zjevném i skrytém obtěžování, které je založeno na genderově tradičních představách. Pokusit se o společné zformulování pravidel vzájemného soužití, ve kterých

bude kladen důraz na respektování osobních hranic dívek a chlapců a omezování slovního i fyzického obtěžování.

- ✓ **Cílová skupina:** Žáci a žákyně 7. – 9. ročníků základních škol a středních škol
- ✓ **Pomůcky:** Kopie pracovního listu pro každého žáka a žákyni
- ✓ **Čas:** 45 minut

Aktivita se skládá ze dvou částí. Žáci a žákyně mají nejdříve za úkol podrobně prostudovat tři modelové situace z pracovního listu. Ke každé situaci mají připsat své zdůvodnění, proč k ní podle jejich názoru došlo, jak se může vyvíjet a jaké následky pravděpodobně ponесou jednotliví aktéři. Žáci/kyně mohou pracovní listy samostatně vyplnit přímo v hodině (vyplnění zabere asi 20 minut), nebo za domácí úkol.

Posléze třídu můžeme rozdělit do menších skupinek, v nichž porovnájí své odpovědi. Následně mluvčí každé skupiny seznámí ostatní s různými interpretacemi, které se objevily během porovnávání. V rámci společné diskuse ve třídě bychom se měli pokusit zasadit jednotlivé situace do širšího kontextu genderově motivovaného obtěžování. Na závěr můžeme žáky/ně vyzvat, aby ve skupinkách formulovali pravidla vzájemného soužití, která zajistí, aby se nikdo ve třídě v budoucnu nemusel ocitnout v podobné situaci jako zmíněné postavy. O pravidlech společně diskutujeme a vybíráme z nich ta nejdůležitější, na kterých se shodla většina dětí.

Tip:

Pravidla vzájemného soužití můžeme vyvěsit na viditelné místo ve třídě. Kdykoli v budoucnu se k nim můžeme vracet a připomínat jejich jednotlivé body. Jelikož se jedná o pravidla, která žáci/kyně sami vymysleli, budou se pravděpodobně více zasazovat o jejich dodržování.

Komentář:

Cílem diskuse je seznámit žáky a žákyně s tématem, o kterém pravděpodobně dosud mnoho neslyšeli. Proto je vhodné poukázat na to, co všechno vlastně může být považováno za obtěžování (od slovního pošťuchování až po otevřené sexuální obtěžování). Fiktivní postavy se ve zmíněných situacích staly terčem obtěžování právě proto, že se svým vzhledem nebo svým chováním vymykaly stereotypní představě o typické dívce či typickém chlapci. Pokud se v interpretacích jednotlivých situací objeví tzv. dvojí metr hodnocení dívčího a chlapeckého chování, upozorníme na to a vysvětlíme, že se jedná o situace, kdy různé projevy chování omlouváme, nebo naopak odsuzujeme na základě toho, zda je vykonal chlapec nebo dívka. Protože fenomén obtěžování souvisí s otázkou moci, diskusi můžeme směřovat k tomu, aby se žáci/kyně pokusili zamyslet nad tím, kdo a jakým způsobem

v kolektivu určuje pravidla chování a jak se v kolektivu cítí naopak ti, kteří z různých důvodů patří k menšině, jsou neoblíbení nebo se drží v ústraní.

Podstatné přitom je, aby vina nebyla svalována na obtěžované dívky a chlapce, ale byla vnímána jednoznačně na straně těch, kteří obtěžování iniciují.

Diskusi bychom měli vést velmi opatrně, nepoužívat otázky typu: Zazili jste něco podobného?, ale spíše sledovat neustále popis fiktivní situace a držet se obecného výkladu.

Diskuse týkající se jednotlivých situací může být stimulována řadou otázek. Ke každé situaci zde pro ilustraci uvádíme několik možných otázek.

- ✓ *Otázky k situaci 1:* Za jakých okolností se z dopisu stává forma obtěžování? Proč je Karolína v kolektivu nepřijímaná? Vyvíjela by se podle vás situace obdobně, kdyby šlo o nejhezčí dívku ve třídě a neoblíbeného chlapce?
- ✓ *Otázky k situaci 2:* Proč se Tomáš stal terčem slovních útoků? Co se dá udělat pro to, aby se nabouraly předsudky, týkající se homosexuálních jedinců? Jak by se měl kolektiv chovat k lidem, kteří mají homosexuální orientaci?
- ✓ *Otázky k situaci 3:* Jak by se měli zachovat vyučující a ostatní děti v Markétině třídě? Jak by se podobné situaci dalo zabránit? Zkuste situaci obrátit a představte si, že by čtveřice dívek zaútočila na jednoho chlapce, který by na sobě měl například tílko. Jak byste podobnou situaci vnímali? Jsou podle vás častější situace, kdy dívky obtěžují chlapce, nebo kdy chlapci obtěžují dívky? Proč asi?

PRACOVNÍ LIST pro aktivitu „Poznáme, kdy se spolužák/spolužačka stali terčem obtěžování?“

Přečti si popisy následujících tří situací. Jakmile se se situací seznámíš, nejspíš tě napadne, proč a jak k ní došlo a jak by se situace mohla vyvíjet či jak by mohla dopadnout. Napiš svoji stručnou představu o důvodech, okolnostech a dopadech této situace na jednotlivé aktéry a aktérky.

Situace 1

Čtrnáctiletá Karolína je výjimečně dobrou atletkou. Je sportovně velmi zdatná a tréninku se věnuje čtyřikrát týdně. Na nic jiného nemá téměř čas. Ve třídě, kam chodí, si občas připadá trochu odstrčená. S „kamarádkami“ docela dobře vychází, ale několikrát se stalo, že jí daly najevo, že je jiná než ony, když se tak moc věnuje sportu. S kluky ve třídě se příliš nebaví – myslí si, že klukům trochu vadí, že je větší a silnější než oni.

Minulý týden našla ve své tašce lísteček se vzkazem: Karolínó, líbíš se mi. Jestli já tobě taky, nakresli na mojí lavici srdíčko. Marek Marek je považován za nejhezčího kluka ze třídy. Nikdy předtím se s Karolínou nebavil ani jí nedal jinak najevo, že by se mu líbila.

Situace 2

Tomášovi je patnáct. Na svůj věk je malý, nosí brýle a působí velmi plaše. Ve škole se nejvíce kamarádí s Lukášem. Sedí spolu v lavici a často se spolu baví o přestávkách i po škole. Ostatní kluci ve třídě si z něho proto dělávají legraci. Včera před hodinou matematiky si Gábina chtěla porovnat svůj domácí úkol s Tomášovým. Šla k jeho lavici a začala se s ním bavit. Ostatní kluci ve třídě na ni v tu chvíli pokřikovali: Gábino, ty se bavíš s Tomášem, jo? Chtěla bys s ním chodit, jo? U něj ale nemáš šanci! Nevidíš, že je zamilovaný do Lukáše?

Situace 3

Markétě je dvanáct. Je to moc hezká dívka a je si toho vědoma. Nosí minisukně a výstřihy, maluje se. Ráda se baví se staršími dětmi ze školy. Minulý týden šla Markéta po chodbě a najednou k ní přišla skupinka čtyř devátáků. Obstoupili ji a jeden z nich jí začal sahat na prsa. Markétě to nebylo příjemné, ale nevěděla, co má dělat.